ANALELE

ACADEMIEI ROMÂNE

SERIA II. — TOMUL XXXIX.

1916—1919.

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

CU 1 STAMPĂ.

BUCUREȘTI

LIBRĂRIILE «CARTEA ROMANEASCĂ» ȘI PAVEL SURU

1922.

7436

Prețul 5 lei.

Analele Societății Academice Române. — Seria I:

Tom. I—XI. — Sesiunile anilor 1867—1878.

Analele Academiei Române. — Seria II: L. B.

Tom. I—X. — Desbaterile și memoriile Academiei în 1879—1888.
Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1878—1888 . . . . 2.—
Tom. XI—XX. — Desbaterile și memoriile Academiei în 1888—1898.
Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1888—1898 . . . . . 2.—
Tom. XXI—XXX.—Desbaterile și Memoriile Academiei în 1898—1908.
Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1898—1908 . . . . 2.—
Tom. XXXI. — Desbaterile Academiei în 1908—9 . . . . 5.—
» *XXXI.—Memoriile Secțiunii Istorice* . . . . 10.—
» *XXXII.* — Desbaterile Academiei în 1909—1910 . . . . 5.—
» *XXXII.* — *Memoriile Secțiunii Istorice* . . . . 14.—
» *XXXIII.*—Desbaterile Academiei în 1910—1911 . . . . 4.—
» *XXXIII.—Memoriile Secțiunii Istorice* . . . . 12.—
» *XXXIV.*—Desbaterile Academiei în 1911—1912. . . . . 4.—
» *XXXIV.—Memoriile Secțiunii Istorice*. . . . . 20.—
» *XXXV.*—Desbaterile Academiei în 1912—1913 . . . . 5.—
» *XXXV.—Memoriile Secțiunii Istorice*. . . . . 8.—

Plângerea lui Ioan Sandu Sturza Vodă împotriva sudiților străini în Moldova, de *N. Iorga* . . . . —,20
Din ținuturile pierdute. Boieri și răzeși în Bucovina și Basarabia în cele dintâi decenii după anexare, de *N. Iorga* . . . . 1.—
Câteva știri nouă privitoare la Istoria Românilor, de *N. Iorga* . —,30
Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani, de *N. Iorga* . . . . —,50
Două plângeri ale episcopului de Râmnic Galaction, de *N. Iorga*. —,20
Versuri nouă ale lui Ienăchiță Văcărescu, de *N. Iorga* . . . . . —,20
Barbu Știrbei ca educator, de *N. Iorga*. . . . . —,20
Insemnătatea lucrărilor Comisiunii europene dela gurile Dunărei, 1856 la 1912, de *Dimitrie A. Sturdza*. I, II, III. 1856 la 1912 . . 1,80
Patrahirul lui Alexandru cel Bun: Cel dintâiu chip de Domn român, de *N. Iorga* . . . . —,30
Ucraina moldovenească, de *N. Iorga* . . . . —,30
Monete inedite din orașele noastre pontice, de *M. C. Sutzu* . . . —,50
Condițiunile de politică generală în cari s'au întemeiat bisericile românești în veacurile XIV—XV, de *N. Iorga* . . . . —,30
Două tradiții istorice în Balcani: a Italiei și a Românilor, de *N. Iorga*. . . . . —,20
Bătăliile dela Gwozdziec și Obertyn (1531), de *I. Ursu* . . . . . —,50
Descoperiri nouă în Scythia minor, de *V. Pârvan* . . . . 2.—
Ideile de legi și de prevedere, de *A. D. Xenopol* . . . . —,20
Principele ardelean Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici, de *Dr. Ioan Lupaș* . . . . 30.—

» *XXXVI.* — Desbaterile Academiei în 1913—1914 . . . . 5.—
» *XXXVI.* — *Memoriile Secțiunii Istorice*. . . . . 20.—

Armenii și Românii: O paralelă istorică, de *N. Iorga* . . . . . . —,40
Știri nouă din Dacia Malvensis, de *Vasile Pârvan* . . . . 1.—
Privilegiul lui Mohamed al II-lea pentru Pera (1-iu Iunie 1453), de *N. Iorga* . . . . —,50
Castrul dela Poiana și drumul roman prin Moldova de jos, de *Vasile Pârvan* . . . . 1.—
Ostași dela Prut cu un nou act dela Alexandru cel Bun.— Răzeși romașcani, de *N. Iorga* . . . . —,40
Ceva despre Episcopul maramurășan Iosif Stoica.—Câteva fragmente de vechi Cazanii românești, de *N. Iorga* . . . . —,50
Istoria Evreilor în țerile noastre, de *N. Iorga* . . . . —,40
Vasile Lupu ca următor al Impăraților de răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopole și a Bisericii ortodoxe, de *N. Iorga*. —,40
Clopotul dăruit de Caragheorghe, întemeietorul Serbiei, bisericii satului Topola (1811), de *N. Iorga* . . . . —,20
Cetatea Ulmetum, II 1: Descoperirile campaniei a doua și a treia de săpături din anii 1912 și 1913, de *Vasile Pârvan* . . . . 3.—
Cetatea Ulmetum, II 2: Descoperirile campaniei a doua și a treia de săpături din anii 1912 și 1913, de *Vasile Pârvan* . . . . 2.—
Dela Cetatea Tropaeum-Adamclisi: Basilica-cisternă. Studiu arheologic, de *G. Murnu* . . . . 1.—

ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

SERIA II. — TOMUL XXXIX.

1916—1919.

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

CU 1 STAMPĂ

BUCUREȘTI
LIBRĂRIILE «CARTEA ROMÂNEASCĂ» și PAVEL SURU
1922.

CUPRINSUL

Pagina

Alte note despre cultura și vieața socială românească sub vechiul regim, de *N. Iorga* 1

Un reprezentant al elenismului în Moldova sub vechiul regim: Constantin Evnomie — cu note asupra familiei Hurmuzaki, de *N. Iorga* 35

Gerusia din Callatis, de *Vasile Pârvan* 51

Din relațiile Franco-Române. Un scriitor francez despre Români și un scriitor român în Franța: Elias Regnault și Grigorie Gănescu, de *N. Iorga* 91

ALTE NOTE

DESPRE

CULTURA ŞI VIEAŢA SOCIALA ROMÂNEASCA SUBT VECHIUL REGIM

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Şedinţa dela 24 Iunie (7 Iulie) 1916.

Vechiul regim e la noi tot ceeace se petrece până departe după 1848 chiar, până ce, adică, vieaţa răzimată pe o tradiţie de mai multe secole a fost înlocuită printr'o alta, care-şi găsià îndreptarea, nu în amintirea locală, ci în inovaţia străină.

Acest vechiu regim va trebuì să fie cândvà studiat în întregimea lui, arătându-se unitatea perfectă pe care-o alcătuesc elementele în cari se desface, aspectele subt cari se înfăţişează. Se va vedeà atunci că el constitue marele nostru merit istoric, titlul nostru de glorie în trecutul omenirii, nota noastră proprie în concertul de glasuri ale lumii. Se va înţelege câte silinţe şi câtă dibăcie, cât simţ înnăscut de potrivire şi armonie a trebuit pentru a se face din vechi transmisiuni indigene şi din aporturile cele mai deosebite o formă cristalină a culturii.

Până când se va puteà încercà această sinteză, care va trezì, fără îndoeală, interesul cercetătorilor de oriunde, e de folos să se adune răbdător tot ce contribue la cunoştinţa culturii şi vieţii în genere a acestui vechiu regim. Cu atât mai mult, cu cât de mai multă vreme un vânt de furioasă distrugere bate asupra rămăşiţelor lui şi dorinţa de a le mântuì nu află destul sprijin în spiritul public al unui popor care, nefiind civilizat ca pentru averea şi nevoile sale, nu este îndestul de civilizat.

I.

Acum câteva zile am revăzut biblioteca, astăzi clasată și adăpostită cu îngrijire, prin râvna prea sfințitului episcop Nicodim, a Scaunului episcopal al Hușilor. Ea cuprinde mai multe sute de volume, vechi în covârșitoarea lor majoritate și cari merită o atenție deosebită. Prin însemnările de pe cărțile de slujbă tipărite la noi ea lămurește asupra vechii vieți de mânăstire din Moldova, prin acelea de pe cărțile străine, ba chiar prin însăș alegerea acestor cărți străine, ea ne deschide nouă perspective asupra orientării înaintașilor noștri în cultura universală; în sfârșit unele publicații necunoscute sau neaflate la noi până acum dau prilejul de a se scrie încă un paragraf din istoria vastă a culturii vechiului regim românesc.

Cea mai veche din cărțile de țară e «Indreptarea legii» dela Târgoviște, care nu are a face decât mai târziu cu împrejurările moldovenești. Ea cuprinde o notiță slavonă, care arată că a fost odinioară a lui Stroe Leurdeanul, dușmanul și pârîșul lui Constantin Postelnicul Cantacuzino: «Stroe Vistierul Fierovici din Leurdeni», pomenește și pe soția sa, fără a-i da însă numele. Scriitorii munteni au încercat pe hârtia liberă zapise pentru vânzarea închipuită a cărții către «Biserica dintr'o zi». La Moldoveni a trecut pe vremea lui Varlaam, episcopul de Huși, «č-au făcutŭ mănăstirea Brădicești», trecând apoi, provizoriu, în luna lui Aprilie 1728, la egumenul Nicanor dela mânăstirea «Tisu» și apoi la Chiril egumenul de Căpriana, în Basarabia, la 27 Iunie 1754; dela Brădicești a fost înfrumusețată, dar, se pare, pe bani, ca pentru o vânzare făcută, de călugărul Nicon, lui Ursu, fiul vtori-logofătului Stratul Iurașco, vătaf de stolnicei, care ajunse apoi mare căpitan al acestui hotar fălciian.

Episcop dela 1690 până la 1709, Varlaam dela Secul, rudă al Micleștilor, care purtă numele vestitului Mitropolit, dar nu-i sămănă la dreapta judecată — Antioh Cantemir îl amenință în plin Divan că-i «rade pletele» — și în gospodărie, se înseamnă, de fapt, numai prin această ctitorie a sa dela Brădicești, fosta moșie a «moșului» Bădiciu din vremea lui Alexandru cel Bun. Vechiul schit de lemn, «din sus de Nicorești, pe Crasna», a cărui descripție n'o avem, a primit, precum dovedesc documentele publicate sau rezumate de Melhisedec, multe și însemnate danii dela toți cei ce au avut legături cu Vlădica, și chiar dela Maria văduva Logofătului Nicolae Racoviță, al cărei act de danie e scris de «istoriograful»,

de zugravul, deci, al episcopiei, ieromonahul Teofan (1). I se închinase şi un schit basarabean, din părţile Lăpuşnei, lângă Prut, Pojorenii (2).

O *Pravoslavnică mărturisire* de Bucureşti, 1745, pomeneşte socotelile unei maice Eupraxia. S'ar puteà ca ea să fie dela aceeaş mânăstire Adam, unde stăteà la 1840 o călugăriţă de neam mare, Elisaveta Sturdza, nepoata Marelui Logofăt Toader Sturdza, care însemnà pe un «Povăţuitoriu la Împărăţia ceriurilor», tradus de Alexandru Pangal, la 1843, în Odesa, şi tipărit la Iaşi, în 1846, într'o biată scrisoare nesigură subt toate raporturile, cele ce urmează: «Ačastă carti me-au dăruit-o moşulŭ meu, dumneluĭ Theodorŭ Sturza, Marele-Logothet şi cavalerŭ, şi me-aŭ legat-o dohovnicesculŭ nostru părintele Veniaminŭ, spre pomenire; cine s'a ispiti să me-o ei, să fii neiertat. Elisavet Sturza; 1847, Mart 2. Pentru maica Elisaveta Sturdza, la m[ă]n[ă]stirea Adamŭ, Eşiĭ, în 23 Săptv. Sionŭ Păh[a]r[nicŭ]».

Cărţi muntene se mai întâmpină pentru veacul al XVIII: *Evanghelia* din Bucureşti, 1760, legată de Constantin Chitic, *Triodul* din Râmnic, 1777, cumpărat, şi cu bani dela negustorii din Huşi, de călugărul Visarion pentru a se da la schitul Vovodeniei, în Ianuarie 1778, şi *Evanghelia* din Râmnic, 1794.

E interesantă notiţa de pe o *Evanghelie* de Iaşi 1762 (7270). Un preot huşean, Calistrat, o cumpărase dela preotul «sârbesc» Simion, «robit de Turci», în cursul răbsoiului isprăvit la 1739. Ştim de aiurea că atunci s'au prădat vechile odăjdii şi odoare, precum şi bucatele Episcopiei, «de oştile ce s'au petrecut pe acolo, în sus şi în jos, fiind drum mare, Turci, Tătari, Căzaci şi alte limbi»; Tătarii jăfuiră Brădiceştii, stricându-i şi hrisoavele (3). Puţin timp după aceea schitul fu şi mai mult sărăcit prin reaua chiverniseală a egumenului Nicanor, care fu înlocuit, la 1758, pentru aceasta (4).

Evanghelia de Râmnic e dăruită de Casandra Costachi la schitul Orgoieştii din aceleaşi părţi fălciene, unde mai erà doar schitul Creţeştilor, la 1811.

Costăcheştii, proprietari la Roşieşti şi Mălăieşti, dintre cari s'a ridicat marele Mitropolit Veniamin, care aici la Huşi erà mai acasă

(1) Melhisedec, *Cronica Huşilor*, I, p. 152, credeà că e vorba de logofătul Scaunului. Dela el luăm toate aceste ştiri. V. şi notiţa despre schit a părintelui Ursăcescu.

(2) Melhisedec, *l. c.*, p. 160.

(3) *Ibid.*, 2, pp. 208—9.

(4) *Ibid.*, p. 263.

decât oriunde aiurea, aveau și târgul Fălciiului, cum se vede dintr'un șir de însemnări ale lui Șerban, fratele Mitropolitului, pe cărți date la Sf. Gheorghe al Mocanilor, bisericuța de lemn sau la biserica Pogorîrea Duhului Sfânt. Se poate ca schitul Orgoieștilor sau Orgoieștilor-Noi să fie o ctitorie a lor. La 1812, în Martie, Mitropolitul Veniamin îi dăruià un *Chiriacodromion*, ieșit în anul precedent la mânăstirea Neamțului. Dela ieromonahul Teodor acelaș schit aveà un *Minieu* de Buda, și un «nacealnic» local dădeà, în 1848, *Apostolul* de Iași. Veniamin pare să fi adus la Huși și un Checragariu, pe care se înseamnă că este al «obștii» lui Paisie.

Propriu zis hușene sunt în bibliotecă numai două cărți românești: *Octoihul* de Neamț, 1836, dăruit la 1841, de episcopul Sofronie, pe care l-am întâlnit mai sus ca arhiereu, și un *Mineiu* de Neamț, danie bisericii Intrării în biserică din partea Slugerului Nicolae Cerchez din acest oraș. Pentru episcopie pare a fi cumpărat la 1843 o *Evanghelie* de Buzău arhimandritul Epifanie. Se pare că avem și o noutate, *Alfavita sufletească* (purtând data de 1747; editată apoi la Iași în 1785, la Sibiiu în 1803). Ea poartă aceste însemnări: «totŭ omulŭ daca moarea», «ex libris ierodiakoni». Găsesc notată și o «Învățătură creștină» din 1784. Biblioteca posedă și un *Evhologhiu* al lui Strilbilțchi, din 1785.

II.

Cărți slavone, din Galiția Polonilor sau din Rusia Țarului, se află și ele în această bibliotecă episcopală adunată din multe părți (1).

Cea mai veche e *Evanghelia* din Lemberg, 7154, contemporană cu Mitropolitul Varlaam. Ea încăpuse, se pare, în mânile Tătarilor, oaspeți obișnuiți în aceste părți, de unde o răscumpără doi preoți din Ruseni, «dinŭ fundulŭ Tutoveĭ», cu 6 lei, la 1700.

Pe *Octoihul* rus din Chiev, 1731, se iscălește foarte frumos un «Theodosie d[u]h[o]vnicŭ». Un «Grigore Sinaitul» e copiat la Chiev în 1739.

Se știe că tocmai pe atunci, prin Macarie dela Pocrovul Neamțului, începuseră strânse legături, mai ales ale pustnicilor, între Moldova și Rusia apuseană.

O «Posleadovanie» pentru Invierea lui Hristos, Chiev 1754, a aparținut Episcopiei, având însemnarea: «ačastă cărticică iaste a

(1) Este și un *Chiriacodromion* slavon din 1806, Râmnic.

sfinteĭ episcopiĭ Hușĭ». Mai notăm, din acelaș veac: Rânduеala spovedaniei din Moscova 1766, Catehismul pe scurt tipărit în acelaș oraș la 1777, Cuvintele lui Macarie, din Petersburg 1775 (aparținând la noi unui «ieromonahŭ Theofanŭ»), un Tipicon rus de Moscova 1785, care a trecut dela Neamț, dela starețul Sofronie, la Huși, la eclisiarhul Nicandru, un Pateric de Chiev din 1799, cu interesante pomeniri de gospodărie românească, la care se adauge notița, cine știe de unde luată, că s'a început «a să zidì cesorneculŭ la Curte domnescă», în 30 Septemvrie 1654 *(sic),* subt Vasile Lupu, isprăvindu-se subt Gheorghe Ștefan. O gramatică rusească manuscrisă e de pe la 1800. Nu lipsește nici o scriere profană, rarisima poemă epică «Vladimir» din Moscova, 1787. Pe Cuvintele Papei Ipolit, de Pahomie Potoțchi, se înseamnă că ele au fost scrise la 11 Iunie 1809, la schitul Rudeni, al Sfintei Treimi, în Ținutul Sorocăi. Să nu uităm în sfârșit Patericul de pe la 1820 care a fost al lui «Grigorie Mol-[doveanul], poslușnicu răposatuluĭ arhimandrituluĭ Methodii», și apoi al «maicăĭ starițiĭ Axanii», poate tot dela mânăstirea Adam.

III.

Cărțile grecești încep printr'un frumos Tipic de Veneția din veacul al XVI-lea: el a fost dăruit la 1642 de Antim arhimandritul de Ierusalim «mănăstirii lui Petru Voevod» (Șchiopul), Galata; o însemnare vorbește de trecerea, la 2 Maiu 1743, al lui Procopie egumenul dela Barnovschi la Galata; se pomenesc și lucrări făcute acolo de un Constantin Turculeț.

Se cuprinde și o bogată culegere de ediții ale Bibliei și de comentarii la textul ei, cari au servit Mitropolitului Veniamin. Numele marelui ierarh se întâlnește pe o samă din ele: cutare a aparținut întâiu lui Anania Adamide Cuzano, nomophylaxul Moldovei, care o adusese din Leipzig, pentru a trece dela dânsul, după moartea lui, în stăpânirea lui Veniamin; lucrarea lui Constantin Economu din Atena despre Septanți (1844) e închinată de autor, în 1841 și 1844, Mitropolitului, ca unui «părinte și stăpân».

Câte o carte, ca Evanghelia greco-română dela Snagov, Mineiul grec din Veneția, 1795 sau Octoihul (Παρακλητική) din Veneția 1816 ori Slujba Sf. Paraschive, este din cele vechi ale Episcopiei. Penticostariul dela Veneția (1778) poartă însemnarea: «Acĕasta este alŭ mănăstiri Sfinti Vineri». Dela biserica Sf. Spiridon din Lițcani avem o «Acolutie a Sfinților Manuil, Savel și Ismail» (Viena 1803). Anto-

loghiul venețian din 1805, care poartă numele lui Gherman Esfigmenitul, e dela mânăstirea Florești, care aveà și ea numele lăcașului din Athos unde erà închinată, și dela Nil, urmașul acestuia, vine traducerea greacă (Viena 1807) a Istoriei Eladei de Goldsmith (1). Ediția din Veneția 1754 a lui Teofilact poartă încă însemnarea vechiului proprietar, Nicolae sau Nifon Bălășescu («Nic. Balasiescu m. propria, theol. professoris, '851»), ca și un Νέον Μαρτυρολόγιον din Veneția 1799 («Nicolai Balasesku, rectoris seminarii bucurestiensis, 1842»). Gheorghe Vasiliu Sluger aduse din Iași la Huși, unde se «alcătuì» cântăreț la episcopie, cartea lui Petru Lampadariul, Σύντομον δοξαστάριον (București 1820), închinată lui Alexandru Vodă Suțu de Petru M. Efesianul, reprezentantul muzicei nouă, de Ștefan D. Archichrysochoos din Linotopion și de Hagi Teodosie Serghiu din Naussa, adică Linotopi și Nevesca, vechi centre aromânești. Foarte multe opere, între altele rarul «Enchiridiu» al pedagogiei de Iosif Moesiodax (București 1800), dedicat lui Alexandru Scarlat Ghica Voevod (2), și «Enciclopedia filologică» (Veneția 1795), au aparținut unui Petru Ioan Kyrza sau Cârjă, care trăià în Galați la începutul veacului al XIX-lea. Un Dimitrie Panaiot Gunaris din aceeaș vreme și-a pus numele și pe o publicație intitulată «Carte zisă Prescurtare contra ateilor și necucernicilor» (Veneția 1792) (3).

Și alte cărți din domeniul teologiei se întâlnesc în colecție, unele destul de rare, ca *Mărgăritul* din Veneția 1730, ori scrierea despre azimă (Σύνταγμα κατὰ ἀζύμων) de doctorul Eustratie Arghenti din Chios (Leipzig 1760). Să notăm «Enchiridiul» cu privire la Ierusalim al lui Hrisant Notara (București 1768).

Opere de gramatică se întâlnesc destule, și ele vor fi servit la învățătura tinerilor din acest timp.

«Introducerea în limba greacă» de Aromânul Dimitrie Nicolae

(1) Unul din acești Greci, Grigorie de Irinupole, își are biografia, de Sofocle Economu (Βίος Γρηγορίου Μητροπολίτου Εἰρηνουπόλεως καὶ Βατοπαιδίου, Atena 1810): născut în Efes la 1761, el ridică la 1805 biserica dela Bărboiu și e îngropat la Chișinău în biserica Mitropoliei, lângă «arhiepiscopul Dimitrie», la 3 Ianuarie 1806 (pp. 46, 51).

(2) ***Bibliografia românească veche*** necunoscând această carte, îi dăm aici titlul întreg. Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς πατρικῆς καὶ διδασκαλικῆς παιδαγωγίας, συντεθὲν παρ' Ἰωσίπου ἱεροδιακόνου τοῦ Μοισιόδακος καὶ ἀφιερωθὲν τῷ ὑψηλοτάτῳ καὶ γαληνοτάτῳ αὐθέντῃ καὶ ἡγεμόνι πάσης Οὐγκροβλαχίας, κυρίῳ κυρίῳ Ἰωάννῃ Ἀλεξάνδρῳ Σκαρλάτου Γκίκα Βοεβόνδα, ἐν τῇ Μητροπόλει τοῦ Βουκουρεστίου καὶ προθητείᾳ τοῦ πανιερωτάτου καὶ θεοπροβλήτου Μητροπολίτου κυρίου κυρίου Γρηγορίου, ἔτει 1800, Ἰουνίου 24.

3 Βιβλίον καλούμενον ἔλεγχος κατὰ ἀθέων καὶ δυσσεβῶν.

Darvari din Clisura, editată la Viena de fratele lui, Ioan Nicolae Darvari, în 1798, a fost a lui Dimitrie Panaioti Gobdelas, acel dascăl din Iaşi care, dela 1813, a avut să lupte, fără folos, împotriva şcoalei de inginerie românească a lui Asachi. Se întrebuinţau iarăş: gramatica veche, vestită, a lui Laskaris (ediţia din Veneţia, 1805), pe care iscăleşte un «Nicolae Costandinovici», Gramatica din Viena, 1811, intitulată Φεραυγῆς γραμματικὴ πρακτικὴ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης, în care se pomeneşte de un Eftimie Kostantziotul, «Liniile limbii greceşti», Στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, în trei volume, cari apărură la Viena în 1812. Avem apoi un Lexicon al lui Varinus, ediţia din Veneţia, 1805, şi un Dicţionar în trei limbi al lui Gheorghe Vendoti, amândouă foarte bine cunoscute, ca şi un Dicţionar grec-latin-italian, în care căutau călugării dela Neamţ, pe la 1800, şi Dicţionarul grec-rus-francez (ἑλληνο-ῥωσσικο-γαλλικὸν Λεξικὸν) al lui Dositeiu Coma arhimandritul, carte apărută la Moscova în 1801. Dela un Grec din Rusia, G. K., vine, tipărită la Moscova, în 1808, o «diatribă» în folosul limbii vulgare, Διατριβὴ ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἐνεστώσης κοινῆς ἡμῶν γλώσσης.

Din ale lui Coridaleu avem: Epistolariul (Ἔκθεσις περὶ ἐπιστολικῶν τύπων) din Halle 1768. Metrica lui Zenobie Pop, fiul marelui negustor din Sibiiu, dedicată dascălului său, Lambru Fotiadi, nu puteà lipsì.

Pe cele două cărţi de «Bibliotecă elenică» (Βιβλιοθήκης ἑλληνικῆς βιβλία δύο) a lui Antim Gazi (Veneţia 1807) iscăleşte boierul Matei Milo, *Mathey Millot*.

In materie de pedagogie, se găseşte numai Ἀποθήκη τῶν παιδῶν, de Spiridon Vlanti (Vladi), Viena 1790, care vine din biblioteca lui Kyrza.

Din istorie, se studiau vremea veche în liniile generale după Istoria universală (Πάγκοσμος ἱστορία τῆς οἰκουμένης), dedicată la Veneţia, în 1759, lui Constantin Brâncoveanu, ori după Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, tradusă din germană de C. M. Cuma (Viena 1830), pe care iscăleşte: «Anton von Haykul».

Se învăţă vremea veche din Goldsmith tradus de medicul Dimitrie Alexandridi, care erà să publice foaia «Telegraful elenic», ori după cutare traducere, din Ramsay, a cărţii despre călătoria lui Cir (Ἠθικὴ περιήγησις Κύρου), apărută la Viena, în 1783, cu o dedicaţie către Alexandru Ioan Vodă Mavrocordat, pe care Polizoi Lampanitziotul din Ianina, cunoscutul compilator, spune că l-a cunoscut la Constan-

tinopol. Istoria Americei a lui Robertson, carte vestită, care a făcut gloria autorului, se află în grecește, prin ostenelile lexicografului Gheorghe Vendoti (Ἱστορία τῆς Ἀμερικῆς Viena 1794). O Istorie a Chinei (Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Κίνας), ieșise în Veneția la 1763.

Despre împrejurările nouă ale Rușilor se puteà lămuri cinevà prin scrierea, azi foarte rară, a lui Anastase Mihail din Filipopol, apărută în 1796 la Moscova, subt titlul «Nopți și zile ale Rusiei» (Νύκτα καὶ ἡμέραι Ῥωσσίας). La Lipsca, în 1809, se dăduse «Miscelanee de istorie bisericească și politică» (Ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἱστορίας σύμμικτα). Un Ianacachi Economu cetià după Ἀραβικὸν μυθολογικόν, «Mitologia arabă», apărută la Veneția în 1803. Cu uimire găsim și cartea veche despre Sinodul din Florența a lui Sguropulo și Istoria Ciprului de arhimandritul Ciprian (Veneția 1788). «Geografia României» (1816) de Dimitrie Filipide, ediția grecească a lui Florus de acelaș se cuprind în bibliotecă, precum și cele trei volume ale lui Fotinò despre «Istoria Daciei», pe cari semnează un Gherman arhimandritul. Iar pentru cetirea celor simpli se puteà răsfoì în vechiul Βιβλίον ἱστορικὸν, hronograful lui Ieroteiu de Monembasia, reeditat și în 1798 la Veneția. In acest domeniu, de altfel, oamenii aveau pe atunci o bogată lectură în limbi occidentale, franceză și italiană.

Filozofia făceà parte din materiile pe cari trebuià să le străbată orice om bine crescut. Aristotel rămăsese ca bază, și biblioteca din Huși cuprinde, în legătură cu vestitul filozof elenic, «Cercetări cu privire la logica lui Aristotel» (Εἰς πᾶσαν τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματα καὶ ζητήματα), revăzute de cunoscutul Alexandru Kankellarios(Veneția 1729), apoi, de Teofil Coridaleu, profesorul școalei din București pe vremea lui Constantin Brâncoveanu, și «Introducere la ascultarea fizicei după Aristotel» (Εἴσοδος φυσικῆς ἀκροάσεως κατ' Ἀριστοτέλην, Veneția 1779). Condillac, reprezentantul școalei materialiste franceze, apăreà în traducerea lui Daniil Filipide, și Francisc Soave, moralistul italian, în aceea, din Veneția, 1804 (Στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας), a lui Grigorie ierodiaconul Costandà din Milo, pe care și-o cumpărà Serdarul Mihail Curt. Iar, dacă erà vorba de apărat credința împotriva pseudofilozofilor — Carageà luà în 1817, prin noul regulament al școalelor, măsuri și contra impietății și contra spiritului revoluționar —, stăteà la îndămână publicația anonimă din Viena, 1804, Σπάρτιον ἔντριτον κατὰ τῶν ἐπηρεαστῶν τῆς εἰς Χριστὸν ἀμωμήτου πίστεως ψευδοφιλοσόφων (1).

(1) Ἐγκόλπιον λογικὸν a cunoscutului Chesarie Daponte Veneția 1770) are alt rost,

In materie de drept este ediţia din Veneţia 1766 a lui Armenopulo.

Ştiinţele erau însă, într'o vreme când pentru studiul lor mai lesnicios se introduse, în 1818, la Bucureşti, limba românească în şcoalele publice, mândria oricărui ucenic şi a oricărui om cult.

Tot Filipide fu acela («D. D. Philippide din Μηλιαῖς») care traduse pe Lalande, astronomul, cartea fiind apoi editată (Ἐπιτομὴ ἀστρονομίας) de Antim Gazì la Viena, în 1803 (1). La 1807 C. M. Cuma înfăţişà publicului lecţii de matematică şi fizică în acelaş timp (Σεῖραι στοιχειώδεις τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν πραγματειῶν; Viena).

IV.

Venim acum, în marginile bibliotecii ce studiem, la cărţile pe cari încă dela începutul veacului al XVIII-lea ni le trimeteà Apusul.

In latineşte sunt numai scrieri răsleţe: Gramatica latină a lui Melanchthon (Leipzig 1689), Istoria eclesiastică a lui Filostorgiu (Geneva 1642) şi, din biblioteca Iezuiţilor dela Iaşi, cari o luaseră sau dela cari se luase cu 2 lei, 20 (2), o carte de îndemnuri creştine de Iosif de Barzia: *Compendium excitatoris christiani* (Colonia 1724).

Literatura italiană e reprezentată prin ediţia veneţiană din 1763 a Vocabularului «dela Crusca», printr'o Logică din Veneţia, 1746, tradusă din franceză («La logica tradotta dal franzese»), pe care face o însemnare probabil boierinaşul Vasile Buhăiescul de pe la 1760 («Vas. Buh. S...»), prin Geografia anonimă din acelaş oraş, 1788 («Prospetto dell' Asia, dell' Affrica e dell' America..., opera di M. L. A. R.») şi prin cărţi de pietate: a lui Paul Segneri, vestit predicator («Il cristiano istruito nella sua legge», 1709) (3), cu note greceşti indiferente, şi prin «Instrucţia pastorală despre Sacramente» a arhiepiscopului de Tours (Veneţia 1751), care se notează greceşte a fi fost cumpărată cu 3 lei, 20. Cu alte broşuri e legată *Alceste, tragedia per musica* (a lui Metastasio,—tradus şi de Ardeleanul Crişan—, Viena 1770). De nişte «Antichităţi romane» va fi vorba mai departe.

(1) Ἐγκόλπιον λογικὸν a cunoscutului Chesarie Daponte (Veneţia 1770) are alt rost.

(2) «Missionis iassiensis soc. Iesu, γ. 2, 20» (cf. şi p. 771).

(3) Cf. Ramiro Ortiz, *Per la storia dela cultura italiana in Rumania*, Bucureşti 1916, p. 75 şi urm.

Nimic în limba germană, dar din această limbă unele traduceri, ca «Agathon» al lui Wieland, de C. M. Cuma (Viena 1814), care a aparținut lui Nicolae Haret; — interesantă carte și prin lista, pe care o dăm aiurea (1), a negustorilor din Cetatea-Albă, din Ismail, a doua zi după pierderea Basarabiei.

Vecinătatea Poloniei de odinioară explică prezența cărticelei, din Lublin, 1754, «Mysli albo reflexye chrzescianskie roztozone», pe care un om fără ocupație începuse a scrie: «Sănătate dumitale chir Enachi», și dela Ungurii din Corni, peste râpa Dresleucei, vine un *officium rákóczyanum*, cu subtitlu maghiar, din Cașovia 1786, cu nota ἐκ τῶν ἐμῶν, «din ale mele», — ale vreunui cleric răsăritean dela Episcopie.

Literatura franceză predomină însă, venind îndată după cea grecească.

Incepând cu teologia, găsim întâiu o carte de un mare preț. Pe ediția din Paris 1704 a discursurilor celebrului predicator Mascaron («Recueil des oraisons funebres prononcée par messire Jules Mascaron») se cetește o iscălitură care nu e alta decât a lui Scarlat, fiul lui Nicolae Mavrocordat, învățatul «cilibiu» care fu crescut la bogata Curte a Brâncoveanului și ajunse ginerele acestuia, murind apoi, după scurtă vreme, la Târgoviște.

Ex libris Caroli Mavrocordati

Nu lipsesc nici predicile lui Bourdaloue (ediția din Lyon, 1712), ale lui Massillon, vestitul «Petit Carême» (ediția din Paris, 1770), pe care erà să-l traducă în românește Efrosin Poteca la 1846, și chiar cutare cuvântări religioase engleze, ale lui Thomas Chalmers, traduse de Eduard Diodati (Paris 1825).

Gramatici franceze nu s'au păstrat, dar e o notă de distincție pentru Românii din acest timp că recurgeau la cărți de Sinonime, ca ale abatelui Roubaud («Synonymes français», Paris 1796). Intâlnim și un «Dicționar italian-francez» care a aparținut lui Nicodim dela Vatoped din Athos, dar apoi Moldoveanului Gheorghe Lupașcu.

(1) *Miscelanee de istorie* tipărite din fondul Alina Știrbei, de Academia Română, I.

Pedagogia doamnei de Genlis, preceptoarea copiilor ducelui de Orléans, faimosul Philippe Égalité, a găsit un bun traducător la noi în era nouă românească; la începutul veacului al XIX-lea se cetià în Moldova «cursul ei de morală pentru copii», *les Veillées du château* (Berlin 1794). Și «Călătoria tânărului Anacharsis», pe care o traduse în grecește și Rhigas, crainicul redeșteptării grecești, erà o carte favorită: întâlnim ediția din Deux-Ponts (Zweibrücken), 1790, prescurtarea («Abrégé») din Paris, 1805 și extrasele («Esprit») din Regensburg, 1794. Dintre cărțile grecești nu lipsià, firește, traducerea lui «Anacharsis» de Hrisoverghi Curopalatul din Anhial, dedicată lui Mihai Vodă Suțu (Viena 1819).

Cum erà de așteptat după ce am văzut la alte biblioteci boierești, literatura e reprezentată prin clasici și prin comedii și romane contemporane. Din cei dintâi avem pe Molière (ediția din Amsterdam, 1722) (1), pe Corneille, tipărit tot la Amsterdam (Amsterdam-Leipzig 1762), pe care proprietarul moldovean arată când și-a început lecțiile de franceză cu un «maître des leçons» *(sic)* (2), pe Terențiu tradus de abatele Le Monnier (Paris 1771), pe Ovidiu, «Metamorfosele». Voltaire e reprezentat numai prin «Henriada» și prin «Lettres secrettes» *(sic)*.

Din cei noi, cari s'au înscris între clasici, avem pe Le Sage, acel «Gil Blas», pe care la 1836—7 (6 vol, in-12) Eliad îl tipărià în grecește la București, în tipografia sa și a fraților Hristidi, și care găsià un traducător român în persoana lui «Matzukoglu (Georgesku)», la 1855, precum și teatrul său (ediția din Maestricht, 1774) (3). Apoi pe nenorocitul Gilbert, *Odes nouvelles et patriotiques* (Amsterdam 1774). Să adăugim o comedie a lui Destouches, *Le dissipateur* (Lyon 1773).

Din literatura frivolă, care, cum știm, trimeteà la noi pe Faublas, avem, într'o bibliotecă episcopală, «La Vie d'Olympe ou les avantures de Madame la marquise de * * *, histoire véritable» (Utrecht 1741), «La fée Urgèle ou ce qui plaît aux dames» (Avignon 1766) și «Les nomens perdus ou l'histoire d'Adélaïde» (Viena 1776).

Foarte numeroase sunt scrierile istorice. Să începem cu «Les éléments de l'histoire» ale lui P. L. L. de Vallemont (Paris 1701): ea a aparținut lui Ioan Donici treti Postelnic, și vom vorbì mai

(1) In legătură: «...are ce nu-și da... sama... tretină aŭ peritŭ, 1 calŭ murg zmăŭ».

(2) «A cinq jour de novembre j'ai commencé pour m'etudier de cet maître des leçons Le nouveau» *(sic)*.

(3) Aici avem ediția din 1824, cu iscălitura: «M. Kallergi».

departe de însemnările lui. Avem apoi «Memoires historiques et critiques sur divers points de l'histoire de France et plusieurs autres sujets curieux» (Amsterdam 1732) și cele măcar șase volume din «Histoire prophane» (Paris 1716). Să notăm «Lettres à Sophie sur l'histoire» ale lui Fabre d'Olivet (Paris 1801). Nu lipsesc dicționare, ca «Dictionnaire des origines» (Paris 1777), al cărui titlu e tradus de proprietar în grecește (1). Insemnări grecești, din 1772, are și Istoria bisericească a abatelui Fleury (ediția Haga, 1692) (2). Istorii speciale sunt: pentru America, a lui Robertson (ediția din Amsterdam, 1779) ori apărarea lui de P[aw] pentru ale sale «Recherches philosophiques sur les Américains» (Berlin 1774); pentru Evrei, de Prideaux (Amsterdam 1722), iarăș cu note grecești; pentru Țerile de jos, patru volume de «Révolutions» (1754). Din tratarea epocelor speciale găsim «Testament de Louis XV» (Bruxela 1787), care a aparținut unui călugăr la 1844 (3), scrisorile Papei Clement al XIV-lea (2 vol., Paris 1777), Istoria lui Carol al XII-lea de Adlerfeld — foarte rară (Amsterdam 1740) —, corespondența, încă mai rară, a prințului Gustav de Suedia cu contele de Scheffer (Greifswald 1772) și lămuririle lui Necker asupra celebrului său «Compte-rendu» (Paris 1788). Ciudate sunt cărți ca: «La science des personnes de Cour, d'épée et de robe» a lui Cherigni și Limiers (Amsterdam 1752), în legătura căreia sunt foi de tropar. Operele lui Saint-Réal (ed. 1722) se află întregi.

Științele ne dau Aritmetica și Geometria lui Ozanam din 1720 și «Elementele de Geometrie» ale călugărului Bernard Lamy din 1731. S'a strecurat cumvà și un raport din 1786 al Academiei de Științe din Paris, despre clădirea noului «Hôtel Dieu» de acolo.

Să adăugim că răspândirea cărții franceze erà așà de mare, încât pe un exemplar din rară scriere arheologică «Constantiniade ou description de Constantinople ancienne et moderne, composée par un philologue et archéologue, traduite du grec par M. K.» (Constantinopol 1846), egumenul de Florești, Nil, despre care a fost vorba și mai sus, nu pune numai o notiță greacă, ci și una franceză (4).

1 Λεξικὸν περὶ ἀρχῶν ἢ γεννέσεων.

(2 Μαΐου λά-τη: ἡ τοῦ Παρακλήτου χάρις.

3 Acastă cărticică esti a mè, Floreștĭ, dinŭ Țint. Vasluiuluĭ, dela anulŭ 1844, Iuni 12. M. C. A.».

(4 «Et cet avec les autres appartient à Sa Révérence l'archimandrite Nylus, prieur du monastère de Floresty, le 22 janvier 1847, Jassy», și: καὶ τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις, Νῆλος ἀρ, Ἐσφηγμένου.

V.

Cartea franceză de istorie elementară a lui Ioan Donici al treilea Postelnic (1) arată prin unele note marginale preocupații lexice. Tânărul cetitor vrea să știe sensul unor cuvinte franceze. El însemnă că παροιμία înseamnă proverb și încearcă a explică *blason* din *blasen* germanicul, introducând și echivalente latine: Τὸ *blason* γερμανιστὶ σημαίνει τὸ *flare, spirare*; ὅθεν *blason* γαλλιστί.

E de sigur o treaptă superioară a culturii față de cetirea unei cărți străine cu neînțelegerea, poate, a atâtor cuvinte. Donici ține samă de limbile clasice și de limba franceză. S'ar puteà crede că în astfel de cazuri trebue să se vadă încă o probă a neglijării de tineri înstrăinați prin școală a limbii naționale. Dar nu e așà. Tot între cărțile episcopiei din Huși este una care ne arată pe alt tânăr, îngrijit să redeà și în românește sensul cuvintelor străine.

Anume un exemplar din Epicele lui Voltaire, ediția din 1764 (2), a aparținut lui Gheorghe Balș, care iscălește Mare Agă și ispravnic de Soroca (3), dar și alți membri ai familiei sale, ca Nicolae Balș («N. Balcha»), se iscălesc pe carte, punând și notițe germane (4). Un Iordachi Balș se întâlnește la începutul veacului al XIX-lea, dar aici e vorba de un înaintaș, acela pe a cărui piatră de mormânt, la biserica Sf. Dumitru a Balșilor din Iași, se cetesc rândurile ce urmează: «Iordache Balș Marele-Visternic, fečor Lupului Balș, carele aŭ fost Logofet-Mare: acesta s'au născut la anii dela Zidirea Lumiĭ 7250 (1742), Fevr[uarie] 12, și s'aŭ săvârșit la aniĭ 7320 (1812), Martie 23; s'aŭ așezat aice în mormînt suptŭ ačastă marmoră, rugăndu-să la toțĭ să roage pe milostivul D[u]mnezeŭ pentru ertarea păcatelor»: el a fost soțul Pulheriei Ianculeu, moartă în Ianuarie 1794 (5). Nicolae Balș Spătarul fu soțul Mărioarei, sora poetului Conachi (6).

---

(1) El scrie: «Ioan Dontzi», apoi Ἰωάννης Δόν[ι]τζη γ'τος ποστελνίκου, Ioanŭ Donicĭ 3-ti. Postelnicŭ».

(2) «Collection complette des œuvres de M. de Voltaire, Poëmes épiques avec pièces relatives à l'épopée».

(3) «Le *(sic)* Monsieur Georgi Balcha Grand-Aga et ispravnique de Soroca.»

(4) «Ich bin eurer Diener.» Și românește: «cu multă frățască dragoste».

(5) ***Studii și documente***, XVI (= ***Inscripții***, II), p. 122, n-rele 323—4. O fată măritată după Răducanu Rosęt, moartă în Septemvrie 1798; *ibid.*, p. 123, no. 326.

(6) ***Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea,*** II, pp. 339, 496.

Cetind pe Voltaire, Gheorghe simte nevoia de a-şi desluşi în româneşte anume cuvinte rare sau întorsături neobişnuite. Le dăm în ordinea în care le înfăţişează volumul însuş:

Κατὰ τὴν τάξιν μου, εἰς τὴν τάξιν του, λατινιστί: ordine, vicibus, à mon tour, à son tour, suo quilibet ordine, sua vice, *la rîndul mieŭ*, *la rîndul săŭ*.

P. 60: ἀπότομος πέτρα, stîncă.

P. 106: frimats, νιφετὸς, *promoroacă*, *polegniţă*.

P. 110: chaumière, *casă acoperită cu pae*.

P. 119: le dais, οὐμπρέλλα βασιλική.

P. 151: hameaux, *sătişoare*.

P. 248: les Minimes, minimi, τάγμα μοναχῶν παπίστων.

P. 253: bouffon, *mascaragiŭ*. Balladins, κυρίως *umplutoriŭ de cărnaţĭ, apoĭ nebunŭ* καὶ saltator.

P. 260: ici gisant, *care zace*.

P. 261: écharpe, *podoabă oarecarea ofiţărească de taftă*.

P. 262: bossu, *ghebos*. Vaudeville, *cîntec bătrînŭ, običnuitŭ în gura obştiĭ*.

P. 263: greffier, *vătafŭ de izvodde*.

P. 265: colets parfumés, *poşulŭ în care îşĭ leagă Europeii* (ευρoпеїй) *gîtulŭ*.

P. 266: bulles d'eau, *bube*, abcès, *umflătură cu punoĭ*.

P. 267: nièce, *nepoată*.

P. 272: estropié, *sfărâmatŭ*, *frântŭ*.

P. 273. *mătuşă*.

P. 274: un bas de toile, *cămaşă*, marqueur, *arătătorŭ, dascălŭ de joculŭ palmelorŭ*.

P. 276: petite allée, *hudiţă*, *tindă*.

P. 306: à brevet, *anume*.

P. 307: fièvre double-tierce, *îndoită a treia zi mai multă decîtŭ în alte zile*.

P. 329: crayonner, dessiner avec du craion, *a însemna cu cridă*.

P. 335: pour le moins, *prea puţinŭ nu*.

P. 337: laiton, orichalcum, *tumbacŭ*.

P. 346: ourdir, *urzescŭ*.

P. 357: mappa seu linea seu bombycina..., *bohčaoa în care leagă tulpanele şi altele*.

P. 402: harpe, *la noĭ* κύμβαλον.

(1 Greceşte numai, explică boussole, piste, etc. La p. 167 citează pe Strabon.

Un exemplar din Valeriu-Maxim, care se pare a fi fost şi al unui călugăr (1), a aparţinut apoi şi lui Vasile Balş, care-şi scrie numele în româneşte şi în greceşte (2). E vorba de boierul care a rămas după 1774 în Bucovina, a fost ajutător românesc la guvernul austriac şi a jucat un rol de distrugător al vechilor aşezăminte religioase, de cari ajunsese străin prin tocmai această cultură voltairiană pe care şi-o însuşi apoi la Viena. Alături de note latine şi greceşti, acest Balş sau acelaş Gheorghe înseamnă o serie de echivalente româneşti, pe cari le lăsăm să urmeze (3):

πῖνος, *cinteză, latineaşte* fringilla.
σκαθὶ, *cinteză de iarnă.*
παντζάρια, *sfecle.*
καρδερίνα, *stigleţŭ.*
φριζοῦνι, *botŭ grosŭ.*
μπεκάτζι, *sitariŭ, pasăre.*
φλόρι, *presurĭ.*
P. 46: gingrina, *copuzŭ.*
P. 63: propiusve passus mille, *mai aproape decîtŭ o mie de paşĭ.*
La urmă: vimen, *răchită.*
frange f., fimbria, *canafurĭ.*
arcenal ou arcenar, armamentorium.
épi m., spica, σταχὺς, *spicu* (4).

Să notăm, în sfârşit, că pe un tratat de antichităţi romane: «Trattato delle cose più memorabili di Roma, tanto antiche, come moderne, parte prima», aceeaş îngrijită mână, capabilă de o perfectă caligrafie în ambele alfabete, scrie:

faux, instrument à faucher, falx, *coasă.*

VI.

De această cultură occidentală, revoluţionară, impie, cu tendinţe spre lux şi vieaţă destrăbălată, desrădăcinată din tradiţie fără a fi prins rădăcini în moralitatea modernă, erau mulţi însă cari nu se

(1) «Ex libris monach.» Indată apoi această maximă: «Ma passion voit tout eternel, mais la nature humaine veut que tout finisse».

(2) Καὶ τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις ἐκ τῶν τοῦ Βασιλείου Μπάλσα. Vasile Balş e...».

(3) *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, pp. 21, 26, 505. Conachi, înrudit cu Bălşeştii, a deplâns în versuri moartea lui Vasilică Balş.

(4) Se înseamnă şi preţul cărţii: 1 leu, 20.

bucurau. Incă de atunci se proclamà cu glasul iritat al satirei o decădere a moravurilor. Subt acest raport, al unei eurepenizări superficiale, fără nici un efect asupra conștiinței și a inimii, prin dascăli străini, prin lecturi fără alegere și prin frecventarea ofițerilor armatelor de ocupație, germani și mai ales ruși, cari intrară din nou în Principate la 1789, ca să rămâie, unii din ei, și până în 1793,—își face apriga critică în versuri un Grec pe care-l cunoșteam până acum numai printr'o bucată de laudă închinată, la 1789, lui Vodă Mavrogheni, al cărui Comis Mare erà, Alexandru Calfoglu (1).

Biblioteca din Huși posedă și ea (2) un exemplar din broșura lui, de un aspect elegant, fără loc de tipărire, Ἠθικὴ στιχουργία τοῦ περιωνύμου Ἀλεξάνδρου Καλφόγλου, Βυζαντίου, πρὸς τὸν ἐν Βουκουρεστίῳ ἀνεψιὸν αὐτοῦ, εὑρεθῆσα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπὶ ἔτους 1797, ἐκδίδοται εἰς κοινὴν ὠφέλειαν («Poezie morală a vestitului Alexandru Calfoglu, Constantinopolitanul, către nepotul său din București, aflată în Constantinopole, în anul 1797, se publică spre folosul de obște»).

Deci un nepot al lui Calfoglu — nu i se dă numele — vine în aceste locuri de îmbogățire pe cari el însuș le cunoaște dintr'o dureroasă, dar poate și răsplătitoare experiență (3). Tânărul cere să fie informat, luminat, condus și, fiindcă unchiul e poet, pe calea înflorită, fie și cu floarea de spini critică, a poeziei (εἰς μίαν ἠθικὴν ῥημάδα). Deși bătrân și obosit, va încercà să zugrăvească această «minune» (τέρας), acest «monstru» al «Vlahiei». Va spune adevărul, chiar de ar scandalizà pe vreunul, pentru care dinainte-și cere iertare:

Ἂν τινὰς καὶ σκανδαλίσω, τὴν συγχώρησιν ζητῶ.

Țara-Românească e, spune el cu cinism, o vacă de muls pentru străini, «o vacă chioară cu ugerul doldura de lapte, mare și lat»:

Μία μονόφθαλμη γελάδα
Ἐγεννήθη᾽ς τὴν Βλαχίαν,
Μὲ βυζιὰ γεμάτα γάλα, καὶ μεγάλα καὶ παχιά.

1) *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, p. 102.
2) Ca și Biblioteca Academiei.
(3) P. 58: αὐτόπτης.
V. și p. 19: εἶμαι μάρτυς ἀληθής.
Cf. și p. 14:

Ἔγω πεῖραν τῶν πραγμάτων, φιλαλήθως ὁμιλῶ·
Ἀπὸ ἄρχοντας μεγάλους ἀπατήθη καὶ λαλῶ.

Deşi are văcari aleşi, «ea-şi dă blând ugerul oricui.... Orice străin află adăpost acolo şi se oploşeşte în voie pe şesurile vitei».

In dreapta şi în stânga stau doi cari o pândesc; înţelegem: Austria şi Rusia. Văcarii fac ce pot. A fost unul îndrăzneţ, deşi neînvăţat, care a pierdut-o şi a pierit; înţelegem pe Mavrogheni:

Εἶχε τζόμπανον ἀνδρεῖον, ἀμαθῆ καὶ τολμερόν,
Ὅστις ταύτην ὑστερήθη καὶ μὲθάνατον οἰκτρόν.

«Eroul» de acum, Mihai Suţu (1), face şi el ce poate.

Moravuri nu există în acest mare bielşug neapărat şi năvălit din toate părţile. Ţăranul e prăpădit de boieri din neamul său, cari, prin judecăţi îndelungate şi pline de curse, îi răpesc moşiile. Se găseşte oare cinevà ca să osândească pe înaltul dregător pentrucă a desbrăcat văduva şi orfanul? Doar Dumnezeu dacă ţine sama nelegiuirilor! Judecătorul e plătit aşà de-i ajunge, cu luxul obştesc, doar pentru «ciubuc şi cafeà»; pentru rest, fură. Sentinţele nedrepte sunt pecetluite de Domn, care-şi spală mâinile: «veţi vedeà voi» (ὑμεῖς ὄψεστε) (2).

«Vlahi nedreptăţesc pe Vlahi», scrie indignat străinul; «ca pe duşmani îi tiranisesc; pedepsesc pe cei de un sânge cu dânşii, şi de loc nu-i doare»:

Βλάχοι Βλάχους ἀδικοῦσιν, ὡς ἐχθροὺς τοὺς τυραννοῦν,
Τοὺς ὁμογενεῖς παιδεύουν, παντελῶς δὲν τοὺς πονοῦν (3).

Noroc de Domni, cari, întru cât nu sunt înşelaţi, apără pe săraci, căci altfel li s'ar luà şi sufletul (4)!

Clerul nu e mai bun, după socotinţa criticului. Sunt tot ţărani beţivi, fără nici-o învăţătură. Stăruinţa unui Văcărescu, unui Cornescu ajunge pentru sfinţirea lor. Protopopii, adevăraţi «seimeni», îşi cumpără slujba pe bani şi caută să-şi răsplătească asupra bieţilor popi, pe cari-i bagă în fiare şi-i târăsc pe uliţi. Având grija păcatelor faţă de morală, a deşugubinelor — nu dă numele, dar zugrăveşte lucrul —, ei văd pretutindeni o călcare de canoane, care trebue plătită în mânile lor lacome: de aceea gem temniţele de femei şi fete cinstite cărora li se inscenează afaceri urîte pentru a le globì.

(1) Se spune că a fost şi la Iaşi şi apoi la Bucureşti, ceeace dă identificarea (p. 19). Lauda lui şi pe pp. 18—9.

(2) Pp. 16—7.

(3) P. 17.

(4) Pp. 17—8.

Mitropolitul, un străin, nu plătește mai mult decât subordonații săi. Simigiu de obârșie, călugăr de faimă rea (καλογεράκης), lingușitor și «învățat ipocrit» (σοφὸς ὑποκριτὴς) el împarte, din motive de conrupție, slujbele de preoți și chiar episcopiile. «Lingușitor a trei Domni, lângă al Grebenelor, a răpit cârja Mitropoliei»:

Κόλαξ τῶν τριῶν ἀρχόντων, εἰς τὸν Γρεβενῶν κοντά,
Μητροπόλεως τὸ σκῆπτρον ἅρπαξε σὰν σιολουντά (1).

E, de sigur, o nedreaptă caracterizare a acelui harnic Vlădică iubitor de cultură care a fost, pe vremea lui Mihai Vodă Suțu, cel de-al doilea Filaret (2).

Și critica merge mai departe, atingând întreaga Biserică răsăriteană, care, desprețuind oamenii de valoarea unui Evghenie Bulgaris, se lasă cucerită de pierzătoarele idei catolice, aduse de vântul, pretutindeni năvălitor, al Apusului (3).

Trecem acum la cei de sus. In general, toată această societate sufere de o lipsă de caracter și de sinceritate pe care autorul n'o recunoaște la Grecii săi, ori și dacă s'ar găsì la aceștia, cum spun localnicii, atunci ucenicii și-au întrecut învățătorii. «Ei spun că doar Constantinopolitanii ne-au învățat odată, dar întrec așà de mult pe dascăli ucenicii»:

Λέγουν ὅτι οἱ πολίται μᾶς ἐδίδαξαν ποτέ,
Μὰ νὰ ὑπερβαίνουν τόσως διδασκάλους μαθηταί (4).

«Fără interes nu e nici un prieten», spune el; crucea se îneacă la trecerea Dunărei. «Prietenul de-ți va spune bună ziua fără interes, crede că a făcut o greșeală sau crede că e o rușine. Fiecare poartă o mască de maimuță și înșeală pe mici și pe mari, unde vrea să răsbată»:

Φίλος χωρὶς ἰντερέσο καλημέρ' ἂν σὲ εἰπῇ,
Τὸ νομίζει ἁμαρτίαν, ἢ τὸ ἔχει ἐντροπή.
Πεπλασμένον προσωπεῖον πιθηκοῦ καθεὶς φορεῖ
Καὶ πλανᾷ μικροὺς μεγάλους ὅπου θέλει προχωρεῖ.

Lingușirea e calea pe care se ajunge, și trufia impune pe om. «Șal, butcă, mulți robi și samuri dacă porți, îți faci zeci de mii de

(1) P. 39.
(2) V. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, p. 373.
(3) P. 53 și urm.
(4) P. 14.

prieteni și înaintezi unde vrei... Iți fac curte, te numesc beiu, lumina mea»:

Σάλι, μπούτκα, πολλοὺς δούλους καὶ σαμούρι' ἂν φορῇς,
Μυριάδας κάμεις φίλους, ὅπουθέλης, προχωρεῖς...
Πάντες ἐσέ κάμουν κούρτην, μπέην, φῶς μου σὲ καλοῦν (1).

Lumea se pleacă până la pământ înaintea celui ce are întrare la Curte; și orice meșteșugar a purtat odată caftan nu se mai întoarce la lucru.

Dar să nu se încreadă nimeni în aceste trecătoare dovezi de dragoste. Ele dispar odată cu favoarea domnească. «Nerecunoștința neprietenească e caracterul Vlahiei»:

Ἄφιλος ἀχαριστία τῆς Βλαχίας χαρακτήρ (2).

Nu ești pentru prietenul tău un om, ci «copoiul cu care se prinde iepurele»:

Σὲ μετέρχεται κοπόϊ γιὰ νὰ πιάσῃ τὸν λαγών (3).

Omul e în stare să-și iea înapoi și darurile când nu mai însemni nimic pentru interesul lui!

Dregătoriile se urmăresc pentru singura ființă sau pentru câștig. Judecătorii știu doar «cinci cuvinte de drept» și se cred Soloni, Licurgi. «Vine dreptatea legată la mezat».

Νομικὴν δικαιοσύνην στὸ μεζάτ' ἐκεῖ πωλοῦν (4).

Vieața obișnuită n'are nici o muncă, deci nici o adevărată plăcere. Stau «ca niște curcani pe saltele», având în față pe «ciocoiul cu ciubuc și dulceață»; la o bătaie din palme aleargă robi țigani de cea mai ticăloasă speță (5): bucătari, slugi, «dimoni negri».

Principala distracție au luat-o dela străini, «ale căror scăderi le imită, dar nu le văd cele bune»:

Ἐλαττώματα μιμοῦνται, τὰ καλὰ δὲν θεωροῦν (6).

E jocul de cărți, cu toate varietățile lui, pe cari le vom vedeà îndată.

(1) Pp. 9, 12.
(2) P. 14.
(3) P. 13.
(4) P. 16.
(5) Pp. 20—4
(6) P. 15.

Altfel, mai este, pentru aceşti «Sardanapali în toate», o singură plăcere: a mesei, a mesei mari, cu oaspeţi mulţi, din locuri străine. Le place «orice mincinos, şarlatan» (κάθε ψεύστης-τζαρλατάνος), orice «mucalit» (μουκαλίτης), orice «farfară ciudată» (τρελὸς φαρφαράς). «Le place Frânc, Neamţ pentru petrecere, şi Francezul *luminat*, libertinul fără evlavie»:

Ἀγαποῦσι Φράγκον, Νέμτζον, διὰ μιὰ διατριβή,
Καὶ Φραντζέζον φωτισμένον λιβερτίνον ἀσεβῆ (1).

Acum se dă tabloul copiilor, tinerilor cari cresc în acest mediu de lene, nesupunere şi lipsă de caracter. «Invaţă zece ani o vorbă două elineşti şi tot atâţia ani la Francez cinci cuvinte franţuzeşti»:

Καὶ μανθάνουν δέκα χρόνους ἕνα δύο ἑλληνικά,
Ἄλλους τόσους στὸν Φραντζέζον πέντε λέξεις γαλλικά (2).

Socotindu-se «ucenici ai filozofilor», ei cetesc cu pasiune romane franţuzeşti» (ρωμάντζα γαλλικά), devin tineri romanţoşi» (ρωμαντζόλογοι νέοι), cunosc pe Lucian, vorbesc numai de «Mirabeau, Rousseau şi Voltaire», chiar dacă nu i-au cetit, nu ţin posturile, nu merg la biserică, se întreabă dacă mai e cevà după moarte, râd de bieţii buni boieri săraci.

Moşiile nu şi le-ar căutà pentru nimic pe lume: le arendează la ἀρεντάσοι, pe câte şase-şapte ani. Apoi, «plimbându-se coconaşul ca un beizadeà»:

Ὁ κοκονάσος περπατεῖ σὰν μπεϊζαδές;

înfăţişându-se ca un «coconaş procopsit» (κοκονάσον προκοψίτου) pe lângă dame — αἱ δάμαις —, el pune să i se caute zestre, de mijlocitoare cari spun fetei în taină, arătând însuşirile tânărului lor client — cuvintele sunt date pe româneşte —: «mare dar ai găsit».

După merite strălucitoare, vieaţa conjugală începe, ciudată. El, cu o sută de oameni pentru afaceri în anticameră, cere «tablă şi cărţi de joc» — τάβλι καὶ χαρτιά —, şi începe «sindrofie de banc» (μπάγκο συντροφιά): faraon şi ghiordum. Acasă, femeia se trezeşte târziu: «nu e gata coconiţa» — iarăş se intercalează cuvintele româneşti —, spune «dada», fata în casă, vizitatorului; Lipscani cu stofe aşteaptă afară; ei dau pe veresie ca şi «cei şapte, opt Evrei», luând dobânzi

(1) P. 15.
(2) P. 24.

mari şi sinete cu garanţia moşiilor: «cărţi, lux, risipă şi sardanapalism»:

Χαρτιά, λοῦξον, ἀσωτεία καὶ σαρδαναπαλισμός (1).

Petrecerile se ţin lanţ, şi pentru ele se dau bani pe haine, pe mese — un stolnic anume fiind plătit pentru aceasta —, pe carăte:

Διὰ γούναις καὶ καρέτας καὶ τραπέζια καὶ χαρτιά (2).

Lăutarii (λαουτάροι) cântă, la «balul nemţesc», danţurile nouă se învârt:

Εἰς τὸν νέμτζικον τὸ μπάλο νὰ χωρεύωμεν κ' ἐμεῖς.

Pe când el merge după havadişuri sau «belele» (μπελιά) la curte, ea «se plimbă în caleaşcă nemţească»:

Ἡ κοκόνα μὲ καλέσι νέμτζικον περιπατεῖ,

la chindie, la «serian» (σεργιάνι), la grădină, cu o leotă de Ţigani după dânsa, ori face vizite, «la mama».

Totul ţine două trei luni până se înteţesc creditorii. Atunci coconiţa fuge acasă de se plânge: «Taică, mă tirăneşte; iubeşte ţigăncile şi mă urăşte pe mine; fără ruşine îmi spune: inglindiseşte-te şi tu cu alţii; el mănâncă, bea şi pe mine mă lasă în tovărăşie de tineri străini»; nu-i iea «mantila cu samuri, cu iacà lungă şi lată», «benişul şi tatarca (τατάρκα) cu samur», cele optsprezece rochii ce-i trebue în permanenţă ca să le împartă la fete, la doice (δόϊκα) şi la «dade», cele «zece dramuri de suliman».

Τυραννοῦμαι, τάϊκα,
Ἀγαπᾷ ταῖς κατζιβέλες καὶ ἐμένα μὲ μισεῖ,
Χωρὶς ἐντροπὴν μὲ λέγει: μ' ἄλλους γλένδιζε καὶ σύ...
Τρώγει, πίνει καὶ μεθᾷ
Καὶ ἐμένα μὲ ἀφίνει ξένους νέους συντροφιά.

Dacă nu vrea ca fiica să meargă la Metropolit, socrul plăteşte datoriile şi ţine acasă pe cei doi uşurateci.

Deci nepotul e înştiinţat. Aici, în «Vlahia», nu e ţara economiilor, a modestului traiu cu puţin, a desăvârşitei ascultări către bărbat. Bărbatul ascultă la Bucureşti. Dacă el se împotriveşte la un capriciu,

(1) P. 22.
(2) P. 23.
(3) P. 29.

fără să fie de neam mare, soţia aristocratică-i strigă măcar: «Sunt fată de Căminar şi nepoată de Clucer».

Εἶμαι κόρη Καμινάρη καὶ Κλουτζάρη ἀνεψιά (1).

Ii va strigà — textul o dă din nou pe româneşte —: «calicule, Grecule, mojicule»; va fi ameninţat să-l «gonească gol»; va fi întrebat de ce nu-şi iea o isprăvnicie să câştige; dacă va crâcnì cevà, se poate să capete «un papuc în cap»:

μὲ παπούτζι στὸ κεφάλι.

Şi unde se mai pune că, în această societate a «iubirilor dobitoceşti», cu «amorezi» şi «metrese» (ἀμορέζος, μετρέσσα), se poate să dea tânărul Grec de vreo bătrână fără dinţi, care, tot timpul, caută în cutia cu bomboane (ζαχαράτα' ς τά κουτιά) şi joacă şi ea cărţile ca un bărbat (2).

Acestea sunt binefacerile «moralei Nemţilor şi Ruşilor», ale căror scăderi se zic modă europeană. Şi încă «damele» din Bucureşti sunt geloase pe cele din Iaşi, Ruşii fiind mai cocheţi, mai harnici la joc, pe când vizitele corecte ale Nemţilor din Muntenia plictisesc:

Στὴν Βλαχίαν τώρα λάμπει Νέμτζων, Ῥούσσων ἠθικά...
Κατ' ἐλάττωμα τὸ λέγουν μόδαν εὐρωπαϊκήν...
Τὴν Μολδόβαν ἐφθονοῦσαν, εἶχε Ῥώσσους πετεινούς,
Καὶ αὐταῖς, δι' ἀτυχίαν, εἶχον Νέμτζους ταπεινούς,
Δάμαις τοῦ Γιασιοῦ χορεύουν, λέν, μὲ Ῥούσσους κ' εὐθυμοῦν,
Κ' ἐδῶ Νέμτζοι μᾶς κοιτάζουν καὶ τὴν κούρτην τους κρεμνοῦν (3).

VII.

Pentru îndreptarea acestei stări de lucruri ar fi fost un singur mijloc: şcoala. Se ştie că ea erà grecească, şi prin aceasta chiar lipsită de eficacitatea pe care o poate aveà, într'o prefacere morală, singură şcoala în limba înţeleasă de toată lumea, în limba naţională.

Cunoştiinţele privitoare la şcoala grecească din Bucureşti s'au îmbogăţit acum în urmă prin utilizarea revistei greceşti care apăreà în Viena la 1818, «Telegraful filologic» (4). O altă revistă grecească

(1) P. 32.
(2) P. 32.
(3) P. 36.
(4) V. în aceste «Anale», partea întâiu din memoriul «Amănunte din istoria noastră în veacul al XIX-lea».

din acest timp, apărând și ea la Viena, crește încă aceste știri despre «liceul» muntean și dă altele despre școala similară din Iași, pe cari nu le întâlnim în «Telegraf».

Avem numai anul al II-lea, 1820, din «Kalliope, vestitoare filologică», publicată la Viena, în tipografia lui Zweck, de Atanasie Stagiritul, care se intitulează profesor de limba elină la Academia chesaro-crăiască de limbi orientale din Viena Austriei (Καλλιόπη, ἀγγελίας φιλολογικὰς ἐπάγγελλεται περιοδικῶς ἀναγγέλειν ὑπὸ Ἀθανασίου τοῦ Σταγειρίτου, καθηγητοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας καισαροβασιλικῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν ἐκδιδομένη, περίοδος β', ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐκ τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας τοῦ Ἰωαν. Βαρθ. Τσβεκίου; înăuntru: Καλλιόπης φιλολογικῶν ἀγγελιῶν, I). Erà o publicație, opusă și ea, ca și «Telegraful», direcției dela Λόγιος Ἑρμῆς, pe ai cărei redactori îi numește «simbriași» și «tigri» (1).

Școala munteană nu se învrednicește de vreun articol. Dar se publică scrisoarea din București, 1 Septemvrie 1819, a lui Neofit Duca, prin care se atrage atenția «Elinilor învățați» (τοῖς ἐλλογίμοις τῶν Ἑλλήνων) asupra scăderii școalelor neamului, la Constantinopol, la Smirna și chiar la București, cu toată adoptarea marelui titlu de «Academie» (2). In sfârșit o altă scrisoare a lui Neofit, în care iscălește ca διδάσκαλος τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ αὐθεντικῆς σχολῆς, către șefii negustorilor din Constantinopol, vorbește de planul său de a edità pe Plutarh și de a creà un fond al editurii naționale (3). In sfârșit, la 23 Iulie 1820, din București, îndemnând pe Greci la concordie (Λόγος προτρεπτικὸς εἰς ὁμόνοιαν), dascălul Ștefan Kommitas atacă pe marele Corai (4).

In ce privește Iașul, se dă o parte din «tezele» susținute acolo de dascălul Dimitrie Panaioti Gobdelas, la «hellenomuzeul» său (5). Dar, ceeace e mai important, foaia ne arată, în n-l de 1 Aprilie, prin tipărirea discursului ținut de «arhididascal», la 16 Fevruarie 1820,

(1) P. 92.
(2) Pp. 87—91.
(3) P. 93 și urm., n-l din 15 Maiu 1820.
(4) P. 161.
(5) Συνέχεια τῶν ἐκ τοῦ ἐν Ἰασίῳ ἑλληνομουσείῳ θέσεων (διακοπεῖσα ἐν τῷ κδ' ἀριθμῷ τῆς παρελθούσης περιόδου), apoi subt titlul: Ἰασίου ἑλληνομουσεῖον (συνέχεια τῆς τῶν ἐξετασθέντων μαθημάτων περιλήψεως).

ce se întâmplase cu acest așezământ la sfârșitul Domniei lui Scarlat Callimachi și la începutul aceleia a lui Mihai Suțu (1).

Chemat acum trei ani (πρὸ τριῶν ἐτῶν) de Scarlat Vodă din Viena, munca lui produsese în câmpul culturii «spice bogate». Deodată se abate însă un frig neașteptat, de «zizanii»; «lăcustele» se lasă asupra semănăturii. Venirea lui Suțu singură readuce primăvara (Iulie). Totuș, când s'a deschis vacanța de patruzeci de zile, reglementară la sfârșitul lui Iulie, nimeni nu credeà că porțile vor rămâneà închise șase luni întregi. In acest răstimp știm că, la 8 Noemvrie 1819, de ziua lui Vodă, Gobdelas a făcut să se reprezente o idilă, «Apollon sau întoarcerea Muzelor» (Εἰδύλλιον, Ἀπόλλων ἢ Μουσῶν ἐπάνοδος), în care Mihai Vodă erà înfățișat, nu numai ca «un om iubit zeilor», dar «încă mai bun decât ei», din «tată divin» (ζάθεος), într'un cuvânt ca «Apollon cel luminos» (2). Acuma cei «șapte ani grași» încep. Să se uite trecutul și să se înceapă din nou munca, subt conducerea lui, care speră să fie «folositor scumpei lor patrii prin mijlocul filozofiei» (3).

O scrisoare a unui Ioan Hagì Dimitriu, datată din București, 28 Martie 1820, arată, făgăduind și alte revelații, câte falsificări lăudătoare se cuprindeau în corespondența din Iași pe care o redactà tipograful Manuil Bernard Cretanul. Acesta atribuise lui Teodor Negri Comisul, în 1818, un discurs școlar care n'a fost pronunțat niciodată; mai mult, dacă la acel prilej fuseseră de față Mitropolitul Veniamin, Gherasim episcopul de Roman și ierochirixul Sofronie, informatorul însuș lipsià (4).

---

(1) Gobdelas își zice: ἀρχιδιδάσκαλος.

(2) No. din 15 Aprilie 1820.

(3) Φίλη αὐτοῦ πατρίδα, ὠφέλιμος εἰς αὐτὴν διὰ τῆς φιλοσοφίας γινόμενος; pp. 69—71. Cf. și pp. 79, 197 și urm. Și în vol. I, p. 62, se arată a se aflà un discurs al lui Gobdelas. Cf. și *ibid.*, p. 149 (o scrisoare a lui Gobdelas).

In Λόγιος Ἑρμῆς, 1818, pp. 196—7, ar fi vorba de cuvântarea, din 3 Martie 1818, la deschiderea cursului de logică și algebră al lui Gobdelas.

(4) P. 97 și urm. Se mai pomenesc: librarii din București (Meitani și Radovici), p. 38; intenția lui C. M. Duca din Siatista Macedoniei de a tipărì la Viena o aritmetică; pp. 102—3; apariția unei Aritmetice la Iași, pp. 113 și urm., 157 și urm.; intenția lui Gheorghe Teodoropulo din Polopones de a publicà la Iași, o Fizică (Φυσικὴ Ἱστορία), lucrată de el (14 Iulie 1820; p. 168), și se dă declarația lui Rusioti că pentru «Homerul» său strâng subscripții Ștefanachi Meitani și Căminarul Manuil Bernard, pomenit mai sus (p. 222). Se mai publică în foaie părți din Fizica lui Gobdelas (pp. 195 și urm., 206 și urm.) și oda lui beizadeà Scarlat Ghica împotriva invidiei (n-l din 15 Iunie 1820, p. 1138; v. aceste ***Anale***, *l. c.*, Apendice.

In Biblioteca dela Huşi mai avem, în broşuri ocazionale, ştiri şi despre şcoala grecească, mai nouă din Galaţi. In 1859 ea-şi încheie anul întâiu (v. Ἔκθεσις περὶ τοῦ ἐν Γαλατσίῳ ἑλληνικοῦ ἐμπαιδευτηρίον ἐπὶ τὸ α'-ον σχολικὸν αὐτοῦ ἔτος, 1858—59), cu discursuri de Şt. Ghionis (Γκιῶνη) şi C. Zameri. Şcoala aveà trei clase, cu şcolari din «Grecia roabă, ca şi liberă» (45), din Moldova (7), din Bulgaria (3), plus un Ceh. Ca profesori se pomenesc: Trauchaud, Neumeister, C. I. Vizo, C. D. Croscelli, C. A. Venier, C. M. Baer, C. Ed. Gillet, C. N. Kolonellos; nici un Român. Din regulamentul greco-francez, apărut în localitate, în tipografia lui F. Monferrato, la 1859 («Règlement de l'Institut hellénique de Galatz, rédigé d'après les règlements des Instituts publics et privés de la France et de la Grèce»), aflăm că aşezământul fusese creat la 7 Maiu 1857 (1).

VIII.

Aceleaşi critice cari se făcuseră de un Grec la 1790 erau însă reluate, cu toată desvoltarea culturală pe baze străine, la care de puţin timp numai se adăugase baza firească naţională, de un Apusean, Sviţerianul Emil Kohly de Guggsberg. Intrebuinţat ca preceptor la boierul botuşănean Comisul Gherghel, «le Comis de Guerguel», pentru nepoţii lui, el îşi luă sarcina de a expune «principiile sale pedagogice» şi a arătà chiar «reformele pe cari starea civilizaţiei le cere», într'un memoriu, terminat la Botoşani în ziua de 1 August st. v. şi tipărit în acelaş an la «biroul foii comunale» din Iaşi («bureau de la feuille communale», subt titlul: «Le Philodace, apperçu sur l'éducation chez les Roumains, suivi de quelques remarques relatives à la prospérité des Principautés» (2).

---

(1) Intr'o broşură rară, Ἀπόδειξις πρώτη ἢ τὰ ἆθλα τοῦ Κ. Π. Ξένου ἑλλ. ὑποπροξένου (Galaţi 1834), destinată a lăudà pe viceconsulul grec din Galaţi C. P. Xeno, se povesteşte cum un Grec din Argos, Anton Andreas, stabilit la Măcin, se învoeşte cu Draco Emanuil din Brăila, vărul lui Xenos, ca să cumpere din Măcin făină. Se laudă, şi «prea creştina stăpânire a Moldovei» (p. 43).—Elenismul la noi a continuat şi până la jumătatea veacului trecut. Am pomenit de tipografia greacă a lui Eliad şi a fraţilor Hristidi. C. Roset Bibica publică la Iaşi, în 1841 (tip. Albina), un Ἐγχειρίδιον τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς ἱστορίας, închinat lui Mihai Vodă Sturdza. Spătarul Casimir iscăleşte pe cărţi ateniene de prin 1840, şi I. D. Exarchos dedică un exemplar din tragedia sa «Marc Botzari» τῷ ἄρχοντι Σπαθάρῃ Καζημήρῃ.

(2) Exemplarul bibliotecci dela Huşi are această însemnare în două limbi a autorului; «Laissé ici le 5/17 septembre 1841; l'auteur. Amŭ lăsatŭ aicĭ, la 5/17 Septemvre 1841: Autorul».

«Filodacul» nostru nu vrea să vorbească numai de Moldova. «Dacă am vorbit», spune el, «de România (Roumanie) în general, adică de Ţara-Românească şi de Moldova, cauza este că m'am încredinţat, atât prin producţiile literare, cât şi prin apropierile pe cari le-am făcut ale istoriei acestor două naţii, că ele nu posedă decât aceleaşi noţiuni de civilizaţie. Aceste două Principate, ieşite dintr'o mamă comună, supuse aceloraşi influenţe politice, au trebuit neapărat să primească şi să conceapă aceleaşi idei şi să urmeze aceeaş cale; deci ce este adevărat pentru una din aceste ţeri e, neapărat, şi pentru cealaltă».

Va începe cu creşterea copiilor, în cari vede, fireşte, viitorul ţerilor noastre, pentru a trece apoi la reformele — cum vom vedeà, foarte sănătoase — pe cari le are în vedere.

E contra doicei, «vile créature, mère par suite du libertinage, grosse paysanne», aşezată cu celelalte slugi, «într'un colţ umed şi retras al casei», schimbată de două, trei ori pe lună, bătută cu dânsele împreună. Roabele, slugile încep, după mărturisirea făcută de mulţi autorului, la 10—12 ani, conrupţia copilului încredinţat lor. Toate acestea fac pe acest copil să-şi piardă veselia şi bunătatea: «De aceea pot spune că n'am întâlnit niciodată între copiii Românilor acea blândă amenitate, acea adevărată bunătate de inimă care se găseşte la copiii altor naţii, şi aceasta numai din cauza relei creşteri ce primesc» (1).

Dascălul, altă slugă, rău ţinută, la un loc cu ceilalţi oameni de serviciu, des schimbat şi el, nu ajută, prin puţina-i ştiinţă, la o îmbunătăţire.

Se caută atunci mântuirea în preceptorul străin. Ei bine, Kohly se ridică împotriva lui: el nu e legat de ţară; alte nevoi şi alte simţiri îl chiamă acasă; nu poate transmite o stare sufletească pe care însuş n'o are. «Acest om nu trebue să fie străin; el trebue să fie compatriot; dacă ar fi străin, o mie de împrejurări pot să-l recheme în patria sa, în mijlocul lucrărilor sale. In orice educaţie se formează omul pentru a fi cetăţean; dar cum oare un străin, pe care nici un interes nu poate şi nu trebue să-l captiveze, ar puteà să inspire ucenicilor săi sentimente aşà de vii ca un compatriot? De alminterea, această vocaţie fiind un act de abnegaţie faţă de orice, faţă de o situaţie, faţă de plăceri, sunt puţini străini cari să consimtă a trăi cel puţin douăzeci de ani departe de familiile lor

1 P. 7.

şi de ţara lor. Nu vorbesc aici de cosmopoliţi; astfel de oameni nu sunt vrednici să între în lista preceptorilor; cel mult pot fi priviţi ca profesori de limbă» (1).

Acest om real îndrăzneşte sà se ridice împotriva sistemului de a rezumà toată învăţătura în studiul formal al limbii franceze, ea fiind «l'agrément et la mode». El observă că germana, polona, rusa, turceasca şi greceascà sunt «limbi de întâia necesitate din cauza apropierii *(proximité)* acestor deosebite popoare».

In al treilea rând, călcând prejudecăţile timpului, el combate idea trimeterii în străinătate, prin care tinerii ajung a nu se mai puteà deprinde cu însăş ţara lor, căreia îi sunt astfel — cuvântul se găseşte chiar la dânsul — «furaţi»: «Nu, îmi răspund unii, vom trimete pe copiii noştri în Franţa, în Germania sau în Sviţera ca să se instruească. Ascultaţi-mă: *dacă vă creşteţi copiii pentru altă ţară decât a voastră, trimeteţi-i;* dacă voiţi să-i creşteţi pentru patria voastră, *de ce să-i trimeteţi încă din tinereţa lor în ţeri unde vor deprinde alte moravuri, alte datini? Intorcându-se, ei sunt străini; ei nu vor vedeà decât Franţa, Sviţera, Germania.* In loc să le fi făcut bucuria, nu veţi fi făcut decât nenorocirea lor şi, mai mult decât atâta, *veţi fi făcut un furt Statului,* care, el, are nevoie *de oameni în adevăr patrioţi.*» Fetele singure pot fi trimese, şi anume în Sviţera, ca să se înveţe a nu mai fi «cheltuitoare *(dissipées)*, date luxului, plăcerilor ruinătoare».

Cum recomandăm şi noi astăzi, acest pedagog sviţerian de acuma aproape o sută de ani cu ochii aşà de inteligent deschişi asupra păcatelor noastre, crede că şi călătoriile în străinătate nu trebue să atingă o singură ţară, ci pe toate, şi numai pentru a culege dela fiecare însuşirile ce o deosebesc. «Tinerii trebue oare să călătorească? Da, mai ales tinerii Români. Dar să se iea precauţiuni. Să nu stea în ţerile pe cari le cercetează. Să viziteze pe savanţii Germaniei pentru filozofia lor, să vadă societatea *(le monde)* în Franţa pentru a învăţà virtuţile sociale, să vadă Anglia pentru maşinile ei, Sviţera pentru fericirea ei naţională, Italia pentru artele ei şi Grecia pentru antichităţile ce cuprinde. Intorşi în ţara lor, ei vor venì să-i aducă fructul călătoriilor lor şi să-l ofere ca un prinos *(un tribut)* Patriei (2).»

Civilizaţia nouă a Românilor a fost grăbită şi e încă neadaptată,

(1) Pp. 13—4.
(2) Pp. 29—30.

«neștiind că pentru a merge spre civilizație, trebue mai puțin să imiți decât să perfecționezi și să îndrepți».

Un șir de reforme se impun. Vom începe cu cele materiale. Robia trebue desființată; e un anacronism și o rușine. «Veți îndrăznì vreodată să vă numărați printre neamurile civilizate, atâta timp cât se va puteà cetì într'unul din jurnalele noastre: de vândut o Țigancă tânără»? Liberați, Țiganii vor puteà trăì din îndemânările lor de lemnari și fierari, și cu timpul s'ar puteà confundà cu ceilalți locuitori.

La țară sunt lucrători destui. E o greșeală a se gândì cinevà la colonii străine, „*străini fiind de ajuns și fără aceasta*" («on a souvent proposé de faire venir des colonies suisses ou bavaroises; grande erreur, plan nuisible à l'État, qui n'a déjà que trop d'étrangers»; p. 37). Cultura însă ar trebuì variată, încercându-se și introducerea bumbacului. Minele așteaptă cercetători. «Providența», spune el într'o prea frumoasă propoziție, «a pregătit totul; se cere numai munca» («il ne s'agit que de travailler»).

Neexistența chiar a industriei celei mai elementare, desfacerea în străinătate a materiei prime, importul tuturor fabricatelor întâlnesc o aspră critică. Mobilele se aduc din Viena și Paris, albiturile din Olanda, ghetele din Viena. «Nici un șervet, nici o perie, nici un scaun, n'au fost fabricate în România; hârtia lor, cerneala lor, condeiele lor, briceagul lor au trebuit să plătească vama de 3% (1).» Și se pot lucrà multe de toate: «pânza, postavul, pielăriile, hârtia, lucrările de fontă, de sticlă, de tâmplărie, de lăcătușărie, de armurărie, de cuțitărie».

Ar fi de părere să se mai lase plugăria, care află aiurea concurenți, cu căi de transport și debușeuri superioare, și să se lucreze de sârg la o bună creștere a vitelor. In agricultură, problema este „*să se reducă produsele la cel mai mic volum, pentru a scutì cheltuelile de transport*". Dar nu pe calea velnițelor: *rachiul îmbogățește pe proprietar și otrăvește poporul.*

S'au făcut pentru aceasta un mare număr de velnițe *(brantvineries);* fiecare le-a cunoscut folosul bănesc, dar fără a se gândì că *prin această industrie s'a conrupt poporul, ușurându-i cu preț mic căpătarea acestei periculoase băuturi* (2). Sfecla ar raportà bine; costând $^2/_7$ din ce costă în Franța, s'ar puteà vinde cu $^2/_3$ din

(1 P. 39.
(2) P. 41.

preţul de acolo. Şi viile ar puteà rivalizà cu cele de acolo şi dela Rin. Oricum, *nimic nu poate prosperà fără o dibace legătură între produsele solului şi industriile mari, sprijinite pe cele mici şi hrănindu-le, la rândul lor.* Comparaţia lui Kohly e de toată frumuseţa; micile ramuri de industrie sunt «ca vinele imperceptibile cari merg dela vasele mari pentru a hrănì extremităţile cele mai depărtate ale membrelor noastre».

Dar nu i-au scăpat din vedere acestui om de o pătrundere profetică şi nevoile culturale pe cari le simţià «România» lui dela 1840. Limba traducerilor pripite i se pare greşită prin *năvala neologismelor.* Trebue fixată limba. Pentru aceasta — cine ar crede? — el propune o *„Academie* compusă din Munteni şi Moldoveni», lucrând fiecare în ţara lor şi «adunându-se la epoce hotărîte» — sesiunea generală! — la Focşani, *pentru a stabilì gramatica şi a face dicţionarul, „putând propune şi premii cu subiecte date, mijlocul cel mai potrivit pentru a stimulà pe scriitorii naţionali».* Şi nici secţia noastră istorică nu e uitată; ea ar formà una din ramurile unui Institut, ocupându-se «de istoria României, cuprinzând tot ce poate să se raporteze la istorie, medalii, stampe, tablouri, manuscripte, etc.»; a doua ramură fiind «un departament al inscripţiilor, în care toate descoperirile ar fi înregistrate, precum şi faptele moderne, raportoriu al naţiei», iar al treilea, secţia ştiinţifică, aşà cum o avem.

Lăsăm să urmeze chiar textul francez al aşà de remarcabilei propuneri:

«Il serait à désirer que quelques hommes cherchassent à fixer les idées à cet égard, ce qui serait assez facile en formant une Académie composée de Valaques et de Moldaves, qui travailleraient en particulier, chacun dans leur Capitale respective, et qui à des époques réglées auraient des conférences à Fokschane, où ils arrêteraient une grammaire fixe pour les deux nations, ainsi qu'un dictionnaire. Cet utile établissement pourrait aussi proposer des prix, en donnant des sujets à traiter, moyen le plus propre à stimuler les écrivains nationaux.

«Un Institut serait peut-être après une Académie l'effort le plus puissant qu'on puisse faire vers la civilisation. Cet Institut serait divisé en trois départements:

«1. De l'histoire de la Roumanie, comprenant tout ce qui peut se rapporter à l'histoire: médailles, estampes, tableaux, manuscrits, etc.;

«2. De l'histoire naturelle de la Roumanie, comprenant anthropologie, zoologie, minéralogie, botanique, etc.;

«3. Enfin d'un département d'inscriptions, où toutes les découvertes seraient enregistrées, ainsi que les faits modernes: il serait le répertoire de la nation.»

IX.

Intre cărţile greceşti de cari am vorbit aici, câtevà ne ajută a vedeà simţitor mai bine în vieaţa, aşà de puţin cunoscută şi numai din loc în loc, a Românilor din Macedonia.

Intre multele şi feluritele lucrări ale călugărului Iosif Moesiodax, de loc din Cernavoda, şi foarte probabil Român, care a fost învăţătorul copiilor lui Alexandru Vodă Ipsilanti, se află şi o «Filozofie morală», tradusă din italieneşte şi apărută la Veneţia în 1762: Ἠθικὴ φιλολογία μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ἰδιώματος παρ' Ἰωσήπου τοῦ Μοισιόδακος..., τυποθεὶς συνδρομῇ μὲν τοῦ εὐγενοῦς κυρίου Πουλλίου Πουλλοβίτζα, δαπάνῃ δὲ τοῦ ἐντίμου κυρίου Ἰωάννου Μαυροδαίου ἐκ Σισανίων τῆς Μακεδονίας, Ἐνετίῃσι, 1762, παρὰ Ἀντονίῳ τῷ Βάρτολι, «con licenza de'superiori e privilegio».

Cum se vede, cheltuitor a fost un Ioan Mavrodeu din Sisania în Macedonia, care ar păreà Grec. Dar «ajutătorul» e un Aromân, Puliu, Puiu, fiul altui Puiu, deci Puiovici. Şi o notă a autorului spune că întâiul, un bogat negustor, erà vărul acestuilalt, prin urmare şi el Român (1).

Volumul II — cel dintâiu nu vorbeşte, în titlu şi în Prefaţă, decât de Mitropolitul Smirnei, Neofit din Leros, — dă însă şi o ***listă de subscriitori***, în care întâlnim *o* ***sumă*** de nume aromâneşti, pe cari le vom sublinià; şi între celelalte, unele pot să ascundă Români, căci ele se compun numai din nume de botez.

S. Maura: *Gheorghe Puia* (Πούλλια). Cozani: *Dimitrie Mişu Halba* (Μήσιου Χάλμπα). *Moscopole: Constantin Zibu* (Ζήμπους), *C. Iconomu, Nicolae Turtă* (Τούρτας), *Petru Popovici* (Ποποβίκκης), *Stamo Popa Costa* (Κώνστα), *Naum Bendela* (Μπεντέλα), *Dim. Stornare* (Στορνάρε), *Teodor Mihali, Const. Ţanca* (Τζάνκα), *Ioan Hagi-Adami*, Naum Ḩagi-Nicola Ciohodarul. Târnova-Mare (Μεγα-

(1 Despre Mavrodeu se spune: Αὐτὸς ὁ ἀξιότιμος καὶ φιλόκαλος πραμματευτὴς οὔτε μὲ ἐγνώριζεν, οὔτε τὸ ἐπιχείρημά μου ἤξευρε, μ'ὅλον τοῦτο μὲ πρώτην περιγραφὴν τοῦ συγγράμματος καὶ μὲ πρώτην παρακίνησιν τοῦ εὐγενεστάτου ἐξαδέλφου του, κὺρ Πούλλιου Πουλλοβίτζα, ἐκαταπείσθη ὥστε ἐξ ἰδίας του δαπάνης νὰ τυπώσῃ ὅλον τὸν δεύτερον τόμον.

τουρναβίται): fraţii Gheorghe şi Ioan Hagi-Anastase, Elefterie Ioannu, Ioan Eustatiu, Atanasie Paraschevà. Fără localitate: ***Puiu Puiovici*** (Πουλλοβίκκης), Hristodul Cutcudachi (Κουτκουτάκης), Narangì Ioannu, Dimo Hagi Cociu (Κότζου), Dimitrie Arseniu, Hristu Margariti, Em. Ioannu, C. Tamsu (Τάμσου), Gh. Hagi Patzatzì, Toma Gh. Misoviri (Μισοβήρης), Toma I. Carabibiris, ***Andrei Nicolau Tiras*** (Τίρας), ***Nicolae Gheorghe Peşu*** (Πέσιου).

N'ar fi cu neputinţă ca acei negustori din Kozani cari lucrară şi tipăriră la Viena în 1818 o «Lanternă a lui Diogene sau Caractere Morale» (Λύχνος τοῦ Διογένους ἤ χαρακτῆρες ἠθικοί), Harisiu Dimitrie Megdan (Μεγδάνου), autorul, şi Gheorghe C. Tachiagì (Τακιατζῆ), să fie Aromâni.

In listele de prenumeranţi pe cari le publicăm aiurea, în «Miscelaneele» citate mai sus, nu lipsesc, la Iaşi, la Galaţi, Aromâni. Astfel, la Iaşi, prin 1840, un Gheorghe Vasiliu *Vlachavas*, un Papa Ioannu din Coniţa şi nu Ioan Ghica din Meţovo, un N. Mesu din Clisura, un Marcu N. Lecu din acelaş loc; în Galaţi, Gheorghe Nicolae zaraful din Meţovo,pe lângă mai mulţi din Siatiste, la Focşani şi Brăila, între cari fraţii Nesu.

In sfârşit într'o listă la Tipicul din Constantinopol 1851, aflăm ἐν Μογλενὰ (în Meglenia; p. 331) pe grămăticul C. Gh. Tirpsis, Τύρψις, de loc din Ἐξίσουϊ, pe clisiarhul din Florina, Sachelarie popa Costa, bisericile din Patele, Sorovici, Catraniţa Liupniţa, (Liumniţa), Osiani (Oşini), Emporion.

X.

Cunoaştem prin povestirile călătorilor, prin poezii şi satire, prin mărturisiri proprii partea boierească din vechiul regim. In ce priveşte pe marii negustori, pe aceleaşi căi aflăm încă destule lucruri. Vieaţa sătenilor erà atunci cum este şi azi. Dar este o parte din vieaţa de odinioară care a dispărut fără să fi scris şi fără să se fi scris despre dânsa. E vorba de boierii mici şi mai ales de lumea de jos, slugi boiereşti de deosebite grade, preoţi de mahală şi cântăreţi din jurul lor, bărbieri şi cârciumari, «ciocoi» cu mai mult sau mai puţin noroc, meşteri, vânzători ambulanţi şi alţii ca dânşii.

Erà natural ca ei să apară o ultimă dată înainte de a dispărea pe scândurile teatrului, în comedia reprezentanţilor biruitori ai

noului spirit sau în descripţia satirică a nuvelistului, a romancierului, care, făcând parte din această lume, ca naştere şi ca ocupaţie, trecuse, prin învăţătura şi talentul, prin prieteniile şi legăturile lui, într'o lume superioară.

Aşà s'a întâmplat, în ce priveşte naraţiunea, cu Nicolae Filimon, pe care acum în urmă ni-l înfăţişează aşà de viu, în vechiul lui mediu ce nu mai există, un tânăr preot, părintele Gh. Negulescu (1). «Ciocoii vechi şi noi», unită cu operele lui Anton Pann, figură tipică între veselii mici cărturari din preajma bisericilor bucureştene, ne ajută să reconstituim destul de bine această parte vioaie a societăţii muntene dela 1830—50. Teatrul lui Alecsandri a încercat să păstreze în forme de artă, fie şi mai uşoare, vremea veche la îngroparea căreia poetul asistà, şi nu fără plăcere; el a putut schiţà astfel pe boierul vechiu şi boierul nou, abià întors de peste hotare, pe fata de măritat şi femeia «voiajată», pe dascălul de şcoală latină, pe dregătorul «constituţional», pe arendaşul grec, pe cârciumarul evreu, pe lângă ţăranul în lumină de poezie; dar de lumea despre care am vorbit nu se puteà atinge. Fiindcă n'o văzuse prea des, fiindcă nu trăise mai de aproape cu ea, dar, mai ales, pentrucă, într'o vieaţă orăşenească de mult copleşită de străini, ca aceea din Moldova, tipul nu se putuse caracterizà pe deplin, aşà încât să poată servì de material literaturii.

În Bucureşti şi în oraşele muntene, el erà însă numeros şi plin de vieaţă, şi s'a perpetuat în unele privinţe şi până azi. El trăeşte şi in mentalitatea lui Eliad, prin hazul lui mucalit şi muşcătoarea lui vorbă amară, în Eliad şi nu numai în Eliad. Poetul satiric, care să-l prindă pentru noi şi pentru cercetătorii ce vor urmà, păreà că lipseşte.

El este totuş. Biografiile lui Gr. Popp pomenesc de un I. Dimitrescu, autor de lucrări «istorice şi teatrale», rentier de meşteşugul lui. Atât (2); nici ani, nici amănunte. Norocul mi-a scos înainte două piese ale lui, «Badea Deftereu sau voiu să fiu actor la Iaşi» (Bucureşti, Kopainig, 1849), şi «O toaletă neisprăvită sau obrăznicia slugilor» (Bucureşti, Winterhalter, 1852).

(1) Revista *Amvonul* pe 1916.

(2) D-l D. Teleor a încercat o biografie în «Minerva» pe Iunie 1916. D-sa ar fi cunoscut pe Dimitrescu ca redactor la «România liberă». Dar îi atribue şi lucrări cari sunt ale lui Alecsandri. Legătura de înrudire cu familia Movilă îmi pare şi ea dubioasă. — In cronicile sale teatrale din «Curierul de Iaşi», Eminescu găseşte şi el câtevà cuvinte despre acest scriitor, fără a-i apreciă prea mult opera.

Sunt, o spun dela început, din cele mai bune lucrări de observaţie ce s'au scris în româneşte. Intriga e indiferentă; poate păreà chiar copilăroasă.

In cea dintâi, e vorba de un prostănac de dascăl de biserică bucureşteană din strana stângă, de un *deftereu*, care socoate că are glas şi talent dramatic şi e înşelat de un student că vine un antreprenor francez spre a-l angajà la teatrul din Iaşi, care aveà pe atunci o mare faimă: la mijloc, prieteni de mahalà, recunoaşterea unei vechi dragoste, bătăi între psalţi, şi, la urmă, o căsătorie subt ochii, prostiţi, dar nu supăraţi, ai «deftereului». Iar, dincoace, o cocoană vrea să-şi aibă pălărie, şi slugile o înşeală şi o batjocuresc, cu toată răutatea ei înverşunată, dela un capăt la altul.

Dar ce puternic trăeşte vieaţa de atunci în acest cerc mijlociu de burghezie măruntă! Psalţii aceştia beţivi, leneşi, harţăgoşi, plămădiţi din rusticitate şi pretenţie, dar plini de haz în tot ce fac; bogătaşi bulgari din mahalale, al căror limbaj e reprodus într'o caricatură perfectă; cârciumari din colţ, cu vinul cel mai bun; femei bătrâne şi femei tinere în graiul cărora trăesc cele mai bune datini de limbă familiară, Evrei bocceangii cari vorbesc ca «vestitul» Cilibi-Moise, având la fiecare atac un răspuns care loveşte şi fuge, care se mlădie şi scapă.

Recomandăm cetitorilor mai ales două scene: întrarea lui chir Sfetcu, întovărăşit de nevastă-sa, şi negociaţiile diplomatice de cumpărătură neizbutită cu Moise negustorul de «foarfece, pieptene, tabachiere, agraf de piept» şi câte altele, precum şi explicaţiile (p. 39 şi urm.) lui Andrei, celălalt psalt, cu privire la cel mai bun meşteşug de a primì la morţi pomana de trei ori.

Dincolo, în piesa dela 1852, care-şi zice modest numai «farsă» — nu «comedie originală într'un act» —, dacă Dinu Mocănescu, «canţelaristul», e o figură ştearsă de regim mixt, Sultana, soţia sa, umple scena de o vieaţă care, fără a fi forţată ca a cocoanei Chiriţei, e tot aşà de sgomotoasă şi cevà mai hazlie chiar; «dómnişorul de modă», Iorgu Şătrărescu, «scriitor», dă în aspectul lui ridicul o preţioasă notă a vremii de schimbare, dar mai ales — şi pentru aceasta e piesa—slugile, Gavrilă, Stanca, obraznice, leneşe, neruşinate, având toate viciile Ţiganilor robi pe cari-i înlocuiau, dar şi o libertate de limbaj care i-ar fi dus pe aceştia la purtarea coarnelor şi la bătaia în josul scărilor, acestea apar aşà de bine caracterizate încât o piesă ce cuprinde asemenea tipuri nu poate murì.

Reproducerea în vre·o colecție populară ar da o dovadă a judecății de mai sus (1).

Aceste modeste schițe sunt în drumul spre comediile, de o tehnică superioară, dar nu de o mai bună observație, ale lui Caragiale și spre «Hagi-Tudose» al colegului nostru Delavrancea.

(1) «Toaleta neisprăvită» are și distribuția rolurilor, cu «d-l P. Stoenescu, Md. P. Stoeneasca, d-l C. Serghie, d-l I. Vlădicescu și Md. Niculescu», iar, cu creionul și condeiul, exemplarul meu, care a fost al lui Gh. Hagiescu, cunoscutul artist, are altă distribuție, mai nouă.

UN REPREZENTANT AL ELENISMULUI IN MOLDOVA SUBT VECHIUL REGIM:
CONSTANTIN EVNOMIE
— CU NOTE ASUPRA FAMILIEI HURMUZAKI —

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române

Şedinţa dela 24 Iunie (7 Iulie) 1916.

După încetarea învăţământului in limba grecească, această limbă n'a fost părăsită, cum nici nu puteà să fie faţă de toate amintirile şi tradiţiile trecutului şi faţă de perpetuarea modei de a se vorbi şi scrie în această limbă, de membri ai clasei dominante. Covârşită, bine înţeles, de limba franceză, «elenica» a fost predată acum, nu ca bază şi mijloc al tuturor învăţăturilor, ci ca obiect, ca materie.

In ce împrejurări şi de cine s'a făcut aceasta, nu e indiferent pentru istoria şcoalelor noastre şi a instrucţiei în de obşte. Pentru Moldova o şi putem şti prin păstrarea în arhiva bisericii Tălpălarilor din Iaşi a unei părţi însemnate a hârtiilor profesorului Constantin Eustatie.

Aici ne vom mulţumì a cercetà pe cele în limbi străine, cari ne pot da totuş note folositoare.

Constantin Eustatie, născut la 1798 (1), pare să fi rămas sărac de părinţi. Epitropi — căci aveà oarecare avere — i-au fost rudele: un I. D. Petrowitz, von Petrowitz — o Maria von Petrowitz-Armis, care-i împrumută bani, îi erà mătuşă *(Tante)* (2) —, şi mai ales Apostol Petrinò.

Acest Petrinò («Ioan Petrinò»), pe care-l vedem în legătură, la 1816, cu negustorul grec Teodorì Mustiaţă şi care («I. Apostolo Petrinò») cereà nobleţa la 9 Noemvrie 1820 (3), e o personalitate importantă în istoria Bucovinei. Căci el, coborîtorul emigranţilor dela Capelevo, lângă Ianina, proprietarul dela Văscăuţi, este tatăl lui Alexandru, însemnat bărbat politic, al lui Nicolae şi lui Otto, cari şi ei au jucat un rol în vieaţa politică şi socială a provinciei,

(1) Un act de liberă petrecere din Viena, 20 Noemvrie 1823, îi dă vârsta de 25 de ani.

(2) La 1817 aflau şi pe un «chir Matei Petrowitz».

(3) *Studii şi documente*, V, pp. 426—7.

și bunicul poetului Dimitrie Petrinò (1). Se vede dintr'o scrisoare că Eustatie erà rudă și a acelui Hristodulo Petrinò («Christodulo *Petrinò»)*, care se aflà în Iași la 27 Maiu 1817 (2).

De aceşti protectori e trimes la Viena, dar nu cu gândul de a scoate din el un profesor, ci cu acela, mai modest, de a-l face ajutor în prăvălia bucureșteană a zisului Petrowitz. Incă din Iunie 1813 îl vedem cucerindu-și un atestat dela *Hauptschule* din Bauernmarkt, condusă de Ioan Baptist Dräck. Trecù la «Gimnaziul Academic», distingându-se foarte mult, încă din 1815.

Atunci epitropii se hotărîră a-l lăsà să-și urmeze studiile. Să urmeze medicina, scrie Petrinò, «e singura cale pentru un tânăr din nația noastră, mai ales aici în Moldova, ba chiar și la București, la Constantinopol și aiurea, pentru a-și face mai ușor carieră *(sich leichter fortzuhelfen)*. Numai cât pentru aceasta trebue să poată vorbì curent limba greacă savantă *(die gelehrte griechische Sprache)* și deci să nu zăbovească de loc a o învăță. Fără acest mijloc exterior de recomandație, un tânăr Grec ar puteà numai cu greu să se impuie Moldovenilor noștri și Grecilor ca un învățat, căci, din nenorocire, nația noastră e foarte mult orbită prin strălucirea din afară («weil, leider, unsere Nation sehr viel durch den äussern Glanz geblendet wird»). Cât privește limba franceză, nu cred că e de nevoie să amintească mai întâiu că o cunoaște și pe aceasta.»

Aici, într'o numeroasă societate grecească, doamna Petrowitz, frații «von Oeconomus» ș. a., a petrecut deci «Costachi» încă mulți ani: optsprezece de toți. «Am învățat», spune el, «toate acele cunoștințe cari se cer pentru studiul unei științe: ori a teologiei, ori a dreptului, ori a medicinei. Inarmat cu aceste învățături, vream acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, să încep medicina, care, arhonta, precum bine știi, singura nu și-a pierdut încă trecerea la neamul nostru și se cinstește astăzi mai presus de orice altă știință.» Observă însă că nu-și poate închinà tot timpul greului studiu ce și-ar alege, ca unul ce dă lecții acasă prin locuri foarte depărtate, la școlari răi, cari-l umplu de amar. Acest gând l-a făcut să-și piardă sociabilitatea și veselia. Un mic sacrificiu din partea epitropilor, și el ar ajunge iarăș fericit prin conștiința că poate fi de vreun folos pe lume (3). La 12 Noemvrie 1815 i se dădeà deci un ajutor de

(1) Sbiera, în *Enciclopedia Română*, III, p. 577.

(2) Soacra lui Petrinò pare a fi fost rudă mai de aproape cu copilul. Acesta aveà surori mai mari decât el.

(3 Concept de scrisoare grecească nedatată.

50 de florini pe lună până la sosirea aceluia care-i purtà grija.

Nu mai e acum Hristodulo Petrinò, ci ruda, poate fratele lui, Apostol, adevăratul binefăcător al tânărului student, care, în avântul recunoştinţei faţă de acest «respectabil făcător de bine», de acest «părinte», îi zice «Herr von Apostol».

Invăţând greceşte şi urmând pentru religie la preotul grec din Viena, acel «Gregorius Kalagunnis, parochus în ecclesia graeca» dela care şi capătă un atestat în latineşte, Eustatie continuă studiile sale la gimnaziu, în timpul când la Universitate se puteau vedeà Gheorghe Asachi şi Gheorge Lazăr. In momentul când Eteria provocà mişcarea de liberare a neamului său, i se dădeau atestate de foarte bune studii acestui «Moldovean, Ieşean», din partea Universităţii din Viena, unde erà «auditor de filozofie în anul întâiu». Ascultà şi istoria naturală şi universală, autorii greci, filozofia dreptului, fizica, metafizica. De pe drumul la lupte cu cinste, la biruinţă sau la moarte îi scrià în zadar cutare frate, poate şi colegi de studii (1). El îşi pregătià în linişte cariera.

Incă dela 12 Iunie 1823, din moşia sa dela Văscăuţi, în Bucovina, Apostol Petrinò scrie acelui care-l «recunoşteà ca binefăcător al său», arătându-i că «astăzi neamul nostru n'are atâta nevoie de medici, cât, mai mult, de celelalte ştiinţe, de cari e lipsit». «Medicina», urmează el, «e cu adevărat folositoare pentru omenire, dar medicii s'au împrăştiat pretutindeni, şi unii au avut noroc bun, iar alţii, neînvrednicindu-se de el, se poartă pe pieţele oraşelor, fără să fie întru câtvà folositori omenirii şi neamului nostru; iar celelalte ştiinţe vor fi în vieaţa de acum mai de folos, mai de obşte şi mai potrivite cu locul (τοπωφελεστέραι) decât medicina...; dacă urmează studiul lor cu stăruinţă şi grăbire neobosită, poate şi în trecere de trei ani să le isprăvească, precum m'am înştiinţat. Cu toate că în *Hellada* şi în alte părţi ale *Greciei* va fi mulţime de medici europeni, cari nu cunosc de loc limba elenică, deocamdată ei pot să folosească bolnavilor de acolo prin tălmaci, până vor deprinde limba (2). Şi,

(1) Scrisoare din 28 Octomvrie, a unuia care plecase prin Ancona şi Livorno spre Pelopones: Ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος μὲ παρακινεῖ ἵνα συναποθανῶ μαζῆ μὲ τοὺς ἀδελφούς, μ' ὅλον ὅπου οἱ ἐδῶ Γραικοὶ δὲν βοηθοῦν καθ' ὅλον τὸ γένος· ἐγὼ ἀποφασισμένος εἶμαι: ἤ τὰν ἤ ἐπὶ ἐπὶ τάν, ἐπὶ ὅτι νὰ περιφέρομεν ἔνθεν κακεῖθεν κάλλιον εἶναι νὰ ἀπεθάνω ἐντίμως, καὶ ὄχι ἀτίμως. Iscălitura e ruptă; se desluşeşte totuş: Εὐσταθίου. Adresa: Τῷ ἐντιμωτάτῳ κυρίῳ Σταΐκῳ Χατζῆ Καλαγιάννῃ πανευτυχῶς. Δωθήτω, παρακαλῶ, εἰς χεῖρας τῷ αὐταδελφῷ μοι Κωνσταντίνῳ Εὐσταθίῳ, εἰς Βιένναν.

(2) Μ' ὅλον ὅτι ἰατρὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Γραικίας θέλει τρέξει πληθὺς ἰατρῶν εὐρωπαίων, μηδόλως γνωριζόντων καὶ τὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον, οἵτινες πρὸς καιρὸν δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς τοὺς ἐκεῖσε ἀσθενεῖς διὰ διερμηνέων, μέχρις ὅτου συνειθίσωσι τὴν διάλεκτον.

în sfârșit, dacă, ferească Dumnezeu, neamul nostru nu va căpătà nădăjduita libertate, totuș prin știința sa poate trăì cinevà cinstit și folosì omenirii încă mai mult, precum și aici, în Bucovina, unde-ți aflu eu fel și loc să trăești cinstit și cu câștig» (1). Il sfătuià deci să învețe pe socoteala lui acele științe, luându-și și un preparator practic pentru drept, prin îngrijirile «dumisale grofului signor Petrowitz de Armis» (δὲ Ἄρμις).

Eustatie trecea încă în August examenul de «elocvență practică», dar în toamnă-l vedem înscris — «dom. Constantinus Eustachius (nu Eustathius), Moldavus, Iassyensis», — ca student la drept. La 24 Ianuarie 1824, epitropul, «binevoitorul», îl îndemnà din nou să nu se mai gândească la altcevà și să caute a «ieșì advocat» (εὔγαινε εἰς ἀβοκάτον).

Dar în 1824 îl vedem și la filozofie, dând examene de istorie austriacă și de drept constituțional — *Staatenkunde* — și studiind cu bune rezultate și la drept. Erà primit în case foarte bune, la baronul Jean Sina, de pildă, care-i trimeteà vin și-i recomandà curaj, pentru vreun examen, probabil. Atestatul de absolvire dela Facultatea filozofică i se dedeà la 23 Iunie 1827.

După terminarea acestor studii, acela care totuș nu se făcuse advocat trecù în Bucovina. Peste câtevà luni numai, în primăvara lui 1828, el se hotărî apoi a se așezà în Moldova, de unde-i veniseră bune oferte.

Un conațional, Constantin Levidis, îi face cu acest prilej, la 22 Maiu st. v., următoarele observații, pe cari le traducem, fiindcă ele ne arată cum eram priviți la această dată de foștii noștri tovarăși în boierii și afaceri, Grecii, dominați acum de un spirit național excluziv:

«Frățește te sărut. Din Văscăuți, 22 Maiu (3 Iunie) 1828.

Poți să-ți închipuești câtă neîndemânare și supărare a simțit inima mea când, plecând din Iași și ajungând la Inăuți, am aflat dela dumnealui Serdarul pornirea-ți neașteptată ca să părăsești pe binefăcătorul tău Apostol și să treci în Moldova ca să-ți faci veacul.

(1) Τέλος πάντων καὶ ἄν (ὃ μὴ γένοιτο) ἀποτύχῃ τὸ γένος τῆς ἐλπιζομένης ἐλευθερίας του πάλιν εἰς δτι μέρος διὰ τῶν ἰδίων ἐπιστημῶν δύναται νὰ ἐπιζήσῃ ἐντίμως καὶ νὰ χρησιμεύσῃ, εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἔτι μᾶλλον, καθὼς καὶ ἐνθάδε, εἰς Πουκοβῖναν, ὅπου ἐγώ σοι εὑρίσκω τρόπον καὶ τόπον τοῦ ζῆν ἔντιμον καὶ ἐπικερδῆ. Scrisoarea e adresată așà: «Herrn Constantin Eustathius, Akademiker, in der Jägerzeile, No. 514, in Wienn *(sic)*».

(2) Din acelaș an versuri eroice, Εἰς ὀνομαστήρια διδασκάλου, «pentru ziua de naștere a dascălului».

Frate, să nu te superi dacă, sprijinindu-mă pe reciproca prietenie dintre noi și frățeasca iubire, îți voiu spune sincer că ai făcut un lucru de care te vei căì cât mai curând și-ți vei aduce aminte că Levidis, nici ca să facă plăcere domnului Apostol, nici dus de vreo patimă, nici râvnind cumvà a face meșteșug de Mentor, ți-a dat sfatul să te lași de idea greșită că vei puteà vreodată să câștigi în Moldova pânea ta de toate zilele, afară numai dacă-ți cobori ambiția la treapta de a râvnì în acele înprejurări dăscălia în casele boierești din Iași, primind plata pe an de o mie de lei și fiind numărat în rândul Țiganilor. Ai fugit tânăr din locul pe care-l socoți țară a făgăduinței, neamintindu-ți nici moravurile, nici aplecarea spre naștere a Moldovenilor, și ai crezut că, deoarece i-ai văzut la Viena trufindu-se în îmbrăcăminte și făcând pe prinții (παρδαλοενδομένονς καὶ πριγγιποκορπάζοντας), vor fi și măreți și liberali (μεγαλοπρεπεῖς καὶ ἐλευθέριοι). Ci te vei trezì din visul cel mai înșelător și vei blăstămà și ceasul și clipa când vreun demon rău, cuibărit în cele de subt pământ ale Iadului, ți-a șoptit numele Moldovei. Mi-ai spus că boierii te cunosc, dar ai să vezi că nici ei nu te cunosc pe tine, nici tu nu-i cunoști pe ei, ca unii ce sunt cu totul deosebiți de aceia pe cari i-ai socotit. Mi-ai spus că moravurile și felul de a fi al celor de acolo sunt anti-europene. Ai să vezi acolo că moravurile nu sunt anti-europene, ci anti-umane, anti-naturale, orientale. Aici te-au prețuit ca pe un om instruit, acolo te vor desprețuì ca pe un *dascăl* (cu litere latine), adică nenobil, țigan (γύφτην), prost (ἠλίθιον), netrebnic (ἄχρηστον) ori cum vei voì să tălmăcești cuvântul acesta ieșit din gură moldovenească. Și, dacă, puindu-ți speranțele în domnul Hristodul, ai fugit de acolo, iarăș rău te-ai ostenit (ἐπόνιζες), cum ți-am și spus-o în petrecerea-ți de aici. Domnul Hristodul, binefăcătorul tău, este un suflet bun și cu bună aplecare (προαίρεσις), foarte politicos și într'un cuvânt un om cu reputație (ἀξίολογος); dar la ce să te întrebuințeze? Fetele lui, cărora Domnul să le dea vieață și fericire, sunt crescute (ἀθασμένα) și nu mai au nevoie de dascăl; pe Petrachi al lui nu-l va lăsà în Moldova să-și tâmpească sufletul, ci-l va trimete la vreo școală din Germania, ca să fie cândvà folositor patriei lui, care are nevoie de tineri instruiți și cu bune moravuri. Să te recomande consulului, cum credeai? Aceasta poate s'o facă, deoarece are trecere și legătură (προαίρεσιν καὶ σχέσιν) la domnul Leslie (Λελῆν), dar vorba e acuma dacă Excelența (Ἐξοχότης) Sa poate să te întrebuințeze, căci rusește nu știi de loc (οὔτε γρὺ), și moldovenește cât și mine, și e vădit că limbile cele

mai de nevoie pentru cel ce vrea să petreacă acolo în slujbă (ἐν ὑπουργήματι) sunt cele mai sus zise.

Nu te-am sfătuit, sincer, să rămâi aici doi-trei ani, să economisești puțini bani, să te lași (ἀφαθῆς) cu totul în voia domnului Apostol, să nu hrănești bănueli fără rost și să te prefaci cât de cât după oamenii cu cari ai să trăești și să ieși din idea că, deoarece ceilalți n'au instrucția ta, sunt și nevrednici de societatea ta? Ai văzut pe domnul Apostol cât de liberal s'a purtat către cei cari-l servesc, pe cari-i privià, ca în cazul tău, drept oaspeți, deoarece tu erai tot privit ca fiu al lui și, de ai fi stat un an, doi lângă dânsul, purtându-te cum trebue, de sigur te-ai fi retras cu mulțămire. Și, în sfârșit, lăsând toate la o parte, ai uitat de învățăturile filozofilor că «decât toate e mai bună patria»? Să renegi patria ta, să arunci deasupră-ți numele elenic, pe care oameni ca Thiersch, ca Krug, ca Einard, ș. a., îl primesc dela Elinii recunoscători față de dânșii ca dovadă de cinste și glorie, să te amesteci cu oameni dobitoci (κτηνώδεις), cari n'au o cugetare nobilă (γενναιοφρονοῦσιν), ci numai se tot laudă cu strămoșii (γενειακομπάζουσι), să te depărtezi pentru totdeauna din societatea celor de un neam cu tine și să întri în popasurile (σταθμοὺς) celor de alt neam, să schimbi și melodicele sunete ale limbii tale părintești în bâlbâielele informe (ἄναρθρα ψελλίσματα) ale barbarilor, acestea toate, prietene, nu-ți fac cinste; ele profanează sentimentele pe cari ți le-au insuflat dascălii și te coboară neapărat (ἀποκαταστaίνουν ἀνυπόληπτον), și chiar la acei de alt neam, căci «cel ce-și reneagă patria e în stare de orice lucru rău». Ascultă, prietene, sfatul sincerului tău prieten, care compătimește auzind nenorocirile tale; lasă socotințele cari sunt inconciliabile cu societatea omenească; să nu crezi că toți oamenii se cade să fie liberi de orice scădere, luând pildă întâiu dela tine însuți. Fiecare-și are partea-i slabă, și particularitatea celui ce filozofează este să economisească pe fiecare așà încât să nu-și câștige dușmani, ci prieteni, de cât de mică treaptă, și, dacă e așà (καὶ ἄν εἶναι), amintește-ți și de parimia de obște «că a trăi cu Dumnezeu nu este capăt» (μὲ τὸν Θεὸν νὰ συζήσῃς δὲν εἶναι τέλος). Cugetă (?) bine câte ți-am spus în petrecerea ta aici și câte le-ai luat asupră-ți atunci, și hotărăște-te în sfârșit odată ce cale ai să iei. Nu te clătinà zilnic, odată după Greci, odată după Moldoveni, odată închinându-te Rușilor, odată filozofând, odată făcând falsă înțelepciune (δοξισοφῶν), ci adu-ți aminte de vorba lui Ovidiu: *sic stat sententia mea,* și urmează învățăturile filozofilor, nu șoaptele patimilor și ale prevenției. Eu, ca prieten,

tovarăş de studii (συμμαθητής) şi conaţional al tău, mi-am făcut datoria şi ţi-am spus câte m'a sfătuit mica mea cunoştinţă, şi, oricare ar fi soarta ta, conştiinţa mea va fi liniştită, căci din vreme te-am sfătuit cu privire la lucrurile pe cari le-am crezut mai bune, ca unul ce le-am văzut cu chiar ochii mei. Mă voiu bucurà la culme dacă voiu auzì de schimbarea soartei tale în mai bine, ceeace însă mi se pare cu neputinţă în locul unde te aflì acuma, şi am bună nădejde că nu te vei supărà că, în chip sincer şi ca prieten al tău, ţi-am spus cele ce se cuveniau. Iar într'aceasta rămân adevăratul tău prieten, ca un frate:

Constantin Levidis.»

Se pare că Eustatie a dat lecţii întâiu în casa unuia din Ghiculeşti, căci îl vedem la 1833 în corespondenţă cu un tânăr din această familie care se aflà la München — împreună cu un Cananău — şi se gătià a merge la Paris. Junele făcuse glume pe socoteala căsătoriei recente a «dascălului», şi acesta-l calificase de «homme orgueilleux, vain, fier, polisson et fainéant au milieu d'une ville littéraire (1)». In schimb, i se spuneà ca a ajuns «en puissance de femme» şi i se doriau copii «filozofici» ca dânsul. Acelaş însă, primind prin «filozof» vestea marelui foc din Iaşi, se trudià să-şi însemne impresiile în franţuzeşte, arătându-şi părerea de rău că Dumnezeu apare adesea ca un «Dumnezeu de ruine şi de morminte», care vrea «gemete ca imnuri şi ca templu o lume deşeartă şi pustiită», pentru a încheià cu vechea constatare că tot omul e de vină. Aceste scrisori cuprind citaţii felurite din Salustiu, din Horaţiu, din Humboldt şi din Schiller, ba chiar şi din Matissen (2). Dar într'o scrisoare fără dată Eustatie se plânge de receala faţă de dânsul a unei doamne mari căreia-i instruise el fetele: în adresă o numeşte însă numai «cocoana Mariorița».

La 1835, Eustatie, care-şiziceà acum «Eunomios», erà «vechil al moşiei Proselnici, pe care o ţineà împreună cu unul din cumnaţi, Atanasie Asimakopulo (3). Şi în 1839 îl vedem, asociat cu Perinì, alt cumnat, vânzând porumbul la Evrei din Huşi.

---

(1) E vorba şi de un Răducanu, care ar fi calomniat pe bunii studenţi din München.

(2) Intr'o scrisoare acelaş, acum însurat, arată că preferă pe Homer oricărui spectacul tragic.

(3) Soţia lui se plângeà că fratele ei îşi duce cumnatul la jocurile Madame Carolinei în Iaşi. — Celălalt cumnat Nicolae Chiriacopulo, medic şi arendaş, moare la Ocna în 1842, lăsând o văduvă, Mărioara, care descrie acest oraş în 1840 (când vorbeşte de moartea

Dar învățatul, «loghiotatul» de stil apusean din Viena, nu înțelesese a rămâneà cu aceste ocupații, hrănite, probabil, din zestrea nevestei. Dădeà, la o dată pe care n'o putem fixà mai de aproape, lecții la școala de fete a contesei E. de Grandpré, care, printr'un bilet ce ni s'a păstrat, îi anunță că va lipsì zece zile, rugându-l «să suspende bunele lui lecții, bunele lui îngrijiri pentru micele lui eleve în acest timp». Și, la 10 August 1836, Κωνσταντῖνος Εὐνόμιος răspândeà această «înștiințare» (εἴδησις):

«Cel mai jos iscălit, străbătând (διανύσας) fericit, după mulți ani și neobosite silințe, pentru instrucție, întreg stadiul științelor la Universitatea din Viena, dorește să se consacre numai creșterii tinerimii. Pentru aceea va deschide în această Capitală a Moldovei o școală, unde petrecând copiii subt nemijlocita lui îngrijire și privegbere, vor aveà fără plată *(sic)* hrană și spălat și vor învăță întâiu dogmele sfintei și imaculatei noastre credințe, apoi, împreună cu limba greacă, limba franceză și germană, și, pe lângă ele geografia, istoria, aritmetica și orice alta contribue la împodobirea și buna lor creștere (κοσμιότητα καὶ χριστοήθειαν).

«Fiecare școlar plătește pe an pentru învățătură (δίδακτρον) cincizeci de galbeni, din cari jumătate dă celui mai jos iscălit cu anticipație pentru întâiul semestru, iar ceilalți la începerea semestrului al doilea, aducând de acasă cărțile de nevoie pentru învățătură și altele cari nu mai puțin îi sunt de folos: precum: haine, așternut, ș. a.

«Câți deci dintre părinți voesc a încredință creșterea fiilor lor celui mai jos iscălit, sunt îndemnați prin cea de față a se adresà către mine însumi.»

I se oferì însă ocazia de a-și arătà în condiții superioare destoinicia. Jupâneasa căreia-i pregătià copiii iscălì o recomandație, redactată de Evnomie el însuș, către Mitropolitul Veniamin, arătând câ acest «tânăr împodobit cu un roiu (ἐσμόν!) de bune moravuri și știutor de multe limbi și științe», după un studiu de cinsprezece ani la Viena, ar fi potrivit, și după socoteala celorlalți doi epitropi

unei Buhuș) ca un ἑβρεοπαζαράκη. O petiție franceză a Mariei arată că soțul ei a fost optsprezece ani în serviciul țerii: «savoir, 5 ans à l'hôpital de Roman, plus de deux ans, en temps de peste, à l'hôpital des troupes de S. M. l'Empereur de Russie; neuf ans dans le district de Kowourloui, où il exerça ses fonctions en qualité de médecin du district pendant le choléra-morbus, d'abord à la quarantaine de Galatz, ensuite dans cette même ville..., enfin à la Kamara d'Okna, où, après deux ans de service, il plut à Dieu de le délivrer de ses peines». La 16 Septemvrie 1836, ea scrià cumnatei Luxandra că a fost la Galați Domnul și Curtea și ca s'a dat «un bal foarte frumos».

ai şcolilor, Logofătul Nicolae Cantacuzino şi Gheorghe Asachi — care-i încredinţă la 12 Maiu 1838 traduceri din greceşte (1) — pentru catedra de limba şi filologia grecească la Academie. Veniamin erà rugat ca «prieten cunoscut al bunei creşteri şi călduros râvnitor şi sprijinitor al muzelor divine şi nemuritoare», să-l binecuvinteze întru aceasta.

Numirea se şi făcù, Evnomie urmând celor dintâi profesori de greceşte ai înaltei şcoale: Păharnicul Nicolae Cuculi (Κουκούλη) şi Eustatie Carinu (Καρίνου). Aveà întâiu trei clase, apoi, dela 1838, şi cele două ce se adăugiră. Dar se plângeà că primeşte numai o treime din leafa predecesorilor săi. Şi, deci, şi pentru aceasta, într'o petiţie către Domn, datată Decemvrie 1840, el cereà să fie aşezat şi în rândul boierilor.

Erà şi profesorul Domniţei Hariclia Vogoridi, sora Doamnei lui Mihai Vodă Sturdza, şi ni s'au păstrat câtevà urări redactate de el în frumoasă grecească de modă clasică, pentru zilele mari ale Domnului (2). Deci cererea-i fu primită, şi fostul student din Viena, menit a fi advocat la Cernăuţi, intră în arhondologia Moldovei, în rang de Căminar.

Dela el ca profesor avem bilete de examen — d. ex.: «care litere caracteristece *(sic)* vor avè în futurul II verburile care în prezent vor avè pre *з* literă caracteristică?» —, foi de catalog — şi pentru «sholerii de clasul al IV coleghial (3)». Mai avem, în sfârşit, imnuri

---

(1) «Domnule profesor. Binevoeşte alăturata anaforà în limba grecească a o prescrie *(sic)* pe hârtia care o triimăt împreună cu ia şi cât să poate mai degrabă a mi-o triimite prin aducătorul, rămâind al dumitale îndatorit slugă: Gh. Asachi; 838, Mai 12. — Dom-, nului Evnomie, profesor la Academie.» — Este şi o scrisoare franceză a Elenei Asachi care trimete trandafiri.

(2) Ca stil de temă franceză, abià îndreptată de profesor, cetim: «Le culte rèligieux est digne de soumission de notre à Dieu. Est le culte rèligieux interne et extèrne. Et la interne culte rèligieux consiste dans le Dieu amour, dans la crainte de Dieu, etc.» Evnomie scrie răvaşul grecesc al Hariclei către părintele său, arătând ce bucuroasă e la Iaşi şi ce bine petrece în şcoala «contesei» (de Grandpré, adică), unde se dă cea mai mare luare aminte religiei şi moralei (16 August 1838).

(3) Avem pe: Cozadin Grigorie, Chinezu Nicolai, Hrisochefal Gheorghie, Hotineanu Costachi, Balaban Gheorghie, Dragoş Dimitrie, Ghiţescu Ilie, Criste Lefter, Radu Gheorghie, Soroceanu Dimitrie şi Ioan. Notele, dela 2 la 4.

Iar la 1847—8, IV: Apostoleanu Gheorghe, Cananău Constantin, Diamant Lascar, Ciolac Ştefan *(şters)*, Morţun Constantin, Veisa Teodor; III: Luca Dimitrie şi Gheorghe, Angheli Dumitru, Rafail Toma, Cobolschi Grigore, Trissonymos Achile şi Gheorghe, Hrisochefal Constantin, Gregoriadi Grigore, Gheorghiadi, Eraclidi, Porfiriu; II: Ciolac Carol, Mavrichi, Filipeanu *(şters)* Orazecke *(şters)*, Voinov, Negură, Crăiescu Neculai şi Petru *(şterşi ambii)*, Hrisochefal Nicolai, Gheorghiu, Popovici *(şterşi ambii)*, Carp, Neculcea, — o Maria Neculce erà prietena familiei Evnomie —, Abraham, Bucicov («Butziko») *(şterşi ambii)*, Voicovici, Garabet, Casian, Chiriac *(şters)*, Ciolac Ştefan.

de ocazie, pe cari le schiţă şi în marginea cataloagelor, şi chiar încercări, foarte îngrijite, de dicţionar în mai multe limbi.

La 1842 sora lui din Ocna întrebà dacă «fratele mai este la Academie şi dacă are lecţii şi afară». Adresa scrisorii, româneşte: «cinstitŭ dumisale domnului Costantinŭ Evnomio, profesorŭ limbii elineşti la Academia Mihailana dinŭ Eşŭ, cu frăţască dragoste, la Eşŭ». Ea nu venià să-şi vadă fratele de frica hoţilor cari ocupau pădurile (1). Cealaltă soră, Anastasia lui Eustatie Asimakopulo, plânge bolile ei şi «copiii pe jumătate goi». Profesorul ieşean se gândià încă prin 1845 la ce părăsise: «prea-glorioasa Eladă, de toţi venerata vatră a luminilor şi sălaş frumos — ἀγλαόμορφον ἐνδιαίτημα — al tuturor nemuritorilor». Pentru 6.000 de lei pe an el însă urmà să înveţe «cu pierderea sănătăţii sale tinerimea de alt neam» (ἀλλόφυλον) limba recunoscută a fi cea mai grea», elenica, «limba superioară tuturora prin frumuseţă», «limba zeilor», precum ştie Vodă însuş, crescut şi distins în acest studiu, ἑλληνικῇ διαπρέπουσα παιδείᾳ. La 1845, bolnav de o veche fistulă, se gândià a merge la băile minerale de curând descoperite în «Vlahia», — la Balta-Albă, credem. Şi dintr'o scrisoare a lui, datată 24 Ianuarie 1848, se vede că el ţineà şi şcoala lui deosebită, luând ca «didactru» 20 de florini de Olanda pe patru luni (2). Un C. Mano-l intitulà atunci «Grand-Caminar de Moldavie, *ci-devant (sic!)* membre de l'Académie Michel».

Un cumnat — prin sora lui? — al lui Evnomie erà vătaful de aprozi Mihail Perinos — Mihail Marinovici sin Perini —, care, în 1825, aduceà adeveriri ale calităţii sale dela Leontie Mitropolitul de Belgrad — Μητροπολίτης Σερβίας Λεόντιος —, dela Mitropolitul Grigorie de Ierapole, dela Dimitrie Moruzi, dela Iacovachi Rizu, dela medicul «bizantin» Antonie Fotinò, dela «prince Démètre de Ghica», dela «prince Constantin Caratza», dela I. Schinàs, dela cneazul Cantacuzino, dela consilierul de Stat rus Negri, dela Costachi Manu şi dela Costachi Plaghinò.

(1) Ţineà, ca văduvă, spiţeria, şi nu i se plătià de ispravnic, care, «după cât se vede, aşteaptă ruşfet». Intrebà şi de «cocoana Măriorița a lui Răducanachi».

(2) Evnomie făceà petiţii greceşti, către Domn şi Doamnă, ca aceea prin care un Grec care voià să meargă la băile din Brusa oferià acesteia «o jumătate de deget al Sf. Haralamb, o parte din capul Sf. Lefter şi alte câtevà».

III.

Legăturile dintre familia Petrinò și familia Hurmuzaki fac însă a se păstrà între aceste hârtii și atâtea cari privesc pe fratele așezat în Moldova al vestitului oaspete al Românimii dela Cernauca, pe Alexandru, și pe soția lui, Zoița.

Am tipărit aiurea (1) plângerea, luată din aceeaș colecție, prin care mama lui Doxachi, Luxandra, născută Halepoglu (2), se plânge, la 19 Fevruarie 1804, că acesta a luat fără drept o parte din moștenirea fiilor ei mai mici (3).

Academia Română păstrează actul, din 29 Noemvrie, ce a rezultat din această plângere. Mitropolitul Veniamin, împreună cu alți doi boieri, dădù Șerdarului Constantin jumătate din Cernauca și Țiganii, rămâind în grija mamei Horodiștea, partea fiului celui mai mic, a lui Alecu, Cârjoaia și Zbierenii. La această vreme Doxachi se făcuse călugăr, luând numele de Dosofteiu (4). Apoi, la 12 Ianuarie 1805, Constantin e acel care capătă cele două moșii din urmă (5).

Luxandra Medelnicereasa nu trăì multă vreme după aceasta. Ea se stânge în Moldova, lăsând, pe lângă moșii, juvaere asigurate la Agenție, depozite la mânăstirile ieșene Galata, Barnovschi și Sf. Sava, precum și la o neașteptată «doctoreasă» — poate văduvă de medic — Catinca Clucereasa (6). La 3 Octomvrie 1818, din Cernăuți, Doxachi Hurmuzachi, așezat la moșie încă de pe la 1805 și

(1) *Revista istorică*, II, pp. 163 4.

(2) Sever de Zotta, în *Arhiva genealogică*, I, la p. 152. Mama ei erà «Elena, fiica lui Hagi Sabini, din Constantinopol»; *ibid.*, p. 153. Pentru dânsa d-l Zotta citează și un act de împărțeală din Bibl. Ac. Rom., LXXVI/70. La 18 August 1796 încă, ea cedează fiului mai mare, *Constantin Sulgerul*, Cernauca, acesta având acum 24 de ani *(ibid.)*.

(3) Se deleagă pentru cercetare Logofătul de Țara-de-jos și Vornicul Lupu Balș.

Pentru Matei Hurmuzachi, soțul Victoriei, fiica lui Nicolae II Costin, și socrul, prin fiica Anastasia, al cronicarului Ioniță Canta, v. *Studii și doc.*, V, p. 421. In acel studiu publicat în *Archiva genealogică*, I, p. 131 și urm., d. Sever de Zotta izbutește a dovedi că între acești Hurmuzăchești, coborîtori din Cârstea Pitarul, (poate «nepot de vară primare a Ducăi Vodă», ispravnic la Mira, delimitator cunoscut, Vornic pentru Turci la Iași, în 1711, încă în vieață pe la 1730, când îl aflăm călugărit ca Hrisant), prin fiul acestuia, (frați: Lupu, Catrina), Logofătul și Vornic de Botoșani Hurmuzachi (nume de botez), căsătorit cu Ilinca, fiica lui Ștefan Luca, și Manolachi Hurmuzachi, boierul lui Nicolae Mavrocordat, nu e nici o legătură și că deci cei dintâi nu sunt Greci de obârșie. Matei Hurmuzachi a fost moștenit de fratele Constantin.

(4) Bibl. Ac. Rom., doc. LXXI/70. Cf. Zotta, *l. c.*, p. 157.

(5) *Ibid.*; *Creșterea Colecțiilor*, 1909, I, p. 48.

(6) In Iași locuià în 1805 și vărul Iordachi *(Studii și doc.*, XI, p. 66).

căsătorit pe la 1810 cu Ileana Murguleţ, neam care e înrudit cu Vasile Lupu (1), precum şi soţul Anastasiei, surorii sale, Vasile Vasilco, care, când scrià româneşte, subt numele său: «în numele soţului mieu

Nastasăia Hurmuzachi», nu se gândià ce renegat către Ruteni va răsărì din neamul său şi al Hurmuzăcheştilor, dau plenipotenţă pentru căutarea acelei averi fratelui aşezat în Moldova, Alexandru sau Alecu (2).

(1) Zotta, *l. c.*, p. 158. — D-sa citează o altă iscălitură cu litere latine, la 1818 (p. 159) şi dă (p. 160) cea cu litere cirilice.

(2) «Vollmacht, kraft welcher, wir, Endegefertigte, dem H. Alexander de Hormuzaki, ihm Bruder, und respective Schwager, von Seite des Unterzeichneten Wasil v. Wasylko, als gesetzlichem Vertretter seiner Frau Gemahlin Nastasia, gebohrene v. Hormuzaki, die Macht und das Recht ertheilen, in unsern Nahmen die in der k. k. öst. Agentie zu Jassy in der Moldau von unserer verstorbenen Frau Mutter in Praetiosen und Gold erliegenden Deposita zu erheben; nicht minder wird dem H. Bevollmächtigten ferner das Recht eingeräumt die in den Klöstern in der Moldau, als Gallatha, Barnowski und St. Sawa, gleichfalls von unserer Frau Mutter Ruxanda v. Hurmuzakoja Medelniczerasa erliegenden Deposita ohne Ausnahme abzunehmen; endlich kann der H. Bevollmächtigte auch das von der besagten Frau Mutter bei einer Doctorin, Namens Katinka Kluczerassa, erliegende Depositum in unserm Nahmen erheben, die Erhebung von allen den besachten Depositen gegen Einlag einer vidimirten Abschrift dieser Vollmacht recepissieren und überhaupt alles veranlassen was derselbe mit Bezug auf diese Deposite für nothwendig und nützlich finden sollte. Wir verbinden uns zugleich für alles den betreffenden Partheyen verantwortlich zu seyn, was der H. Bevollmächtigter in der bestimmten Hinsicht in unsern Nahmen abthun wird; indem wir zugleich uns durch die Abquittirung des H. Bevollmächtigten in diesen bestim[m]ten Geschäft[en] im Voraus zufrieden stellen.

Urkund dessen unsere und der H. Zeugen eigenhändige Fertigung.

Czernowitz, den 3-ten September 1818.
Doxaki de Hormuzaki.
Basyli Wasylko,
in numele soţului mieu Nastasăia Hurmuzachi
(intăriri oficiale).

Aceasta erà acum o afacere veche la 10 Iulie 1822, când o anume Despina (Δεσποινοῦ) scrie, din Constantinopol, Căminarului Celebì Alecu Hurmuzachi, cumnatul său, arătându-și supărările, venite, după cât se pare, din boală și amintind că a trimes, pentru el și nepoți, «opt testemeluri și două perechi de prosoape (προσώψια), înainte de a urmà relele și neorânduelile acestea pe lume (1)». Ea corespunde prin călărașii Moldovei și capuchehaiele (2) și se oferă a găsì cumnatului său ce-i va trebuì dela «metohul din Constantinopol» (ἀπὸ τὸ μετόχι τῆς πόλεως) (3).

Și un alt act din ale noastre vine să lămurească rosturi încă necunoscute ale familiei:

La 5 Iunie 1830 Alecu Hurmuzachi arătà, printr'un memoriu grecesc, că părintele său, Constantin, lăsase la trei frați (deci el, Doxachi și un al treilea Constantin) și o soră (Nastasia): Cernauca, jumătate din Cârjoaia și din Zbiereni și jumătate din Horodiște, în Ținutul Hârlăului,— aceste trei, moștenire dela strămoșul Crâste Vornicul (4)—, «tot într'un hotar».

«In zilele lui Constantin Moruzi Voevod, deci, fiind eu copil de 12 ani (dela 1777 la 1782), s'au împărțit, făcând Cernauca în trei părți: o parte a mamei noastre, cât va trăì, a doua a *fratelui meu de mijloc, Căminarul Doxachi* (τοῦ μεσεοῦ ἀδελφοῦ Καμινάρι Δοξάκι), și a treia surorii noastre, iar celui mai mare frate, *„Comisul Hurmuzachi“* — acela de care, și nu de Doxachi, cum am crezut, se plângeà bătrâna—, numit de fapt, (5) Constantin, i s'a dat moșia Cârjoaia și jumătate din Zbiereni, pe lângă care a luat și jumătate din Horodiște, subt cuvânt că i s'a dat danie de către unchiul nostru, *Alexandru*

(1) Πρὶν νὰ ἀκολουθήσουν [τὰ] κακὰ καὶ αἱ ἀκαταστασίαι αὐταῖς εἰς τὸν κόσμον.

(2) Τὰ γράμματα σας νὰ τὰ στέλετε μὲ τοὺς καλαράσιδες, ἐδῶ εἰς τοὺς καπικεχαγιάδες.

(3) Ea se adresează către un Serdar și către ginere: Τὴν Εὐγενείαν της, ἄρχων Σερδάρη καὶ περιπόθητε μοι γαμβρέ, ἀδελφικῶς μετασπαζομένη προσκυνῶ. Zoiței îi zice: τὴν περιπόθητόν μοι καὶ ἐρασμίαν αὐταδέλφην μου, κοκκῶνα Ζωϊτζα, pe care o doresc toate αἱ φιλενάδες. Se aduc și salutări dela nepoți (ἀνεψιὰ).

De Paști înainte de «anomalie» erà să-l trimeată pe «Spiru». La urmă însă, numai: τῆς Εὐγενείας της ὅλη διὰ τὰς ἐπιταγάς της αὐταδέλφη της: Δεσποινοῦ.

(4) Zotta, *l. c.*, p. 143.

(5) I. Sbiera, în *Enciclopedia Română*, III, p. 736. Dar un Iordachi, cum afirmă d-sa, nu apare. Cf. Zotta, în *Archiva genealogică*, *l. c.*, care dă numai pe Constantin, Doxachi, Alecu și Anastasia. — Iordachi e (pp. 156—7) fiul lui Ștefan, frate — ca și Alexandru, adăugitorul letopisețului Moldovei, și Ienachi, cel furat de un Țigan, în copilărie, la 15 ani, și dus la Cetatea-Albă, unde «ca un nemernic au petrecut 43 ani (*) —, al lui Constantin.

(*) Zotta, în *Arhiva genealogică*, I, p. 80 și urm. Erà și o soră.

Hurmuzachi, care erà fratele tatălui nostru, iar mie, *ca mai mic din frați,* mi-a dat cealaltă jumătate din Horodiște, părintească, despre partea Cotnarilor, cu moară pe apa Bahluiului, cu 25 de pogoane de vie și cu toată părinteasca ἀπατέρε, cum arată *țidula împărțelii dela 1805, Ianuarie 12,* pe care o am, întărită de veliții boieri ai Divanului și de Marele Logofăt Dimitrie Sturza și de preasfințitul Mitropolit Veniamin, — pe care am stăpânit-o cu pace până la 1820. Iar la 1821, *soția răposatului Comis Hurmuzachi, fiica Banului Teodor Carp* (1), prin petiția ce a dat-o lui Suțu Voevod a cerut să i se dea jumătate din moșia mea Horodiște. La 4 Aprilie 1821, Divanul se pronunțase pentru el. «Anomalia» l-a silit și pe dânsul a fugì în Bucovina, unde stă până la 1823: în lipsă, cumnata îi iea moșia, partea ei fiind împresurată de vecini. Mai târziu erà să se facă o hotărnicie de Spătarul Mihalachi Canta, dar cumnata pretinde că moșiile-i sunt peste Prut. O hotărnicie e executată de Spătarul Constantin Negre la 1823, dar văduva își mărită o fată după Teodor Aslan Spătarul, nepot al lui Vodă Sturza, dându-i zestrea in acest pământ. Atunci încep prigonirile: atac al jitarilor săi, încercare de omor din partea unui Turc beat, joc de girid al Țiganilor ei la Curtea lui, luare în silă de șaptesprezece stoguri de fân, răpirea unui nepot și legarea cu mânile la spate a propriei lui soții, falsă hotărnicie a Banului Constantin Holban, «făcând Horodiștea a fi Cârjoaie», izgonire a lui cu ciomegile, furtul peștelui din balta Cotnari, pe care-l «trimete cu carele la târguri și-l vinde», prădarea în 1827 a pivniței, de însuș Aslan, cu o sută de țărani, strigând bietei jupănese: «fugi scroafă» (σκρῶφα), căci m'am hotărît să fac un lucru cum nu s'a mai auzit pe lume, și acuș te pun jos și te bat». O plângere din 1828 mai arată că Aslan a venit la el, în Horodiște, cu Serdarul Costachi Morțun, reprezentant al lui Vasile Brăiescu Aga, cu «țărani» și Țigani, când erà bolnav, ca să-i facă «mascaralâcul» de a dărâmà casa asupra lui. In zadar s'a plâns la Vodă, la Minciaky: Logofătul Constantin Catargi a spus în Divan, scurt, că «n'are dreptate». Dar nici dela generalul rus «nu venì răspuns», spune oficialitatea moldovenească (2).

In afară de aceasta el aveà greutatea unor împrumuturi făcute, «în nenorocitele întâmplări a vârstei sale cei copilărești», prin «doi Jădovi telali», la un Ștefan Cașu și la tovarășul său Stolnicul Ioan.

(1) D-l Zotta *(l. c.)* admitea că zisul Constantin a murit înainte de 1827.

(2) Ni s'a păstrat și lista pretențiilor celeilalte părți, către «badea Alexandru».

Fusese convins a primì, în loc de bani, 1.500 de galbeni (= 22.500 lei), «marfă după prețulŭ neguțătorescŭ, ci eŭ cu derădicata dela Lipsca, iar nu după cumŭ o vinde dumnealorŭ la dughiană», afară de 900 de lei «în nahtu». Telalii ieau apoi dughiană și vând 500 de ocă de zahăr; restul îl vând așà — el fiind «închisŭ pentru o năpaste» —, încât aceiași negustori reieau cu 250 de lei marfă de 600. «Și marfă ci dumnealorŭ o vindè la Curte gospodŭ, adică niște rochiĭ, căte cincĭsprăzăci leĭ miia, mi-aŭ dat-o înŭ contŭ dreptŭ o sută leĭ, și nu aŭ vrutŭ să o priimiască. Eŭ dar, aflăndu-mă», urmează el, «la o osăndă ca aceia, s'aŭ văndutŭ toată acè marfă, denŭ care nu amŭ luatŭ maĭ multŭ decătŭ noă miĭ leĭ, înŭ cuprindire și a celor noă sute leĭ ci în nahtu am priimit. În vreme de zăci luni și giumătate de zăle ci șădem la osăndire temniţăĭ, iarăși trebuindu-mĭ banĭ; că perèmŭ de foame, amŭ triimesŭ pe numiţăĭ telalĭ, Iosăbu și Moisăi, la dumnealuĭ Ștefanŭ Cașulŭ să mă agiute cu puţănĭ banĭ, carili li-aŭ zăsŭ că, dacă eŭ i voĭ da sănet de treĭ sute galbinĭ, mă va scoate și denŭ temniţă până Sămbătă și-mĭ va da și șasă sute leĭ pentru cheltuială, iar, de nu, apoĭ totŭ săntŭ prăpădit. La care cuvinte ale sale, socotindu-le de adivărate și frică fiindu-mĭ maĭ multŭ la o pedeapsă ca acasta, amŭ datŭ sănetŭ după cerere sa». I se mai cere harta moșiei amanetate, hotarnica, actele, și le dă. I se răpește apoi și contul de mărfuri, tot acolo, în temniţă. «Iarășŭ piste puţăni zile aŭ venit la mini unŭ Grigoriia calfă a luĭ de dughiana sa, aŭ cerutŭ unŭ sănet de cincĭzăcĭ galbinĭ, zăcăndŭ că elŭ are putere de a mă și scapa și de a mă și perde, și, de nu-ĭ voĭ da acè somă prenŭ sănet, totŭ voĭ fi prăpădit; și acela prinŭ grozăviile sale mi-aŭ luat acelŭ sănet de cincĭzăcĭ galbinĭ»: aveà rude la Curte, și de aceea erà crezut. «Totŭ întru aceiașŭ vreme triimeţăndŭ la mine dumnealuĭ Velŭ Armașŭ pe dumnealuĭ Sardarŭ Gheorghiia Condicariulŭ, mi-aŭ cerut unŭ sănetŭ de șasă miĭ leĭ, pe care dăndu-lŭ eŭ, nu l-aŭ priimit, și mi-aŭ luat alt sănet de o miia de galbinĭ, care este știutŭ și de Preasfinţăia Sa arhipăstoriulŭ alŭ Moldavvieĭ sălnica răpire aceluĭ sănet». Acum, în 1823 — hotărîrea Logofătului e dela 10 Aprilie —, el cereà să se strice aceste sineturi smulse «cu sălniciia și înfricoșărĭ de moarte..., ca unulŭ ce de frică li-am dat, fiindu la acè pediapsă», iar pentru al Evreilor să i se caute vrâsta «prenŭ dominionŭ satuluĭ Cernăucăĭ, în Bucovina, la mitrică, unde săntŭ născutŭ».

După cercetările d-lui Sever de Zotta, numirea lui Alecu în

Căminărie trebue să se fi făcut după 1819, rămânând titular încă de prin Maiu 1824 (1).

In acelaş an, Alecu Hurmuzachi denunţă pe locuitorii «zurbagii» Sofronie Galiş şi Silioan Rujan, cari-l pradă şi nu-i fac boieresc, «ci umblă totŭ înŭ zurbale, băntăluindŭ totŭ satu, dinŭ a cărora pricină şi pradare mè în vreme răzmeriţiĭ aŭ fostŭ», — Rujan «făcându-să Vornic în Cotnari, fiindu megiiaşătă cu moşăia mè»: el cere «să fie scoşĭ de pe moşăia mè şi daţi cu a lor bir înŭ satulŭ Cotnariulŭ, ci este totŭ unŭ sat cu a meŭ, numaĭ petrile hotară dispărţându ...: amândoĭ aceştiia să tragu şi să razămă înŭ Cotnariŭ» (2).

Şi după moartea lui Alecu urmară asemenea necazuri. In 1836, Zoiţa, văduva lui, se plângeà de o năvălire a unui anume Clopoţel (3). Testamentul şi-l faceà numai în vremea holerei, la 13 Iunie 1848, în prezenţa lui Constantin Eraclide şi a altor trei marturi, lăsând ca legatar universal pe nepotul ei, Dimitrie Mitarachi Prusalis, — autorul unui imn grecesc către Grigore Vodă Ghica, în 1850, — fixând doar 500 de galbeni pentru biserici şi săraci şi aceaş sumă pentru rudele, neştiute ei, cari s'ar puteà prezentà.

Că e văduva acestuia, şi nu a lui Constantin Hurmuzachi, care purtà acelaş nume de botez (4), o arată declaraţia ei formală într'un memoriu privitor la afacerea-i cu un «Căpitan Stavro grafŭ Levcosiias», care petreceà pe atunci în Principate: «la anulŭ 1825, înŭ viiaţă fiind barbatulŭ mieŭ Camr. Alecu Hurmuzachi» vinde «grafului» patru sălaşe de Ţigani între cari şi o Potopa). In testament îşi zice: Καμυναρέσα Ζωήτζα Χουρμουζάκη. La 7 August 1849, când se face copia, ea nu se mai află în vieaţă. Erà de sigur Greacă, şi iscălitura o arată puţin cultă.

(1) P. 160. — D-sa întrebuinţează actele semnalate întâiu în «Creşterea Colecţiilor», 1907, Septemvrie-Decemvrie, p. 228.

(2) Rezoluţia dela 11 Aprilie.

(3) Ea se adresează către un văr: «ἐξάδελφος»: (Zotta, *l. c.*),

(4) Aceasta lasă o fiică măritată cu polcovnicul Ottenberg, apoi cu C. Pencovici Zotta, *l. c.*, p. 83).

GERUSIA DIN CALLATIS

DE

VASILE PÂRVAN
Membru al Academiei R mâne.

Ședința dela 17 (30) Iunie 1916.

Printre coloniile grecești dela Pontul Stâng, Callatis, fiica Heracleei Pontice și, prin aceasta, nepoata străvechei Megare doriene, pare a fi jucat prin șecolul al IV-lea și în prima jumătate a secolului al III-lea înainte de Hristos rolul de conducătoare a vecinelor sale ioniene: Histria la Nord și Odessus la Sud (Tomi fiind în vremea aceasta încă numai o mică factorie). Inainte de secolul al IV-lea și — în parte — chiar în acest secol, Histria fusese cea mai înfloritoare colonie dintre Istrus și Haemus. Dela mijlocul veacului al III-lea înspre noi, Tomi crescù repede în importanță. In vremea romană Tomi devine metropola Pontului Stâng.

Intinderea puterii macedonene până la Marea Neagră dă orașelor grecești de aici prilejul de a intrà, încă dela Filip și Alexandru, în chip direct în vălmășagul luptelor cari caracterizează vremea elenistică. In special regele Lysimach încercă să robească voinței sale nemijlocite orașele dela Pontul Stâng; acestea însă, folosindu-se de rivalitatea între Antigonos și Lysimachos, caută la rândul lor să iasă de subt neplăcuta tutelă. Subt anul 313 a. Chr. Diodor Sicilianul ne povestește astfel acest conflict, în care Callatienii sunt principalii și propriu zis singurii eroi:

«In anul acesta [313] Callatianii, cari locuiau în părțile Pontului Stâng și cari aveau o garnizoană pusă de Lysimachos, o alungară și își recâștigară neatârnarea. Liberând tot astfel și pe Histriani și celelalte orașe vecine, Callatianii făcură alianță cu toate acestea, spre a luptà împreună împotriva regelui. Mai luând în tovărășie și pe Thracii și pe Scythii vecini cu dânșii, Grecii dela Pontul Stâng

4*

izbutira să pue în mişcare o ligă foarte respectabilă, în stare să se măsoare cu armate puternice. Aflând de cele întâmplate Lysimachos plecă îndată cu oaste împotriva răsculaţilor, luând drumul prin Thracia. El trecu peste Haemus şi ajungând lângă Odessus se opri, cantonând aici. Apoi, ordonă să se înceapă asediul cetăţii. Curând însă cei din lăuntru (1), înspăimântaţi, căzură la înţelegere predând oraşul. După aceasta, făcând, în acelaş chip (2), şi pe Histriani să treacă de partea lui, porni împotriva Callatianilor. Tocmai atunci însă sosiră şi Scythii şi Thracii cu oaste multă spre a-şi ajută potrivit tratatului pe aliaţii lor din Pont. Lysimachos le ieşi înainte, atăcă pe neaşteptate pe Thraci şi zăpăcindu-i îi convinse să treacă de partea lui. Birui apoi pe Scythi în luptă regulată, ucise o mulţime dintre dânşii, iar resturile armatei le alungă până dincolo de hotare (3). Pe Callatiani îi înconjură pe urmă de toate părţile şi începù asediul cetăţii, făcându-şi un punct de onoare din a pedepsi prin toate mijloacele pe pricinuitorii răscoalei. In vreme ce Lysimachos erà ocupat cu asediul cetăţii Callatis, primì vestea că Antigonos a trimes două armate în ajutorul Callatianilor, una pe uscat, iar cealaltă pe mare: că Lycon, comandantul flotei, plutià chiar pe apele Pontului Euxin, iar Pausanias cu o armată numeroasă aveà lagărul la intrarea Bosforului, lângă Hieron, gata de a trece în Europa. Turburat de aceste ştiri, Lysimachos lăsă, pentru a continuà împresurarea, numai numărul de oameni strict trebuitor, iar cu partea cea mai mare a armatei sale pornì grabnic el însuş, nerăbdător de a luà contact cu duşmanul. Ajungând la pasurile peste Haemus Lysimachos găsì pe Seuthes, regele Thracilor, care se dase cu multă oaste de partea lui Antigonos, păzind trecerile. Incepând bătălia, numai după mult timp şi pierzând o sumă de-ai săi, dar ucizând şi o mare mulţime de duşmani, biruì pe barbari. Răsărind dară ca din pământ înaintea armatei lui Pausanias şi grămădind-o în locuri strâmte, Lysimachos luă cu asalt toate pasurile şi ucizând pe Pausanias, pe o parte din soldaţii lui îi liberă pe bani, pe ceilalţi îi luă în rândurile armatei sale» (XIX 73).

Diodor uită să ne spue ce s'a întâmplat cu armata trimeasă de

1 Reţinem dară că Odessus în a. 313 a. Chr. aveà ziduri de cetate de jur împrejur.

2 Ar rezultà că şi Histr'a aveà ziduri încă din acest timp: concluzia nu e însă stringentă ca pentru Odessus, şi, mai jos, pentru Callatis.

3 Deci dincolo de Dunăre, întrucât şi Histrianii intrau tot *în lăuntrul* hotarelor lui Lysimachos. Prin urmare Scythii, cu cari se aliaseră Grecii, erau de dincolo de Dunăre iar nu din Dobrogea: un fapt foarte important care nu trebue uitat.

Antigonos în ajutorul Callatianilor, pe Mare, subt comanda lui Lycon. Fără îndoeală acest ajutor a sosit încă la timp și a avut cele mai neplăcute urmări pentru Lysimachos. Căci tot Diodor ne vorbește încă sub anul 310 (1) (cuprinzând însă în povestire și anii imediat următori), deci la patru-cinci ani după ce începuse răscoala, de Callatianii plecați în exil în țara regelui tauric Eumelos, atât spre a ușurà aprovizionarea concetățenilor lor, cât și pentru a nu se expune răsbunării lui Lysimachos, în caz de capitulare a patriei lor. Cel puțin în a. 309 308, când Eumelos ocupă definitiv tronul, Callatis nu putuse deci fi supusă, cu tot asediul aspru al regelui grec.

Diodor zice (XX 25):

«Eumelos fu un adevărat binefăcător pentru Byzantii, pentru Sinopeeni și pentru cei mai mulți dintre Grecii cari locuesc Pontul Euxin. El primì și pe cei o mie de Callatiani cari plecaseră în exil din pricina lipsei de pâine, patria lor fiind [încă mereu] asediată de Lysimachos și suferind cumplit de împuținarea tuturor celor necesare traiului; acestor fugari Eumelos nu numai le dădù siguranța unui refugiu, ci le dăruì chiar un oraș în care să se așeze — cel care s'a numit după aceea Psoa — și le împărțì în loturi teritoriul lui rural. Pentru ocrotirea navigației în Pontul Euxin Eumelos făcù răsboiu barbarilor Heniochi și Tauri și încă și Achaeilor, cari se dăduseră la obiceiul pirateriei, și curățì marea de hoți,— astfel că nu numai în regatul lui, ci aproape peste tot pământul locuit de oamni, negustorii răspândiră cu recunoștință vestea despre marea lui noblețe și bunătate»...

Cât de mult a rezistat Callatis, nu știm. Prin a. 302 cetatea erà însă, de sigur, din nou în stăpânirea lui Lysimachos, precum reiese din Diodor, XX 112, 2, unde vedem pe generalul lui Casandros, Pleistarchos, venind la Odessus «între Apollonia și Callatia , spre a-și pregătì *în siguranță* trecerea în Asia la Heraclea în ajutorul lui Lysimachos. (Cf. și Niese, *o. c.*, I, 367, 3 . Expediția nenorocită a lui Lysimach prin a. 292 împotriva regelui get din Nordul Dunărei, Dromichaites (Niese, *l. c.*, p. 367 sqq.), ne dovedește încă odată mai mult că întreagă «Scythia Minor» erà în stăpânirea lui Lysimachos,

1 Nu 305 cf. Niese, *Gesch. d. Griech. u. Mak. Staaten*, I 367, n 3 ori 304 (Pick, *Münzen v. Dacien u. Moesien*, I 1, 85), ci 310, precum corectează C. Th. Fischer în noua ediție a lui Diodor, la Teubner, 1906, vol. V, p. 207 sqq., sau mai exact 310 308, precum reiese atât din Diodor, cât și din cronologia regilor taurici, la Minns, *Scytians and Greeks*, p. 583; cf. și pag. 579.

daca acesta voià acum să-și întindă regatul și dincolo de gurile Dunarei, în părțile coloniilor grecești Tyra și Olbia — cu interiorul continentului, thraco-scythic.

Cu toata rezistența lor eroică, lovitura dată Callatianilor de Lysimach în a. 313 și cei următori, când o parte așà de mare din populatia orașului emigrase în Bosporul Cimmerian (1), slăbì mult puterea înfloritoarei colonii dorice. Incercarea făcută de Callatiani prin a. 260 și cei următori, de a pune mâna pe Tomi și a-l preface într'o factorie a lor, a dat greș. Am arătat cu alt prilej (2), cum Byzantiii au bătut atunci pe Callatianii aliați cu Histrianii și au dat Tomitanilor neatârnarea. Dela această înfrângere istoricul Memnon zice de Callatiani că n'au mai putut să se ridice vreodată la o bună stare mai remarcabilă (3).

Ar fi însă cu totul greșit să luăm afirmarea lui Memnon strict à la lettre. In adevăr suntem în situația ca tocmai pentru secolul al IV-lea și al III-lea înainte de Hristos să cunoaștem din o serie de documente autentice, cari erau relațiile internaționale și comerciale continue—ale Callatianilor: aceste relații nu se arată de fel a fi fost influențate prea mult de nesuccesele politice și militare dintre 313 și 250.

Un decret onorific dat de cetățenii din Olbia în sec. IV a. Chr. pentru Nautimos din Callatis, care e proclamat proxenos, arată relatiile strânse comerciale dintre cele două colonii grecești (4). Un alt decret onorific, dat chiar de Callatiani, probabil prin sec. III a. Chr., pentru un cetățean din Chersonesul Tauric, Pasiadas, fiul lui Herodotos (5), ne arată legăturile politice și comerciale, strânse, cari existau între cele două colonii surori, fiice ale Heracleei Pontice: Pasiadas e dăruit de Callatiani cu proxenia, politia, isotelia și libera intrare și ieșire din port, atât în vreme de pace cât și de răsboiu, pentrucă e binevoitor și îndatoritor atât fată de statul Callatianilor, cât și în particular față de cetățenii din Callatis, cari vin cu afaceri în Chersones.

Foarte probabil tot din sec. III a. Chr., ori, cel mai târziu, dela

1 Cf la Minns, *Scythians and Greeks*, p. 570, unde se cercetează mai de aproape elementul doric semanat printre cel ionic-milesian în Bosporul Cimmerian.

2 *Zidul cetății Tomi*, p. 425 sq.

3 FHG., ed. Muller, III, p. 537, c. XXI.

4 Minns, *o. c.*, p 459.

5 *Arch epigr. Mitt*, XVII 99, 41 Tocilescu, reprodus de Ch. Michel în al său *Recueil d inscr gr* nr 333 și datat din sec. II a. Chr.; vezi însă mai jos nota 1 de pe pag. 55.

începutul sec. II, este un alt decret onorific 1, dat de Callatiani pentru doi cetățeni din Mytilene, frații Heronax și Bacchios, fiii lui Calliphanes, cari, întocmai ca și Pasiadas Chersonesitul, îndatorează și ajută pe cetățenii din Callatis cari vin cu afaceri la Mytilene.

Vedem dară pe Callatiani în vii relații comerciale și politice cu Olbia, Chersonesul Tauric și Mytilene, tocmai în timpul când se luptau mai aprig cu Lysimachos pentru libertatea lor și cu Byzantiii pentru supremația politică și economică în Pontul Stâng.

Slăbirea Callatianilor în sec. III și II e de sigur datorită nu numai înfrângerilor lor militare, ci și unor cauze mai generale, cari au transformat simțitor echilibrul forțelor elene din Pontul Euxin.

In adevăr vedem că spre sfârșitul secolului al III a. Chr., Chersonesul Tauric, colonia-soră, se pare mai tânără, a Callatidei, ajunge la o înflorire cu totul excepțională, în special prin comerțul cu cereale (2). Ori tocmai acelaș comerț erà principalul izvor de bogăție și al Callatianilor. Astfel chiar din tipul principal al monetelor lor: cele cu spicul, care este un semn distinctiv al acestor monete, în vreme ce Demeter e una din divinitățile principale ale orașului, dacă nu chiar cea mai însemnată (3, vedem importanța vieții agricole aici. Dar mai ales, precum se va arătà mai jos, Callatis, ca stat agricol, are printre sărbătorile sale publice una închinată direct umezelii roditoare a ploilor de toamnă: Διόμβρια, sărbătoare cu totul caracteristică, și, precât știu, până acum necunoscută din alte documente, nu numai în lumea grecească din Pont, ci în toate țările elenice.

Alăturea de concurența în comerțul de cereale, creșterea din ce în ce mai mare a plăgii piraților în apele Pontului a contribuit— fără îndoeală — la sărăcirea acelor colonii grecești, cari nu erau direct apărate de flote puternice de răsboiu, precum erà de pildă cazul cu orașele din Bosporul Cimmerian. In adevăr, vedem din inscripții, că după apunerea puterii lui Lysimachos, pe uscat, și a lui Eumelos (vezi mai sus, p. 53) și a urmașilor săi Spartocizi, pe mare, coloniile grecești din Pontul Stâng, rămase libere, sunt de fapt mult mai nenorocite ca pe vremea nelibertății de subt Lysimachos, întrucât atât barbarii de pe uscat, cât și pirații de pe mare, le

1 Publicat de mine în *Archäologischer Anzeiger*, Berlin 1915, pag. 250 sq. și datat acolo, aproximativ, în sec. II a. Chr., mai probabil însă, după comparația originalului cu inscripția dela Minns, *o. c.*, p. 645, din Chersonesul Tauric, fiind tot din sec. III a. Chr.

2) Cf. Minns, *o. c.*, p. 517.

3 Cf. Pick, *Münzen von Dacien und Mösien* I 1, p. 88 sqq.

ataca și, dacă nu le pustiesc în total, cel puțin pe cetățenii lor izolați îi pradă și îi ucid. O inscripție de pe la a. 100 a. Chr. ne arata pe Callatiani mulțumind călduros Apolloniaților și în special lui Stratonax, fiul lui Lygdamis, pentrucă în timpul războiului ce avuse loc—de sigur cu barbarii—Apolloniații «salvaseră» pe Callatiani din primejdia de a fi înfrânți (1). De altă parte avem, se pare chiar din întâia jumătate a sec. II a. Chr., un decret al Olbiopolitilor pentru cetățenii greci din insula Șerpilor, și în special pentru unul, al cărui nume s'a pierdut, și pe care în vieață ei îl onoraseră cu diferite dinstincțiuni, iar la moarte îl îngropaseră pe cheltueala statului și îi ridicaseră și o statue, pentru ca faptele lui să fie pomenite și pentru ca Olbiopoliții să-și arate încă odată și cu acest prilej înalta lor considerație pentru cetățenii din insula Leuce: acest prieten al Olbienilor avuse ca principal merit curățirea de pirați a Pontului (2). Tot pentru o biruință împotriva piraților vedem pe Rhodianul Posideus făcând înspre anii 100 a. Chr. o dedicație lui Achilleus, eroul, domn al insulei Leuce, tot la Olbia,—în legătură cu activitatea comercială a Olbiopoliților și Rhodienilor în Pontul Euxin (3).

Vremile acestea turburate (sec. II—I a. Chr.) (4) ne sunt încă documentate la Callatis și printr'o altă inscripție, foarte importantă pentru lămuririle de caracter economic — finanțe și bănci — pe cari ni le dă. E un decret al unui thiasos în cinstea unui membru mărinimos care a pus bani la dispoziția colegiului în condițiuni cu totul favorabile; decretul 5 vorbește de împrejurările nenorocite prin cari trec cetățenii și accentuează faptul că binefăcătorul lor, Bicon al lui Dioscuridas, care aveà la el averea colegiului, deși pierduse [probabil în timpul unui războiu cu barbarii] banii thiasului, din cauze independente de voința lui, și deci ar fi fost scutit de datoria ce o

1 Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, col. 83 și urm., nr. 94 cf. și Jirecek, AEM., X, p. 197 sqq.

2 AEM. XI 37, 41.

3 Minns, *o. c.*, p. 463.

4 Cf. și inscr. AEM. VI 10, 16:.... τον τε λιμένα καὶ τας ἀκτὰς ἀπολεμήτους ἐτήρησεν...., cu cele observate cu privire la dânsa de Pick, *Münzen von Dacien u. Moesien*, I, 1, p. 86, n. 1.

5 Publicat de Tocilescu fara explicații in AEM. XI 34, 33 impreună cu XIV 32, 75, iar de aici la Dittenberger, *Sylloge*² II 736, unde e interpretat mult mai bine decât de Ziebarth, care nu l înțelesese de fel *Griech. Vereinswesen*, totuș încă nu deplin satisfăcator. Acest decret e in sfârșit publicat și de Ch. Michel, *Recueil d'inscr. gr.*, nr. 996, cu datarea sec. II a. Chr

aveà după lege față de colegiu, el totuș a înapoiat thiasului toți banii pe cari-i aveà [spre fructificare] împreună cu dobânzile lor respective, după ce mai înainte el împrumutase totuș colegiul cu o dobândă mică și contribuise și din banii săi proprii la cheltuelile thiasului.

Evident că dacă Bicon e lăudat pentrucă a împrumutat bani cu procent mic, obiceiul comun erà de a împrumutà cu dobândă mare. El e deci unul din acei bancheri, cari înțelegeau ca chiar în afacerile lor materiale să păstreze întreg acel principiu generos al iubirii pentru concetățeni, caracteristic vieții grecești din epoca clasică. De altă parte decretul ne arată că statul callatian aveà o lege specială, care fixà raporturile dintre creditori și debitori, fie ei simpli particulari, fie colegii cu colegii și particulari, ori în fine statul cu particularii. Ceeace e însă și mai important, e constatarea că acești bancheri ai sec. II—I a. Chr., la Callatis, primiau depozite și deschideau conturi curente, întocmai ca și astăzi, iar la vreme de răsboiu aveau putința de a scăpà de responsabilitate, arătând că depozitele s'au pierdut din împrejurări independente de voința lor.

Avem dară pentru sec. II și I a. Chr. dovedite: de o parte împrejurările grele și adesea cu totul nenorocite în cari trăiau Callatianii, — de alta înflorirea, chiar în aceste împrejurări, a vieții economice, și organizarea ei din ce în ce mai complicată pe baza progreselor făcute în epoca elenistică de întreaga lume greacă.

Cunoscutul decret din Olbia, dat în cinstea lui Theocles al lui Satyros (1), ne arată pe Callatiani—prin ultimii ani ai erei păgâne, ori primii ai erei creștine — în societatea cetățenilor din aproape toate orașele grecești mai însemnate din Pont și acelea din Egee în legătură cu Pontul, onorând — la moartea lui — pe Theocles cu o coroană de aur pentru serviciile, pe cari le adusese — între altele — și clubului Callatianilor, negustori și armatori, cari rezidau pentru afaceri în Olbia. Decretul începe: «cari orașe au încoronat pe Theocles al lui Satyros, eroul, cu coroane de aur: Olbiopoliții, Nicomedienii, Niceenii, Heracleoții [Pontici], Byzantiii, Amastrianii, Tianeii, Pruseii, Odessitanii, Tomitanii, Istrianii, Callatianii, Miletul, Cyzicul, Apameia, Chersonesul, Bosporul, Tyra, Sinope». Iar în cuprinsul decretului găsim această proclamație pe care o va vesti răsunător pristavul: «consiliul și poporul Olbiei și orașele dela cari

1 CIG. Boeckh, 2059; cf. pentru revizie Latyschew, IPE. I 22, *ap.* Minns, *o. c.*, p. 644, app. nr. 10.

avem oaspeţi locuind la noi încoronează pe Theocles», — şi hotărîrea să i se ridice pe cheltueala lor, a tuturora, şi o statue în arme, având a fi aşezată în gymnasiul Olbiei, la a cărui reconstruire Theocles a contribuit cu personala sa priveghere; iar decretul să se scrie pe o stelă de marmoră şi să se aşeze în locul cel mai în vază al oraşului.

Evident că chiar de nu aveau Callatianii legături, ei înşişi, cu toate oraşele greceşti pe cari le-am văzut enumerate mai sus, orizontul lor panelenic eră totuş considerabil lărgit prin astfel de tovărăşii şi în special conştiinţa lor doriană eră simţitor întărită în contactul cu Byzantiii, Heracleotii, Chersonesitanii, cu cari se întâlniau aicea ca şi în atâtea alte locuri. Ca şi Chersonesul Tauric, Callatis păstrează cu scumpătate dialectul doric, cum vom vedeà şi mai jos, şi de sigur la această păstrare nu contribuià în ultimul rând conştiinţa despre importanţa Dorismului în Pont, înainte de toate reprezentată de Heracleea (1), mamă, şi Chersonesul, frate al Callatidei.

Fireşte, interesele economice şi politice-militare ale Callatianilor îi silesc ca, alăturea de relaţiile sentimentale cu Dorienii, să aibă foarte strânse legături utilitare cu centrele ionice. O inscripţie, se pare din Odessus, ne arată pe Callatiani onorând în chip deosebit pe un cetăţean din acest oraş vecin, prin sec. II—I a. Chr. (2), iar o inscripţie din Carystos în Euboea, cam din aceeaş vreme, pomeneşte pe o Callatiană, Neikeso, îmmormântată acolo, de fiul ei — vreun corăbier ori negustor — Comaros (3). Tot cam din acelaş timp întâlnim Callatiani şi la Atena: pe un Menandros al lui Doros 4 şi pe o femee, Anthis (5), îmmormântaţi aici. O altă Callatiană, Euporia, ne întimpină la Smyrna, într'o epocă, poate, cevà mai târzie (6).

De altfel, pentru însuşirea Callatianilor, de neobosiţi navigatori şi cunoscători ai drumurilor mării şi ai ţinuturilor îndepărtate (7), avem

1 Încă în a. 155 p. Chr. Heraclea Pontica întrebuinţà dialectul doric, chiar în inscripţiile puse în Moesia Inferior, cu care ea aveà atâtea legături de comerţ, şi, prin Callatis, de prietenie, încât proclamă pe guvernatorul Moesiei ca patron al Heracleei AEM. VIII 20 60.

2 CIG. Boeckh *add.* 2056 *d*.

3 IG. XII 9, 34.

4 IG. II 3, 3045; cf. III 2, 2501.

5 IG. II 3, 3044.

6 CIG. Boeckh 3317.

7 Cf. de pildă şi inscripţia funerară în versuri, AEM. VI 6, 10: οὕνεκαν ἐν ξείνῃ Διονύσιος ἐφθίτο νούσωι, λείψανα δ᾽ ἐξ σποδιῆς ἦλυθεν εἰς τοκέας.

cea mai strălucită dovadă în activitatea științifică a lui Demetrios Callatianul, care tocmai în vremea ce ne preocupă — sec. III—II a. Chr. — între 216 și 200, scrià cele douăzeci de cărți ale sale «despre Asia și Europa» (1), operă bazată pe cercetări și cunoștințe personale și care trecea drept una dintre cele mai bune descrieri geografice și etnografice ale ținuturilor dimprejurul Pontului (2) și a fost apoi utilizată de o sumă de geografi și istorici din vremea elenistică și romană.

Nu am de fel intențiunea de a expune acum mai pe larg și evoluția constituției și a vieții culturale a Callatidei, acest lucru având a fi făcut în Introducerea la Descoperirile arheologice dela Histria. Ceeace vreau să mai accentuez acum, e că statul callatian nu decade nici în vremea romană dela rangul de centru comercial internațional și că până în vremea târzie, romano-byzantină, când creștinismul devine religie de stat, Callatis păstrează o relativă bună stare și tradiționalele sale legături cu străinătatea. Astfel vedem prin sec. IV—V pe un *syrian*, elenizat, de nume roman, Synplikios al lui Kassianos, de meserie avocat-jurisconsult (νομικὸς τὴν ἐπιστήμην), care împreună cu soția lui ajunge aici la bătrânețe, adormind «în speranța învierii» și «a vieții vecinice» (3).

Totuș conducerea trebilor publice în vremea romană o vedem de fapt dată prin sec. II, dela Marcus Aurelius înainte, unor reprezentanți ai puterii centrale, *curatores rei publicae*, de origine străină, trimeși de imperiu ca să reorganizeze gospodăria dezordonată a Grecilor de aici. O inscripție din Sidyma, în Lycia, ne face cunoscut — prin anii 180 p. Chr. — pe un λογιστὴς Καλλατιανῶν πόλεως Μυσίας, de nume, cetățenie și demnitate senatorială, romane: Tib. Claudius Telemachus, de origine însă greco-lyciană, din Xanthos, ajuns, e drept, spre sfârșitul veacului al II-lea chiar *consul* (4).

Callatis înflorește dară în vremea Imperiului ca un orășel provincial, iar nu ca un stat autonom grec. Care a fost trecerea dela vieața liberă, chiar glorioasă, din epoca elenistică, la această vegetare convenabil avantajoasă, de mici burghezi, ne erà până acum un an un lucru absolut necunoscut. Anul trecut s'a găsit însă un document din sec. I p. Chr. și anume chiar din primul timp al stăpâ-

(1) Cf. F. Susemihl, *Gesch. d. griech. Litt. in der Alexandrinerzeit*, I, p. 681.
(2) Schwartz la P.-W., IV, *s. v.*
(3) AEM. XI 32, 31.
(4) Cagnat IGR. III 581 și cf. *Histria* IV, p. 629.

nirii romane, efective, în Scythia Minor, document care întrece în bogăția informației sale tot ce se cunoșteà până acum din Callatis, ba chiar aruncă lumini neașteptate și asupra vieții elene din întregul Pont Stâng.

* * *

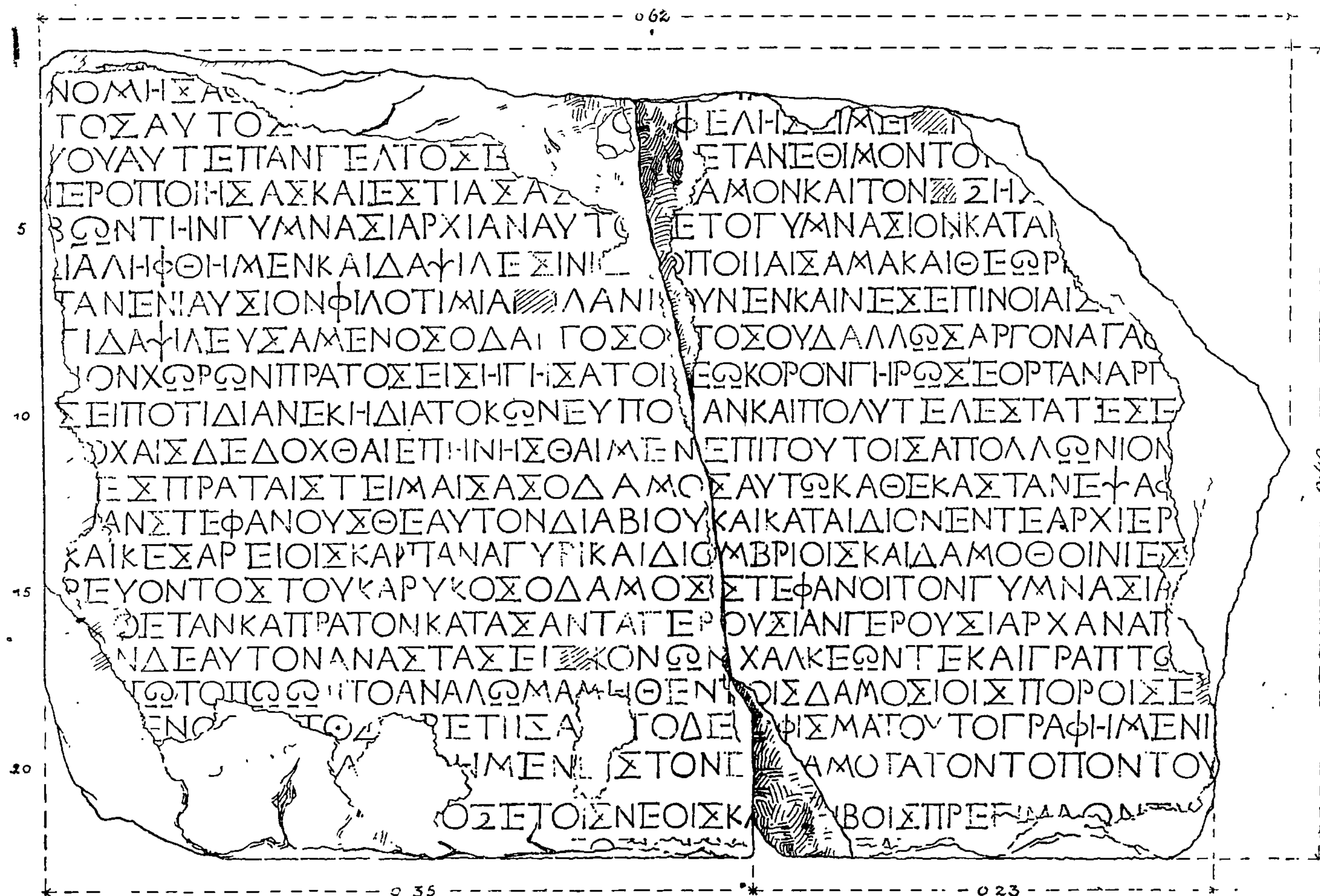
Printre pietrele scoase pentru clădirea nouă a bisericii grecești din Mangalia s'au găsit pe rând două fragmente din aceeaș stelă de marmoră, cu o lungă inscripție pe ele. Fragmentele se îmbină perfect și formează împreună partea de mijloc a stelei, aproape completă pe stânga, unde marginea pietrei e păstrată, deși cu multe ciocăniri, dar cu o mare lipsă pe dreapta, unde ar mai fi de întregit printr'un fragment aproape tot așà de mare ca fiecare din cele două găsite până acum.

Bucata de stelă ajunsă până la noi conține, pe o înălțime de c. 0.40 m. și o lățime până la c. 0.62 m., 22 de rânduri. Literele, înalte de 0.012 m., sunt foarte îngrijit gravate, dar cu multe ornamentări, ceeace arată că ne aflăm în epoca romană, și anume, după toate semnele, în sec. I p. Chr.

Cetim:

(Vezi desemnul de pe pag. 61).

Ce litera a urmat în r. 1 după ΝΟΜΗΣΑ, e absolut neclar. R. 2 e cu totul mutilat. Descifrăm la început, pe primul bloc, ce se vede în alăturatul desemn, apoi la capăt o jumătate de O; urmează pe blocul al doilea, sigur, ΦΕΛΙΙΣ ΙΜΕΙ Ι. In r. 3, la mijloc, după ΑΥΤΕΠΑΝΓΕΛΤΟΣ, un E, spațiu stricat, apoi partea superioară a unui O sau Ω. Sfârșitul r. 4 e neclar: pare a fi un E, ros, după care sigur ΞΙΙ, iar la urmă, poate, un fragment de Σ, dar cu totul nesigur. La începutul r. 5 sigur un B, la mijloc ΑΥΤΟ ΕΤΟ, la sfârșit, după ΚΑΤΑ, o bară verticală. R. 6 e limpede. R. 7, la mijloc, unde se unesc cele două blocuri, nu dă un sens clar: ΦΙΛΟΤΙΜΙÀ[Ν]ΑΑΝΙ[:)]ΥΝ. Tot astfel, la acelaș loc, r. 8: ΟΔΑΙ ΓΟΣΟ ΤΟΣ; la sfarșitul rândului, evident, un Θ. Inceputul r. 9 are întâiu o literă neclară, apoi ΟÑ; la sfârșitul rândului evident un Γ. La începutul r. 10 de sigur un Σ; la mijlocul rândului probabil ΕΥΠΟ-[ΡΙ]ΑΝ. Dela r. 11 înainte toate începuturile sunt stricate, lipsind fie cate o literă, fie câte două; putem completà sigur în r. 14 un K și în r. 15 P, la început, după sensul frazei. La sfârșitul r. 12

0 62
ΝΟΜΗΣΑ
ΓΟΣΑΥΤΟ ΦΕΛΗΣ ΙΜΕ
ΟΥΑΥΤΕΠΑΝΓΕΛΤΟΣΒ ΕΤΑΝΕΘΙΜΟΝΤΟ
ΙΕΡΟΠΟΙΗΣΑΣΚΑΙΕΣΤΙΑΣΑΣ ΑΜΟΝΚΑΙΤΟΝ ΣΗ
ΒΩΝΤΗΝΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΙΑΝΑΥΤ ΕΤΟΓΥΜΝΑΣΙΟΝΚΑΤΑ
ΙΑΛΗΦΘΗΜΕΝΚΑΙΔΑΨΙΛΕΞΙΝ ΩΠΟΙΗΑΙΣΑΜΑΚΑΙΘΕΩΡ
ΤΑΝΕΝΙΑΥΣΙΟΝΦΙΛΟΤΙΜΙΑ ΛΑΝΙ ΥΝΕΝΚΑΙΝΕΣΕΠΙΝΟΙΑΙΣ
ΓΙΔΑΨΙΛΕΥΣΑΜΕΝΟΣΟΔΑΙ ΓΟΣΟ ΤΟΣΟΥΔΑΛΛΩΣΑΡΓΟΝΑΓΑ
ΟΝΧΩΡΩΝΠΡΑΤΟΣΕΙΣΗΓΗΣΑΤΟΙ ΕΩΚΟΡΟΝΓΗΡΩΣΕΟΡΤΑΝΑΡΓ
ΣΕΙΠΟΤΙΔΙΑΝΕΚΗΔΙΑΤΟΚΩΝΕΥΠΟ ΑΝΚΑΙΠΟΛΥΤΕΛΕΣΤΑΤΕΣΕ
ΟΧΑΙΣΔΕΔΟΧΘΑΙΕΠΗΝΗΣΘΑΙΜΕΝ ΕΠΙΤΟΥΤΟΙΣΑΠΟΛΛΩΝΙΟΝ
ΕΣΠΡΑΤΑΙΣΤΕΙΜΑΙΣΑΣΟΔΑΜΟ ΣΑΥΤΩΚΑΘΕΚΑΣΤΑΝΕΨΑ
ΑΝΣΤΕΦΑΝΟΥΣΘΕΑΥΤΟΝΔΙΑΒΙΟΥ ΚΑΙΚΑΤΑΙΔΙΟΝΕΝΤΕΑΡΧΙΕΡ
ΚΑΙΚΕΣΑΡΕΙΟΙΣΚΑΙΠΑΝΑΓΥΡΙΚΑΙΔΙΟ ΜΒΡΙΟΙΣΚΑΙΔΑΜΟΘΟΙΝΙΕΣ
ΡΕΥΟΝΤΟΣΤΟΥΚΑΡΥΚΟΣΟΔΑΜΟΣΙ ΣΤΕΦΑΝΟΙΤΟΝΓΥΜΝΑΣΙΑ
ΘΕΤΑΝΚΑΙΠΡΑΤΟΝΚΑΤΑΣΑΝΤΑΓΕΡ ΟΥΣΙΑΝΓΕΡΟΥΣΙΑΡΧΑΝΑΠ
ΝΔΕΑΥΤΟΝΑΝΑΣΤΑΣΕΙ ΚΟΝΩΝ ΧΑΛΚΕΩΝΤΕΚΑΙΓΡΑΠΤΩ
ΩΤΟΠΩΩ ΤΟΑΝΑΛΩΜΑΜ ΘΕΝΤ ΟΙΣΔΑΜΟΣΙΟΙΣΠΟΡΟΙΣΕ
ΕΝΟ ΤΟ ΡΕΤΙΙΣΑ ΤΟΔΕ ΦΙΣΜΑΤΟΥΤΟΓΡΑΦΗΜΕΝΙ
ΗΜΕΝ ΣΤΟΝ ΑΜΟΤΑΤΟΝΤΟΠΟΝΤΟΥ
ΟΣΕΤΟΙΣΝΕΟΙΣΚΑ ΒΟΙΣΠΡΕ
0.40
0 35
0 23

un Φ. La sfârşitul r. 13 se cetesc perfect ΑΡΧΙΕΡ; totuş sensul cere evident ΑΡΧΑΙΡ (vezi mai jos, comentarul). R. 15 e limpede. La începutul r. 16 lipsesc două litere, după cari, de sigur, e un Θ; urmează ΕΤΑΝΚΑ, iar nu ΚΑΙ; mai departe ΚΑΤΑΣΑΝΤΑ, iar nu ΚΑΤΑΣΤΑΝΤΑ, după cari, de sigur, ΓΕΡΟΥΣΙΑΝ, deşi, altfel, textul e foarte ros. La sfârşitul acestui rând poate un Π. Mijlocul r. 17 este iarăş încurcat: pare a se cetì ΑΝΑΣΤΑΣΕΙ[ΕΙΚ]ΟΝΩΝ, dar s'ar puteà după resturi şi: ΑΝΑΣΤΑΣΕΙ[ΣΚΙ]ΟΝΩΝ; fireşte sensul cere prima lectură. R. 18 prezentă de asemenea destule dificultăţi; la început, după ΤΩΤΟΙΙΩΩ, pare a urmà un N, dar ar fi foarte îngust; mai departe, după ΑΝΑΛΩΜΑ, probabil ΜΙΙΘΕΝ; la sfârşitul rândului un Ε. R. 19 e foarte tare stricat pe blocul din stânga; se mai disting doară câtevà litere (vezi mai sus, desemnul); la sfarşitul rândului, de sigur un Ε. R. 20 e numai în parte păstrat, tot începutul lui fiind distrus; lectura lui e însă clară (vezi mai jos . Dîn r. 21 avem resturi destule pentru a puteà restaurà partea principală din înţelesul lui: literele ΟΞΕ ΤΟΙΣ ΝΕΟΙΣ Κ[ΑΙ ΕΦΗ]ΒΟΙΣ sunt perfect lizibile. Din r. 22 nu mai avem decât urme cu totul neclare. Pentru descrierea mai în amănunte a înfăţişării pietrei şi a resturilor de semne scrise, vezi desemnul de mai sus. Pe baza celor fixate aici propunem următoarea lectură a documentului:

νομησα . . . .
τος αὐτὸς . . . ο. . . ὁ φε(ι)λήσ ε'ι μὲ ν . . . .]
ξου αὐτεπάνγελτος ἐ π'ἀγωνοθ? έταν ἔθιμον το . . . .]
ἱεροποιήσας καὶ ἑστιάσα ς τὸν δ ᾶμον καὶ τὸν [ἑ]ξῆ ς ἐνιαυτὸν? ἐπιτετραμμένος? τῶν ἐφή-]
βων τὴν γυμνασιαρχίαν αὐτό θ ε τὸ γυμνάσιον κατὰ πάσας? ἡλικίας? ἐπεχείρησε?
διαληφθῆμεν καὶ δαψιλέ[σ ιν ἱερο ποιίαις ἅμα καὶ θεωρ ίαις . . . .]
τὰν ἐνιαύσιον φιλοτιμία ν ?π λανιοῦν ἐν καινες ἐπινοίαι ς . . . . . . ?διό-
τι δαψιλευσάμενος ὁ δᾶ μ ος ο ὕ'τος οὐδ' ἄ λλως ἀργὸν [ἀ'γα θόν τι . . .
.)Ν χωρῶν πρᾶτος εἰσηγήσατο ν εωκόρον γήρως ἑορτὰν ἀργ υρίου ἐπιδό-]
σει ποτὶ διανεκῆ διὰ τόκων ε ὑπο ρί αν καὶ πολυτελεστάτες ε . . . . ?ὑπο-]
δ οχαις, δεδόχθαι ἐπηνῆσθαι μ ὲν ἐπὶ τούτοις 'Απολλώνιον [. . . . . . .]
'τ ες πράταις τειμαῖς ἅς ὁ δᾶμος αὐτῶ καθ'ἑκάσταν ἐψαφ[ίσατο? εὐεργε-
σ' αν, στεφανοῦσθε αὐτὸν διὰ βίου κ αὶ κατὰ ἴδιον ἕν τε ἀρχιερ ετικῆ? ἐκκλησία]
καὶ Κε αρείοις καὶ Παναγύ ρ ε ι καὶ Διομβρίοις καὶ δαμοθοινίες [. . . ἀναγο-]
ρ εύοντος τοῦ κάρυκος· ὁ δᾶμος στεφανοῖ τὸν γυμνασιά ρχαν καὶ ἀγω-
νο θέταν κα ι πρᾶτον κατασ τ άντα γ ε ρ ουσίαν γερουσιάρχαν ἀ π' ἀρχᾶς τι-]
μω ν σε αυτὸν ἀναστάσει εικ όνω ν χαλκέων τε καὶ γραπτ ῶν. . .]

[?εγ] τῶ τόπω ὦ[...?] τὸ ἀνάλωμα μ]ηθ[ὲ ν τ οῖς δαμοσίοις πόροις ἐ[. . .
. . . ΕΝΟ. . .ΤΘΣ [ἀρ]ετῆς Α ≶ ≶ τὸ δ[ὲ [ψά]φισμα τοῦτο γραφῆμεν [εἰς τελαμῶ-
[να λευκόλιθον καὶ ἀναθ ῆμεν εἰ]ς τὸν [ἐπισα]μό τ ατον τόπον τοῦ [γυμνασίου].

. . . . ἔδ]οξε τοῖς νέοις κ αὶ ἐφή βοις πρ ε . . . .
. . . . ο . . . .

Caracteristică e în acest document frecvența ortografiei αι=ε.—In ce privește completările date de noi, avem de observat următoarele: Rândurile 1 și 2 sunt desperate. In r. 3 am crezut să pot da reconstituirea cu ἀγωνοθέταν, sprijinindu-mă pe începutul rândului 16, unde, sigur, e de restaurat acest cuvânt. Sfârșitul r. 4 e, așà cum l-am reconstruit, numai un fel de memento al sensului, fără pretențiunea de a corespunde exact textului primitiv. Tot astfel, dar încă mai ipotetică e repararea r. 5. In r. 7 mi-a fost imposibil să ofer alt cuvânt decât ipoteticul πλανιοῦν, deși sensul e perfect clarificat de celelalte cuvinte din acest rând. De asemenea n'am putut deslegà începutul r. 9, în vreme ce restaurarea sfârșitului acestui rând, dimpotrivă mi se pare în afară de orice discuție. Dacă însă mi se admite această restaurare, atunci avem sigur câștigată și dimensiunea totală a stelei pe dreapta: anume — în acest loc — cam încă pe jumatate lățimea fragmentului celui mai mic. Că această reconstruire are pentru ea toți sorții de exactitate, se dovedește și prin posibilitatea ce am avut, ca încă în șease rânduri mai jos sa pot propune completări ale textului cari să încapă deplin în aceeaș lățime a fragmentului pierdut: suma de 10—12 litere, în plus peste cele existente, dau sens deplin documentului nostru. Sfârșitul r. 10 cu începutul r. 11 am socotit să cuprindă cuvântul ὑποδοχαῖς, bazat atât pe cuprinsul întreg al inscripției, cât mai ales pe r. 4: ἑστιάσας τὸν δᾶμον. Sfârșitul r. 12 poate fi nu numai ἐψαφ[ίσατο εὐεργε][σί]αν, cum pare mai probabil după sens, ci și [...φιλοτι][μί]αν, cum avem în r. 7: τὰν ἐνιαύσιον φιλοτιμίαν. In ce privește sfârșitul r. 13, în afară de controversa ἀρχιερετικὴ>ἀρχαιρετικὴ, pe care o vom discutà mai jos, avem de notat aici, că în niciun caz nu putem completà simplu ἀρχιερ[εσίαις] pentru ἀρχαιρ[εσίαις]), din pricină ca spațiul disponibil erà mult prea mare spre a fi umplut numai cu șease litere. Cred absolut sigur sfârșitul r. 14 cu începutul r. 15: [ἀναγορ]εύοντος. Tot așà și întregirile rândurilor 15, 16 și 20. Dimpotrivă, rândurile 17—19, n'au putut fi reparate decât parțial și ipotetic. R. 16, κατασ τάντα γερουσίαν, ne-a dat mult de gândit

pentru sensul extraordinar de important și excepțional față de alte documente asupra gerusiilor (vezi mai jos), pe care îl introduce în document; totuș, cu cea mai mare bunăvoință, nu se poate scoate din literele sigure ΚΑΤΑΣΑΝΤΑ, cu un Τ uitat de lapicid (cf. d. p. în acelaș rând, ΚΑ în loc de ΚΑΙ, nici un alt cuvânt potrivit cu sensul inscripției, afară de καταστάντα. Odată fixat acest lucru, firește că sfârșitul r. 16 trebuià să sune cum l-am restaurat noi: γερουσιάρχαν ἀ[π' ἀρχᾶς]; cine altul erà să fie primul gerusiarch dacă nu în uș Apollonios, întemeietorul gerusiei. [Μ]ηθ[έ]ν în r. 18 e sigur. Sfârșitul r. 19 și începutul r. 20 sunt restaurate după formularul inscripțiilor din Pontul Stâng. Sfârșitul r. 20 îl credem neîndoios, față de importanța pe care a avut-o Apollonios în organizarea instituțiilor religios-educative ale patriei sale. In r. 21, toate silințele noastre de a mai descifrà cevà sigur afară de cuvintele ἔδοξε τοις νέοις καὶ ἐφήβοις, au rămas zadarnice.

Pe baza interpretării și restaurărilor justificate mai sus, cuprinsul documentului nostru ni se lămurește astfel:

Un cetățean bogat din Callatis se oferă singur, ca de obiceiu in vremea elenistico-romană, din cauza stării financiare precare a orașului 1), să iea asupra sa demnitatea de ἀγωνοθέτης, adică grija și cheltueala jocurilor publice de aici. El face jertfele cuvenite zeilor și ospătează pe poporul callatian la praznicul care însoțià sărbătorile, din averea sa, în chipul cel mai strălucit. Callatianii îl aleg gymnasiarch spre a se îngriji de educația ephebilor — adică a tinerimii lor în vârsta de serviciu militar. El desparte cu acest prilej gymnasiul din Callatis, folosit deopotrivă, și de sigur la un loc, de barbații de toate vârstele, potrivit diferitelor serii de exerciții și întreceri — după vârste, — dând astfel fiecărui cetățean, tânăr ori bătrân, putința de a folosì în întregime gymnasiul orașului, nesupărat de cei cari nu erau de seama lui. Ca gymnasiarch Apollonios aduce sacrificii bogate și organizează ceremonii strălucite zeilor. In fiecare an el continuă la fel binefacerile sale, necedând nimănui pasul în facerea binelui pentru patria sa. El cel dintâiu introduce sărbătoarea neocorică (vezi mai jos) a bătrânilor, dând un fond din dobânda căruia colegiul bătrânilor Callatidei (gerusia) să poată în fiecare an, în tot belșugul, celebrà această sărbătoare specială a lui, cu cele mai bogate solemnități și ospătări. Pentru toate acestea Callatianii hotăresc să distingă pe Apollonios în chip public cu cele dintâi ono-

1 Cf. art. lui Reisch, *Agonothetes* la P. W., I 872 și 873.

ruri ale orașului, pe cari poporul i le-a tot votat mereu la fiecare nouă binefacere a lui, și mai hotăresc să-l încununeze, atât pe vieață, cât și în special la fiecare ocazie: la adunarea cea mare a poporului când se aleg magistrații pe anul următor, la sărbătoarea Caesareelor (vezi mai jos), la sărbătoarea bâlciului celui mare (idem), la sărbătoarea pentru ploae (idem), la praznicele publice ale poporului (idem); și de fiecare dată pristavul orașului să vestească: «poporul încununează pe gymnasiarchul și agonothetul și pe primul întemeietor al gerusiei și gerusiarchul dintru început al său, cinstindu-l pre dânsul cu înălțarea de statui de aramă și chipuri pictate...». Decretul prin care poporul decideà această onorare a lui Apollonios, scris pe o stelă de marmoră, aveà a fi expus în locul cel mai de seamă al gymnasiului din Callatis.

După decretul poporului callatian, urmase pe monumentul nostru hotărîrea specială pe care collegiile unite: al bărbaților tineri (οἱ νέοι) și al flăcăilor (οἱ ἔφηβοι) din Callatis, o luaseră pentru a onorà și ei, pe seama lor, pe binefăcătorul Apollonios. Din nenorocire nu ni s'a păstrat nimic mai departe, întreg monumentul cât îl avem, fiind, de altfel, numai o mică parte din cel care în realitate împodobise gymnasiul din Callatis.

Să luăm pe rând toate aceste știri și fapte nouă privitoare la instituțiile sociale și religioase din Callatis în sec. I. p. Chr. și să le explicăm mai de aproape.

Se știe că încă din epoca elenistică orașele grecești, ne mai având bugete mari la dispoziție, aruncă grija jocurilor publice, gloria de pe vremuri a marilor state și amfictionii elenice, în sarcina particularilor ambițioși, cari vor ca prin desfătarea poporului să-și asigure nemurirea pe stele de marmoră și în statui de bronz. Agonotheții, cari în vremea mai veche sunt niște magistrați, sunt acum niște filantropi, binefăcători ai concetățenilor lor (1). In această calitate ei nu mai au numai grija sărbătorii și a jocurilor legate cu ea, ci oferă concetățenilor lor și tot felul de completări ale petrecerii principale, ca de pildă banchetele de cari se vorbește în inscripția noastră. De obiceiu agonothesia privià o singură sărbătoare. Rar numai erà generală. Decretul onorific al lui Apollonios din Callatis nu pomenește nicăeri, atât cât e păstrat, de o agonothesie specială De asemenea nici vreo lămurire asupra agonelor, întrecerilor, cari

(1) Reisch, art. cit., p. 872.

aveau loc la sărbătoarea sau sărbătorile prezidatė de dânsul, nu ne e păstrată.

Decretul precizează însă, în privința agonothesiei lui, două acțiuni: ἱεροποιήσας καὶ ἑστιάσας τὸν δᾶμον. Aceste două acțiuni merg împreună; ceremonia religioasă care însoțià agonele aveà ca punct culminant jertfa de animale pe altarele zeilor; agonothetul care prezidà sărbătoarea oferià, după jertfă, banchetul solemn concetățenilor: erà împărțirea jertfei între zeu și muritori. Cum spune un decret din insula Ceos: ἑστιᾶν δὲ τούς τε πολίτας καὶ οὓς ἡ πόλις κέκληκεν καὶ τοὺς μετοίκους καὶ τοὺς ἀπελευθέρους ὅσοι τὰ τέλη φέρουσιν... (Dittenberger, *Sylloge*[2] II 522), sau, cum spune un decret athenian, vorbind de colegiul de ἱεροποιοί, cari îngrijiau de jertfele dela marile Panathenee, θύειν δὲ τοὺς ἱεροποιοὺς τὰς μὲν δύο θυσίας τήν τε τῆι Ἀθηνᾶι τῆι Ὑγιείαι καὶ τὴν ἐν τῶι Ἀρείωι πάγωι θυομένην καθάπερ πρότερον (urmează porțiunile din jertfă — cărnuri — date prytanilor, celor nouă archonți, cassierilor sacri ai zeiței, hieropoeilor, strategilor, taxiarchilor, cetățenilor athenieni participanți la procesiunea în onoarea zeiței, și în sfârșit canephorelor), — τὰ δὲ ἄλλα κρέα Ἀθηναίοις μερίζειν (urmează câți boi să se sacrifice pe altarul zeiței, etc.). (Dittenberger, *o. c.*, II 634).

Alegerea agonothetului Apollonios ca gymnasiarch, conducător al educației ephebilor, erà o distincțiune care se impuneà dela sine, după strălucita dovadă pe care el o dăduse în ce privește iubirea lui pentru concetățenii săi. In adevăr dela îngrijirea oarecum particulară a unui agon, el treceà acum la conducerea oficială a agonelor: ca gymnasiarch el priveghià și conduceà toate agonele orașului, date în gymnasiu, care erà, în orașele grecești, mai ales din epoca elenismului încoace, centrul principal al vieții publice și unde nu numai ephebii, de a căror specială educație îngrijià gymnasiarchul, dar și «copiii», «bărbații tineri» și «bătrânii» veniau să se întrunească și deci să aibă partea lor. de conducerea ori prezidarea gymnasiarchului. Ca gymnasiarch Apollonios aveà firește iarăș de făcut jertfe la agone și de ospătat pe concetățenii săi. Inscripția ne lămurește astfel asupra activității lui ca gymnasiarch: deși oficial gymnasiarch numai al ephebilor, Apollonios reformă întreaga vieață gymnasială a Callatianilor. Se pare că până la el nu fusese o ordine bine stabilită în utilizarea gymnasiului orașului. Firesc lucru, gymnasiul erà în primul rând al ephebilor; numai după ei aveau dreptul de a-l folosì ceilalți cetățeni, cari propriu zis nu se mai instruiau, ci numai se amuzau în această clădire de

caracter prin excelență educativ. Se pare că la Callatis, οἱ νέοι și οἱ γέροντες cam alungaseră din gymnasiu pe παῖδες și ἔφηβοι, împiedecându-i de a-și împlinì datoriile lor de tinerime în pregătire pentru vieața cetățenească. Apollonios despărțì gymnasiul după vârste: παῖδες, ἔφηβοι, νέοι, γέροντες. Fiecare la timpul și la locul lui. Aceste tovărășii cetățenești după vârstă, cari sunt un semn caracteristic al vremii elenistico-romane ne întâmpină în toate orașele grecești și chiar la noi în Pontul Stâng încă și la Odessus (1), de unde avem știri deosebit de importante asupra organizației colegiilor de νέοι și de ἔφηβοι, și la Histria, unde cunoaștem în deosebi foarte amănunțit organizația colegiului de γέροντες (2).—Dar rolul lui Apollonios ca gymnasiarch nu se mărginì la organizarea și disciplinarea colegiilor cetățenești după vârste. Vedem din inscripția noastră că el făcù încă și alte hieropoeii, deci dădù încă agone cu jertfe bogate, și, mai mult, conduse theorii, deci procesiuni solemne ale ephebilor și de sigur și celorlalte colegii gymnasiale de alte vârste la sărbătorile zeilor orașului. Aceste theorii nu sunt de sigur altcevà decât celebrele pompae la cari participà întreaga populație a orașelor grecești cu preoții și magistrații în frunte (vezi clasica inscripție dela Magnesia pe Meandru, la Dittenberger, *o. c.*, II 553), cetățenii orânduindu-se după colegiile pe vârste (συμπομπεύειν δὲ τήν τε γερουσίαν καὶ... τοὺς ἐφήβους καὶ τοὺς νέους καὶ τοὺς παῖδας...: inscripția citată), firește subt conducerea șefului lor al tuturora, ca organizator al lor pe τάξεις [militărești] (cf. importanta inscripție din Odessus, documentând această orânduire pe τάξεις a ephebilor, la Kalinka, *o. c.*, col. 111, nr. 115), care erà la noi în Callatis Apollonios gymnasiarchul.

Inscripția ne arată că gymnasiarchia erà și la Callatis, ca la Odessus (Kalinka, *o. c.*, col. 81, nr. 92, r. 10 sq.: τοὺς καθ᾽ἕκαστον ἐνιαυτὸν γεινομένους γυμνασιάρχους), și firește într'o mulțime de alte orașe grecești (cf. art. lui Oehler la P.-W., VII, col. 1992), anuală: Apollonios a avut prilejul să dovedească τὰν ἐνιαύσιον φιλοτιμίαν concetățenilor săi. Se pare că el a fost reales gymnasiarch; sigur nu se înțelege însă, din ce ne-a rămas în document, nimic în această chestiune. Stabilim dară, că și în privința gymnasiarchiei, orașele din Pontul Stâng nu diferiau în ce privește organizația lor. Deși d. p. Callatis ar fi putut adoptà gymnasiarchia semestrială ori tri-

(1) Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg*, col. 81, nr. 92; col. 108, nr. 114; col. 111, nr. 115.
2 *Histria* IV, p. 596 și urm., nr. 20.

mestrială, ca în atâtea centre elenice din Sud, ea păstră pe cea anuală și, de sigur, dacă cel onorat consimțià, mereu reeligibilă (cf. Oehler, *l. c.*, col. 1993).

Firește, întreaga carieră a lui Apollonios stă în legătură cu vieața socială și religioasă a Callatianilor, concentrată împrejurul gymnasiului lor. Nu e dară de mirare că și noua reformă pe care o introduce *«el întâia dată»*, aceea de a institui o sărbătoare specială a bătrânilor, propriu zis, nu e decât o completare a reformelor sale precedente, cari priviau sistematizarea colegiilor pe vârste. Ceeace e însă foarte important în noua instituție social-religioasă, e caracterul ei specific pentru epoca imperială romană. Iată întâiu textul respectiv al documentului nostru (r. 9 sq.): πρᾶτος εἰσηγήσατο [ν]εωκόρον γήρως ἑορτὰν ἀργ[υρίου ἐπιδό]σει ποτὶ διανεκῆ διὰ τόκων [ε]ὐπο[ρί]αν, κτλ. Acest pasaj trebue alăturat de cel din r. 16: πρᾶτον καταστ)άντα [γ]ε[ρ]ουσίαν γερουσιάρχαν ἀ[π' ἀρχᾶς...]. Din interpretarea comparativă a celor două citate reiese că, propriu zis, Apollonios este întemeietorul gerusiei din Callatis, prin separarea ei de celelalte colegii după vârste, adică din massa omogenă a cetățenilor, și prin însărcinarea ei cu celebrarea unei anume ἑορτή speciale. El asigură colegiului bătrânilor un fond din venitul căruia să se celebreze noua sărbătoare și prin această asigurare el intemeează și garantează și pe viitor în existența ei nesdruncinată, gerusia, care, altfel, până la el, existase numai ca o posibilitate teoretică.

Odată cu întemeierea gerusiei Apollonios este ales gerusiarches, președinte al ei. Demnitatea aceasta nu e comună în Pontul Stâng. La Histria președinții gerusiei se numiau συναγωγεῖς (1). In cele mai multe centre din Sud erà un γυμνασίαρχος τῆς γερουσίας (ori τῶν γεραιῶν, τῶν γερόντων, etc.), care conduceà colegiul bătrânilor (2), un προστάτης (3), ori alți demnitari onorifici. Totuș, deși rar (4), titlul de gerusiarches e cât se poate de firesc, mai ales în Pontul Stâng. In adevăr colegiile de ephebi de aici își au ca președinți ephebarchi, aleși dintre ei (cf. Kalinka, *o. c.*, col. 108, nr. 114, din Odessus), deși conducătorul lor e gymnasiarchul (5); cu atât mai mult bătrânii, cari n'aveau — propriu zis — nevoie de gymnasiarch își vor

(1) *Histria*, IV, p. 606 sq.
(2) Cf. Oehler, la P.-W., VII, col. 1978 sq.
(3) Cf. Miller, la P.-W., VII, col. 1268, *s. v.* gerontes.
(4) Odată, la Puteoli: Miller, *l. c.*, col. 1267.
(5) Cf. p. toate acestea și Cagnat IGR., *I* și *III*, ind. *s. v.*

fi ales un președinte dintre ei, cu acelaș nume ca acel al ephebilor, anume de ἄρχων, —άρχης al lor: γερουσιάρχης,—gymnasiarchul orașului fiind președintele tuturor colegiilor cetățenești după vârste și în acelaș timp, mai înainte de toate, agonothetul de drept și hieropoeoeul *eo ipso*, din vremea elenistico-romană (vezi mai sus).

Rămâne dară stabilit, că în începuturile ei gerusia din Callatis nu adoptă obiceiul comun de a-și alege un gymnasiarch al ei, așà cum își alegeau îndeobște toate colegiile acestea (cf. și Cagnat IGR., I și III, ind. *s. v.)*, ci, ca și la Histria, organizarea gerusiei se prezentă într'o formă deosebită.

Totuș e un alt punct, încă mai caracteristic, al organizării gerusiei callatiane de către Apollonios, punct care trebue de aproape cercetat, întrucât privește însăș esența și rostul gerusiei în epoca romană. Inscripția zice: πρᾶτος εἰσηγήσατο νεωκόρον γήρως ἑορτάν. Ce e această νεωκόρος ἑορτή?

Cuvântul νεωκόρος capătă, se știe, în vremea romană un sens cu mult mai nobil decât în vremea bună greacă: din vechiul servitor al templului, care mătură și curăță, νεωκόρος devine un fel de mare preot, în special al zeităților orientale, ca Sarapis, iar în formă atributivă devine titlul prin excelență onorific acordat orașelor elene pentru cultul purtat de ele Romei și Impăraților-zei în temple și sărbători speciale ale lor: Καισάρεια, Ῥωμαῖα, Σεβάστεια, etc. (cf. ind. la Dittenberger, *Syll.*[2] și OGI., la Cagnat, IGR. I și III, etc.). In special în părțile noastre vedem orașe ca Perinthus ori Philippopolis mândrindu-se cu titlul onorific de νεωκόρος pentru acest cult al Impăraților, și anume, fie d. p. în forma: ἡ λαμπροτάτη τῆς Θρᾳκῶν ἐπαρχίας μητρόπολις Φιλιππόπολις νεωκόρος (Cagnat IGR. I 1471, 1472), ca alăturea pe coasta Asiei, ἡ λαμπροτάτη μητρόπολις τῆς Ἀσίας νεωκόρος Κυζικηνῶν πόλις *(ibid.* 797), fie, de altă parte, d. p. în forma: ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος τῶν νεωκόρων Περινθίων *(ibid.*, 786) ori Περινθίων νεωκόρων (787).

Heraclea Pontica, patria Callatidei, se mândrià și ea cu νεωκορία aceasta romană (cf. Cagnat IGR. I 890). Nimic mai firesc, în fața curentului general din orașele grecești de adoptare a cultului împăraților romani, decât să se găsească și la Callatis cinevà care să facă un act în această direcție. Apollonios întemeează o sărbătoare specială în legătură cu νεωκορία, celebrată numai de bătrânii din Callatis: noua sărbătoare se numește, cum se numiau orașele elene întregi din Sud, νεωκόρος (1). Apollonios înțelege dară ca *gerusia*

1) Cf. d. p. și Dittenberger, *Syll.*[3], II 686: ὁ νεωκόρος Σμυρναίων δῆμος. ...

din Callatis să aibă ca principală grijă a ei cultul împăraților: sărbătoarea ei aniversară fiind o νεωκόρος ἑορτή. Această importantă concluzie specială ar păreà să ne îndemne a înțelege — în chip general — *gerusia* din vremea imperială romană, înainte de toate, ca un fel de colegiu special pentru cultul Romei și al împăraților. Totuș chiar la Callatis, din însăș inscripția noastră, vedem că existența ori neexistența gerusiei într'un oraș grec nu condiționează de fel cultul oficial al împăraților. In adevăr decretul onorific al lui Apollonios ne arată că gerusia din Callatis s'a întemeiat în strânsă legătură cu cultul împăraților, Apollonios însuș fiind cel dintâiu președinte al noului colegiu. Dar cultul împăraților *există la Callatis încă dinaintea gerusiei.* Cum vom arătà mai jos, sărbătoarea Καισάρεια, tipică pentru acest cult, pomenită în inscripția noastră ca una la care se onorà de Callatiani, în totalitatea lor, cu o coroană și Apollonios al nostru, nu are nimic deaface cu acea νεωκόρος ἑορτή a gerusiei, de caracter particular, colegial, înființată de Apollonios. El contribuise, firește, la strălucirea cultului împăraților prin fundația lui: de aceea și erà onorat la Καισάρεια, dar cultul și sărbătoarea cea mare erau anterioare lui.

Incheierea firească la toate aceste considerații asupra naturii gerusiei din Callatis este aceasta: In legătură cu cultul împăraților, încă dinainte existent la Callatis, Apollonios dă geronților din orașul său un fond, cu venitul căruia, ei, constituiți în colegiu, așà cum se constituiseră οἱ νέοι și οἱ ἔφηβοι, se pare încă dinainte, să serbeze aniversarea împăraților de pe tron, probabil împreună cu preoții templului Romei și al împăraților. *Această sărbătoare nu este însă singura preocupare a gerusiei.* Colegiul geronților, cu un *gerusiarches* în frunte, își iea asupra lui, ca *gerusia*, toate atribuțiile social-religioase pe cari gerusia le aveà contemporan în celelalte orașe grecești. Acest lucru reiese perfect evident din titlul președintelui gerusiei callatiane: el e un ἄρχων, un conducător efectiv, iar nu onorific, al colegiului, având deci a lucrà continuu cu ei, în felul cum am văzut cu alt prilej că lucrau d. p. președinții gerusiei din Histria (cf. *Histria*, IV, p. 607 și urm.)

Se pune acum întrebarea: erà noua ἑορτή împodobită și cu agone nouă, precum de drept s'ar fi cuvenit, și cum erà de altfel obiceiul la orice sărbătoare importantă? Sau, toată sărbătoarea se rezumà în rugăciuni și jertfe aduse divinităților imperiale, cu banchetul care urmà de obiceiu acestor ceremonii?

Cred că răspunsul la această întrebare decurge în chip lămurit din cuprinsul inscripției, atât dinainte cât și de după pasagiul care ne preocupă acum. E evident lucru că un ἀγωνοθέτης și γυμνασίαρχος, cum erà Apollonios, cu caracter general (ca de pildă în inscripția dela Attalea în Pamphylia [Cagnat IGR. III 783]: γυμνασιαρχήσαντα καὶ νέων καὶ γεραιῶν καὶ παίδων καὶ ἀγωνοθετήσαντα τοὺς μεγάλους ἱεροὺς ἀγῶνας τῶν Σεβαστείων), întemeind o nouă ἑορτή, nu puteà să priveze această sărbătoare de caracterul cel mai distinctiv al ei, agonele, tocmai în vremea aceasta așà de iubitoare de jocuri. Dacă un orășel ca Dionysopolis își permiteà luxul, prin sec. II p. Chr., să înființeze agone nouă, conduse de un gymnasiarch special: γυμνασιάρχης καινῶν ἀγώνων (Cagnat IGR. I 664), cu atât mai mult se va fi folosit Apollonios la Callatis de ocazia fundării gerusiei și de inaugurarea nouăi ei ἑορτή, pentru a înființà și agone nouă. In adevăr, din r. 13 și urm. vedem că Apollonios e încoronat la toate sărbătorile publice cari aveau și jocuri: la Caesaree, la Panegyris, la Diombrii. Vedem apoi că poporul callatian încoronându-l tocmai ca gymnasiarch, agonothet și gerusiarch, hotărește ca (după completarea noastră sigură, în r. 20) gymnasiul Callatianilor—localul principal al agonelor —să fie și locul de expunere a stelei de marmoră cu lauda lui Apollonios.

Trecem acum la partea a doua a documentului nostru, adică la însăș hotărîrea privitoare la Apollonios. După ce s'au expus în amănunte meritele lui, se conchide la distingerea sa cu diferitele onoruri publice, bine cunoscute nouă din toate decretele grecești analoage. Știrile însă, pe cari ni le dă cu acest prilej decretul callatian, cu privire la instituțiile religioase și sociale, precum și la spiritul public și arta din colonia noastră doriană, sunt până astăzi unice.

Să examinăm iarăș pe rând aceste știri.

Decretul zice: ἐπηνῆσθαι..... [τ]ὲς πράταις τειμαῖς, ἃς ὁ δᾶμος αὐτῶ καθ' ἑκάσταν ἐψαφ[ίσατο? εὐεργεσί]αν. Această expresie, care ne întâmpină curent și în alte decrete (cf. pentru lămuriri Dittenberger, OGI. II 571), se referă la gradele onorurilor acordate unui cetățean pentru virtuțile sau binefacerile sale: dela o simplă coroană de ramuri verzi (d. p. de măslin) până la statuile de marmoră și de bronz, la coroanele și chipurile sculptate ori gravate, de argint și de aur, sau pictate pe lemn ori pe scuturi de aur, e o întreagă posibilitate de variații ale distincțiunilor, după meritele celui onorat. Callatianii

arată că lui Apollonios i-au decernat, după fiecare binefacere a lui, cele mai înalte onoruri (pe cari le vom vedeà mai jos). Fireşte această distingere a lui Apollonios stăteà în raport direct cu demnităţile pe cari le ocupase: aceste demnităţi erau acum de asemenea «cele dintâi» şi cele mai însemnate, din punctul de vedere al cerinţelor pe cari le impuneau celui distins cu ele. In adevăr, magistraţii principali din Callatis în vremea romană sunt οἱ στρατηγοί şi οἱ σύνεδροι (cf. inscr. AEM. XI 33, 32). Aceste două colegii, συναρχίαι, de conducători ai trebilor publice, nu pot însă nici pe departe să se asemene cu demnităţile onorifice, de adevărată patronare a cetăţenilor, oferite marilor bogătaşi ai timpului, evident după numele vechi de magistraţi obicinuiţi — subt cei cari conduceau adunările publice şi afacerile externe — de ἀγωνοθέτης ori γυμνασίαρχος, dar cu un conţinut cu totul deosebit. Acum a fi strateg ori synedru erà un lucru aproape fără importanţă, în vreme ce a fi agonothet ori gymnasiarch însemnà a fi «părintele şi binefăcătorul» oraşului.

Decretul prevede ca Apollonios să fie încoronat atât pe vieaţă, cât şi în special la diferitele sărbători, cari sunt apoi imediat enumerate. Redactarea decretului e aici puţin cam neprecisă: στεφανοῦσθε αὐτὸν διὰ βίου [κ]αὶ κατὰ ἴδιον ἔν τε... κτλ. Ce înseamnă κατὰ ἴδιον înţelegem mai clar, când comparăm textul nostru cu altele analoage, în cari expresia aceasta e altfel redată. De pildă, în decretul olbiopolitan pentru Neiceratos al lui Papias (Dittenberger, *Syll.*[2] I 324, 29): στεφανοῦσθαι δὲ αὐτὸν καὶ καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἐν τῆι ἀρχαιρετικῆι ἐκλησίαι καὶ ἐν τῶι τιθεμένωι ἀγῶνι τἀχιλλεῖ κατὰ τὸ πυθόχρηστον τῆς ἱπποδρομίας, κτλ., sau, cevà altfel, în decretul dionysopolitan pentru Acornion al lui Dionysios (*ibid.*, 342, 46): στεφανοῦσθαι δὲ αὐτὸν καὶ εἰς τὸν λοιπὸν χρόνον καθ' ἕκαστον ἔτος ἐν τοῖς Διονυσίοις χρυσῷ στεφάνῳ, κτλ.

In ce priveşte zilele la cari Apollonios va fi încoronat, chiar cea dintâi ne face o sumă de dificultăţi de lectură şi interpretare. Pe piatră avem păstrate numai literele ΑΡΧΙΕΡ. Cu aceste litere nu se poate completà nici un nume de sărbătoare ori de zi solemnă. Dacă însă ne gândim că în conceptul după care a gravat lapicidul, ΑΙ erà foarte des redat cu Ε şi deci şi în cazul nostru a fost un ΑΡΧΕΡ în loc de ΑΡΧΑΙΡ, atunci înţelegem uşor cum lapicidul, în loc de ΑΡΧΕΡ (vezi mai jos) a scris, nebăgând de seamă, ΑΡΧΙΕΡ, cu gândul la ΑΡΧΙΕΡΕΙΣ, etc. ΑΡΧΕΡ din concept a fost începutul fie dela cuvântul ΑΡΧΕΡΕΣΙΕΣ, fie, mai probabil, după spaţiul,

liber pe care avem a-l socotì pe piatră, dela expresia ΑΡΧΕΡΕΤΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ. Oricare din cele două completări o admitem, sensul rămâne acelaş. La adunarea cea mare a poporului, spre sfârşitul anului, când se strângeau mai mulţi cetăţeni ca ori când, spre a alege pe magistraţii anului viitor (1), se făceà în o sumă de oraşe elene (2) şi proclamarea diferitelor distincţiuni ale binefăcătorilor cetăţii: Callatis vedem că făceà la fel.

A doua sărbătoare la care Apollonios erà încoronat de concetăţenii săi erà Caesareele. Această sărbătoare ni-e bine cunoscută în special din insule şi din Asia mică: ea erà caracterizată prin agonele cari se dădeau în cinstea casei imperiale şi în legătură cu cultul împăraţilor, pe lângă templele acestora (3). La jocurile dela *Caesarea* (Καισάρεια) luau parte Eleni din toate părţile şi de toate vârstele, după felul întrecerilor cari erau fixate dinainte: stadiu, pentathlu, pancratiu, etc. (4). E foarte caracteristic că la Callatis încă din sec. I p. Chr. se institue astfel de jocuri, după exemplul oraşelor greceşti din Sud, în vreme ce Tomi, cel puţin pe cât ştim până acum, nu aveà o atare instituţie religios-politică.—Că Apollonios erà celebrat şi la această sărbătoare importantă, e cu totul firesc, dacă ne gândim la ce am cercetat mai sus, că anume el întemeează gerusia din Callatis, printre altele şi cu menirea de a face cât mai strălucitor cultul împăraţilor în patria sa. Faptul că el numeşte sărbătoarea gerusiei νεωκόρος ἑορτή, ar fi o dovadă—alăturea de aceasta, pe care o examinăm acum: existenţa Caesareelor—că vechea colonie dorică a Callatianilor ţineà ea însăş să poarte, ca oraş cu un templu şi cu jocuri ale împăraţilor, titlul onorific de νεωκόρος πόλις.

In ce priveşte a treia sărbătoare, cu prilejul căreia erà onorat Apollonios, ea poartă numele comun de πανήγυρις. Din context reiese însă că ea e o πανήγυρις κατ' ἐξοχήν: adunarea cea mare, cu serbări, jocuri şi bâlciu anual. Astfel de πανηγύρεις aveau cele mai multe din oraşele greceşti (cf. de pildă ind. la Dittenberger, *Syll.*², III p. 220): ele erau un fel de sărbători naţionale, la cari luà parte tot poporul, cu femeile, copiii şi sclavii. Gymnasiul oraşului servià de obiceiu ca punct central al adunării; jocuri publice însoţiau aceste adunări mari, pe cari le prezidà fie gymnasiarchul, fie

(1) Cf. nota lui Dittenberger, la *Syll.*² I 324, 30.

(2) De pildă la Olbia (*Syll.*² I, *l. c.*).

(3) Cf. Saglio la Daremberg-Saglio, *Dict.*, I 2, p. 811; cf. şi vol. III 2, p. 1368 (Toutain).

(4) Vezi Dittenberger, *Syll.*² II 677 şi 678; cf. şi Cagnat, IGR. III 319 şi 804.

un magistrat onorific special, a cărui avere personală trebuià să fie, firește, foarte respectabilă, spre a puteà suportà toate cheltuelile jertfelor, jocurilor și banchetelor: panegyriarchul (1). In ce privește Pontul Stâng, avem documentată atât sărbătoarea πανήγυρις, cât și pe respectivul πανηγυρίαρχος, încă și la Tomi (AEM. XI 43, 56: un πανηγυριαρχήσας τῆς θυμελικῆς συνόδου) și la Histria (Dittenberger, *Syll.*[2] I 325, 22: în vestita inscripție a lui Aristagoras, feciorul lui Apaturios, care a cinstit orașul său și πανηγύρεσι πανδήμοις).

Inscripția onorifică a lui Apollonios nu pomenește, printre demnitățile cu cari l-a împodobit patria sa, pe aceea de πανηγυρίαρχος. E puțin probabil că această demnitate a existat la Callatis în vremea lui Apollonios și a fost ocupată de altcinevà, atunci când vedem că, propriu zis, Apollonios a împlinit prin liberalitățile sale din belșug și toate condițiile pentru a fi proclamat și panegyriarch. E mai probabil că la Callatis avem cazul din Ephesos, Epidauros, etc., unde gymnasiarchii prezidau și panegyrele (vezi citatele la Oehler, în P.-W., VII p. 1982).

Să examinăm acum a patra sărbătoare din decretul lui Apollonios: Διόμβρια. Pre cât am putut urmărì, această sărbătoare erà până acum total necunoscută în întreaga lume grecească. Numele ei vine, evident, dela adiectivul δίομβρος = «pătruns de ploae», «udat». Dela început dară un înțeles pasiv, iar nu activ, care trebue să ne îndrepte gândul nu spre cerul care dă ploaia, ci spre pământul care e pătruns de ea și e făcut roditor. Iarăș ca o chestiune prealabilă, numele sărbătorii nu e cevà abstract, «sărbătoarea ploii», ci e o derivație dela un atribut precis al unui zeu, care la Callatis purtà epitetul de δίομβρος, fie în general, fie în chip mystic (numai la anume ceremonii și într'o anumită zi de sărbătoare, special caracterizată prin această calitate a zeului).

Dacă epitetul activ de ὄμβριος se întâmpină destul de frecvent, în special pentru Zeus (2), epitetul de δίομβρος e, altfel, până acum, pe cât știu, necunoscut. Găsim însă alte epitete înrudite ca sens cu acel de δίομβρος. Astfel e atributul ὀμβροχαρής, pe care-l poartă Γῆ (Bruchmann, *o. c.*, p. 72). Cevà mai depărtat e epitetul de εὔχλοος («cu verdeață frumoasă»: care implică însă logic calitatea

(1) Cf. și Oehler, la P.-W., VII, 1982 sq.

(2 Cf. Bruchmann, *Epitheta Deorum Gr.*, suppl. la Roscher), p. 136; IG. IV 1598 Corinth), etc. Cf. și epitetul analog ὑέτιος, de asemenea bine cunoscut (v. mai jos în text).

de δίομβρος), purtat de Δημήτηρ (*ibid.*, p. 74), ca și acelea de χλόη și χλοόκαρπος, strâns înrudite cu epitetul de εὔχλοος (*ibid.*, p. 77).

E clar, fără multe alte demonstrații, că divinitatea căreia i se cuvine în chip firesc titlul de δίομβρος e Pământul: fie ca Δημήτηρ, fie, mai firesc, ca Γῆ μήτηρ. Am văzut că de fapt numai această divinitate are epitete analoage cu cel din noua noastră inscripție. Cultul care se documentează printr'un atribut ca δίομβρος e însă prin excelență rural. E un cult al agricultorilor. Așà precum vedem de pildă pe Ζεὺς Ὑέτιος (*Iupiter Pluvius*) adorat de un collegiu de țărani din insula Cos: τὸ κοινὸν τῶν συμπορευομένων παρὰ Δία Ὑέτιον, compus din toți cetățenii din Cos, cu interese rurale, cari, împreună cu țăranii, se adună spre a aduce jertfe, la altarul zeului, lui Zeus «dătătorul de ploae» (Dittenberger, *Syll.*[2] II 735). In acelaș chip, vedem că erà celebrată la *Eleusis*, la Athena, la Epidauros, etc., Δημήτηρ Προηροσία (1), printr'o sărbătoare numită Προηρόσια sau Προηρέσια (2), imediat înainte de începerea arăturilor, ca zeiță care pregătește pământul spre a primì bine sămânța. Sărbătoarea Proerosiilor (ἡ ἑορτὴ τῶν Προηροσίων: Dittenberger, *Syll.*[2] II 628, 4 sqq.), se celebrà, după cum a dovedit Dittenberger (*l. c.*), rectificând pe A. Mommsen (care o pune în Boedromion: Sept.-Oct.), în luna Pyanepsion (Octomvrie-Noemvrie), *„după primele ploi de toamnă“*, și anume, jertfa se făceà imediat înainte de începutul arăturilor, ca o inaugurare a muncii de toamnă. Astfel dară *„pământul udat“* de cele dintâi ploi ale toamnei e epiphania prin excelență favorabilă a zeiței la care Grecii se închină la Proerosia. Dovada cea mai clară despre aceasta o avem în adorarea Demetrei la această sărbătoare a ei tocmai împreună cu Zeus Ombrios și cu Poseidon Phytalmios (cf. Höfer la Roscher, *o. c.*, III 2999), adică cu cele două divinități supreme, cari dăruesc pământul însetat cu umezeala roditoare (3).

Astfel dară Γῆ Δίομβρος, sărbătorită de Callatiani la Διόμβρια, nu e altcevà decât Γῆ Ὀμβροχαρής ori Δημήτηρ Προηροσία, sărbătorită de ceilalți Eleni la începutul semănăturilor de toamnă, după primele ploi. Sărbătoarea noastră dela Callatis are dar a fi înțeleasă ca o nouă numire a Proerosiilor și ca atare trebue așezată în calendarul callatian tot prin Octomvrie-Noemvrie, ca și Proerosiile din Sud.

(1) Cf. Höfer la Roscher, *Myth. Lex.*, III, 2999.

(2) Vezi la Dittenberger, *Syll.*[2] II 521, 28 și 628, 6 și cf. Daremberg-Saglio, IV 1, 673.

(3) Vezi textele în Plutarch, *Sept. sap. conv.* 15 (*Mor.* 158 *e*) și *Adv. Coloten* 22,3 (*Mor.* 1119 *f*).

Identificarea sărbătorii Diombriilor e pentru istoria Callatidei de cea mai mare importanță: ea ne dovedește, de o parte, însemnătatea extraordinară a agriculturii în vieața colonilor dorieni de aici, iar de alta, prin denumirea originală dată sărbătorii, independența culturală a acestor coloni, cari născocesc forme nouă pentru vieața lor sufletească, firește, direct derivată din cea a Grecilor din patria primitivă.

Trecem acum la δαμοθοινίαι. Ințelesul acestui cuvânt e comun: «banchet popular, public». Intrebuințarea lui la plural nu présupune de fel o sărbătoare numită astfel, ci dimpotrivă accentuează încă și mai mult caracterul obicinuit al lui. E fără îndoeală vorba, în general, de toate banchetele publice. Pus în documentul nostru la urma unei enumerări de sărbători, am fi ispitiți să traducem: «în sfârșit la toate banchetele poporului Callatianilor». Totuș cuvântul δημοθοινία nu e lipsit—de altfel ca în toate actele publice la Greci—de un înțeles religios precis. Acest înțeles se exprimă lapidar într'o inscripție din Delphi zicându-se: «ὥστε θυσίαν καὶ δαμοθοινίαν συντελεῖν τὰν πόλιν τῶν Δελφῶν τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ κατ' ἐνιαυτόν...» κτλ. (cf. Dittenberger, *Syll.*[2] I 306, nota la r. 59=τὰ τέλεα τᾶν δαμοθοινιᾶν). La sărbătorile mari, însoțite de jocuri și reprezentații, demothoiniile nu puteau lipsì. O inscripție din Ancyra, notând festivitățile dela jocurile quinquennale ce se dădeau acolo în legătură cu cultul Romei și al lui Augustus, înseamnă: (cutare magistrat, ori prezident al jocurilor, din banii săi) δημοθοινίαν ἔδωκεν, θέας καὶ κυνήγιον ἔδωκεν (CIG. (Boeckh) III 4039, r. 9 sqq.), sau: δημοθοινίας δὶς· ἔδωκεν, θέας δὶς ἔδωκεν, ἀγῶνα γυμνικὸν..., κτλ. (r. 14 sqq.), sau: δημοθοινίας δὶς ἔδωκεν δυσὶ πόλεσιν, ἤλιψε τὰ δύω ἔθνη δι'ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ, θέας ἔδωκε (r. 56 sqq.), etc., etc. Orice liberalitate a unui particular, care făceà jertfe zeilor, dădeà jocuri, ori instituià reprezentații de circ și hipodrom, rămâneà necompletă fără ospățul public, care s'o încheie, spre satisfacerea și recunoștința generală (cf. pe lângă cele citate mai sus, și CIG. (Boeckh) II 2880 din Branchidae; add. 2143 *f*, din Aegina; add. 2347 *k*, din insula Syros; în sfârșit, mai ales, add. 2374 *e*, din insula Paros, unde ni se arată tot mecanismul unei atare δημοθοινία: jertfe zeilor, cu πανήγυρις, și ca încheiere δημοθοινία, care, după hotărîrea solemnă a poporului, se ține în gymnasiul orașului).

Onorarea lui Apollonios din Callatis aveà deci a fi făcută și la toate banchetele publice date de concetățenii săi, fie în legătură

cu cultul Romei şi al Impăraţilor, fie după ceremoniile şi jertfele celorlalţi zei, adoraţi de numeroase thiasuri foarte înfloritoare, precum de pildă erà acel al lui Διόνυσος Δασύλλιος pe lângă templul Δασυλλιεῖον, despre jertfele şi ceremoniile căruia avem ştire într'o inscripţie de mare preţ (anume cultul acesta se arată a fi originar, prin Heraclea Pontica, din străvechea patrie dorică, Megara: o legătură intimă sufletească între cele trei oraşe) (1), precum erà thiasul cu iniţiare în mysterii, al zeilor din Samothrake (2), thiasul lui Dionysos Baccheus (3), de sigur şi al lui Apollon Agyieus (4), în sfârşit o sumă altele (5), necunoscute nouă după numele zeilor cari le ocrotiau, ci numai după decretele lor publice, în cari vedem consecvent indisolubila legătură dintre vieaţa oraşului, cu formele oficiale ale activităţii publice, şi vieaţa thiasurilor, cu formele neoficiale, dar, ca elemente creatoare, încă mai importante, ale aceleiaş activităţi publice (cf. AEM. XI 35, 35: εὐεργέταν μὲν τοῦ δάμου φιλότιμον δὲ τοῦ θιάσου; XI 34, 33 cu XIV 32, 75, mai sus interpretat; VI 10, 16: ναῦν μακρὰν κατασκευαξάμενος ἐκ τῶν ἰδίων τόν τε λιμένα καὶ τὰς ἀκτὰς ἀπολεμήτους ἐτήρησεν καὶ τὸ πλοῖον ἐδωρήσατο τᾷ πόλει ἀπ' ἀρχᾶς τε φιλότειμος ἐὼν τοῦ θιάσου ἐπαγγέλλεται ἀεί τινος ἀγαθοῦ παραίτιος ἐσεῖσθαι τοῖς θιασείταις...).

Poporul callatian onorează pe Apollonios pentru exercitarea exemplară a trei demnităţi: *gymnasiarchia* (se pare generală, iar nu numai a ephebilor), *agonothesia* şi *gerusiarchia* (aceasta încă crescută în valoare prin faptul întemeierii gerusiei chiar de către Apollonios); pristavul aveà a proclamà lauda lui Apollonios exact în această ordine: ὁ δᾶμος στεφανοῖ τὸν γυμνασιά[ρχαν καὶ ἀγωνο]θέταν κα(ι) (6) πρᾶτον κατασ(τ)άντα [γ]ε[ρ]ουσίαν γερουσιάρχαν ἀ[π' ἀρχᾶς...]. Incoronarea lui Apollonios se făceà la toate ocaziunile solemne pe cari le-am examinat mai sus. Cinstirea cea mai de preţ a lui erà însă eternizarea chipului lui prin statui de bronz şi picturi, expuse în portice, cari să dea tuturor ştire pe viitor de binefacerile lui: [τιμῶ]ν δὲ αὐτὸν ἀναστάσει [εἰκ]όνω[ν] χαλκέων τε καὶ γραπτ[ῶν...].

(1) AEM. XVII 101, 43 *a* şi *b*.

(2) AEM. XIV 35, 88, XIX 110, 67 cu inscripţia din Tomi (nu Callatis) AEM. VI 8, 14= Michel, *Recueil*, 704 (sec. II a. Chr.).

(3) Cf. AEM. XIX 107, 61.

(4) Cf. AEM XI 33, 32.

(5) Cagnat, IGR. I şi AEM., *passim*. Cf. *Histria* I, cap. resp.

(6) In decretele de dialect doric se găseşte adesea κα în loc de καί, variind indiferent ca ortografie în acelaş document: cf. la Dittenberger, *Sill.*[2] I 306, din Delphi,

Am arătat cu alt prilej (*Histria,* IV, p. 627), cum în vremea elenistico-romană diferitele distincțiuni publice își pierd atât de mult valoarea lor morală, încât ele sunt crescute cantitativ până la absurd. De unde în vremea veche elenică statuile închinate biruitorilor erau mai mult un fel de ofrande aduse zeilor, neavând a reprezentà aidoma pe muritorul care se onorà cu ele, în vremea mai târzie mai multe statui se închină simultan, pentru aceeaș faptă, aceluiaș om (1). Potrivit acestei exagerări generale a spiritului public contemporan, Apollonios primește dară dela concetățenii săi, nù un monument, ci mai multe (cel puțin două); după cum înțelegem din decretele onorifice ale altor gymnasiarchi (v. *Histria,* IV, *l. c.*), o statue de bronz și un tablou îi vor fi fost de sigur așezate în gymnasiu, acolo unde vedem din decretul lui (r. 20), că-i fusese pusă și stela cu inscripția onorifică; altă statue, ori un chip zugrăvit îi va fi fost închinat, fie în agorà, fie în vreuna din incintele sacre ale templelor, fie în port.

In ce privește calitatea artistică a chipurilor de bronz ale lui Apollonios, cine ar fi dispus să admită la ele o artă provincială, nedibace și lipsită de originalitate, poate fi întors de pe această cale, de o parte prin considerația că ne aflăm în sec. I al vremii romane, când încă nu se pierduse tradiția bună, de alta însă prin comparația pe care o avem chiar la Callatis cu arta industrială de aici: teracote din vremea romană, excelent modelate, dovedind o stăpânire încă destul de respectabilă a mijloacelor tecnice mai vechi (cf. comunicarea d-lui D. M. Teodorescu asupra săpăturilor dela Callatis în a. 1915).

Decretul lui Apollonios vorbind la un loc de «chipuri de bronz și pictate» ne silește să examinăm mai de aproape legătura dintre aceste două feluri de monumente, cu cari Callatianii au onorat pe binefăcătorul lor. Expresia εἰκὼν γραπτή, chip zugrăvit, e absolut comună în inscripțiile onorifice grecești și nu avem nevoe să dăm aici citate în această privință (cf. d. p. Dittenberger, *Syll.*[2] III, p. 274 și OGI. II, p. 651). Boeckh în CIG. II p. 662 sqq., la nr. 3068, a cercetat foarte amănunțit chestiunea, dacă prin εἰκὼν γραπτή putem înțelege și sculpturi, și a deslegat-o negativ. Dovezile aduse de Boeckh sunt peremptorii: εἰκὼν γραπτή e, în deobște, un chip zugrăvit. Dimpotrivă εἰκών singur are două înțelesuri: acela de ἄγαλμα ori ἀν-

1 Vezi citatele în *Histria,* IV, p 627; chiar la Histria se constată în sec. II p. Chr. aceeași risipă de laude publice vezi comentariul la nr. 27 și 28).

δριάς (statue întreagă), şi acela de προτομή, ἀναγλυφή (bust ori relief). Tot astfel εἰκὼν γραπτή poate fi numai bust şi poate fi şi figura întreagă, deşi de obiceiu în acest din urmă caz se adăogă şi cuvântul τελεία. Decretul lui Apollonios nu explică dară clar ce fel de chipuri de bronz şi pictate i-aŭ fost dedicate. Credem însă că nimic nu se opune ca să admitem că chipurile de bronz erau statui întregi, ci dimpotrivă suntem chiar îndemnaţi la aceasta prin expresia ἀναστάσει, ridicarea, care se întrebuinţează aşà de tipic pentru închinarea de statui, încât Boeckh afirmă (*l. c.*, p. 665 col. II), că «nicăeri nu se spune εἰκόνα γραπτὴν ἀναστῆσαι,—ceeace se zice numai de statui şi coloane ori stele de marmoră». Decretul a întrebuinţat cuvântul general εἰκών spre a se potrivì şi pentru chipurile de bronz şi pentru cele pictate; legătura de idei a făcut-o prin τε καὶ (εἰκόνων χαλκέων τε καὶ γραπτῶν), indicând astfel raportarea strânsă a cuvântului prim, general, la cele două următoare, speciale.

Mai rămâne acum să examinăm chestiunea, ce anume erau «chipurile zugrăvite» ale lui Apollonios. Uzul comun al limbii greceşti şi al tradiţiei literare despre pictura greacă a specializat expresia εἰκὼν γραπτή pentru tablourile şi picturile independente (pe diferite materiale: lemn, metale, etc.) (1), spre deosebire de picturile parietale, cari împodobiau aceleaşi temple, basilice şi portice greco-romane, unde se expuneau şi tablourile (2). Pentru mişcarea artistică din Callatis în epoca de înflorire a stăpânirii romane, inscripţia lui Apollonios ne aduce astfel ştiri de cea mai mare însemnătate. Nu numai sculptura şi pictura, dar chiar arhitectura de aici ni se arată într'o lumină foarte favorabilă prin pomenirea dedicaţiilor făcute lui Apollonios de Callatiani.

Inscripţia dădeà şi indicaţii mai precise asupra locului unde aveau a fi expuse statuile şi tablourile, precum şi asupra cheltuelilor (e vorba în r. 18 de δαμόσιοι πόροι): toate aceste lămuriri ne sunt pierdute, piatra fiind aici aşà de roasă, încât nu mai poate fi vorba de o restaurare convenabilă a textului.

In ce priveşte aşezarea stelei cu decretul onorific în gymnasiul din Callatis, am arătat mai sus necesitatea morală a acestei alegeri a locului, Apollonios avându-şi întreaga vieaţă legată de instituţiile gymnasiale ale oraşului său, atât ca agonothet şi gymnasiarch, cât şi ca gerusiarch.

(1 Cf. Boeckh, CIG. II, p. 664, col. II.

(2 O εἰκὼν γραπτὴ erà totdeauna aşezată la adăpost de intemperii, subt un coperiş Cf. pentru toate acestea, Boeckh, CIG. II p. 665.

Trecem acum la începutul decretului pe care îl dăduseră cele două colegii cetăţeneşti după vârstă, οἱ νέοι şi οἱ ἔφηβοι, ca instituţii autonome, din partea lor, pentru onorarea «preşedintelui» lor, «gymnasiarchul» Apollonios. Nu ni s'au păstrat decât cuvintele: ἔδοξε τοῖς νέοις καὶ ἐφήβοις, în r. 21, restul fiind indescifrabil ori distrus. Simpla existenţă a acestor corporaţii ne este însă de cel mai mare preţ.

In adevăr, din trei inscripţii dela Odessus, ne dăm seama, prin comparaţie, de însemnătatea pe care o aveau în Pontul Stâng colegiile de νέοι şi ἔφηβοι.

Vedem în una din ele (Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, col. 81, nr. 92), de pe la începutul secolului I a. Chr., pe νέοι onorând printr'un decret al lor pe Xenandros al lui Apaturios pentru nobleţea lui faţă de dânşii: în fiecare an, la sărbătoarea lui Hermes — ἐν τοῖς Ἑρμαίοις — zeul ocrotitor al gymnasiilor, Xenandros să fie încoronat, pristavul proclamând: οἱ νέοι στεφανοῦσιν... κτλ. Hotărîrea colegiului de νέοι are a fi executată de înşişi gymnasiarchii cari vor fi în fiecare an, ei având grija de a se face regulat şi după datină proclamarea încoronării. Gymnasiarchii sunt însă, precum se ştie, magistraţii întregului stat şi demnitari onorifici de primul rang, ei înşii binefăcători ai patriei, în întregimea ei, prin liturgiile lor bogate. Aceste consideraţii ne arată că οἱ νέοι exercită (precum am dovedit cu alt prilej, despre gerusia) (1), un rol quasi-oficial în vieaţa publică din Pont şi deci actele lor au cea mai mare înrâurire asupra vieţii comune din oraşele greceşti de aici.

De altă parte, vedem pe ἔφηβοι subt prezidenţia unui ἐφήβαρχος dintre dânşii, făcând la Odessus dedicaţii pentru marele zeu, thracic, de aici, θεὸς μέγας Δερζελάτης, în a. 238 p. Chr. (Kalinka, *o. c.*, col. 108, nr. 114), primul archon, după care se datează închinarea, fiind şi preot al zeiţei Roma, — iar într'o altă inscripţie întâlnim pe aceiaşi ephebi organizaţi în companii (τάξεις): avem lista de nume a celor din a VII-a τάξις, — poate, subt câte un ταξίαρχος, — ridicând de sigur (după motivele ornamentale ale reliefului de deasupra inscripţiei) o închinare pentru un epheb din compania lor, sau pentru întreaga companie, biruitoare la vreunul din agonele odessitane (Kalinka, *o. c.*, col. 111, nr. 115). — Actele publice ale ephebilor, făcute la Callatis, cum am văzut, în tovărăşie cu οἱ νέοι, sunt pretutindeni în oraşele greceşti nu mai puţin quasi-oficiale ca

1) *Histria*, IV, p. 680 sq.

ale celorlalte corporații după vârste, — afară firește de παῖδες, cari au rol numai la actele pur gymnasiale ori religioase.

Callatis având collegii deosebite de γέροντες, νέοι și ἔφηβοι, active toate în vieața publică, se arată a fi — în sec. I p. Chr. — printre orașele elenice cele mai înfloritoare, ca activitate socială și culturală.

Incă o chestiune înainte de a încheià. Decretul pentru Apollonios e redactat în dialectul doric. Avem documente sigure din Callatis redactate și în κοινή (AEM. VIII 3, 6; XIX 108, 63; XIX 109, 64, etc.); marea majoritate însă a inscripțiilor Callatidei (exceptând firește pe cele din AEM. VI, cari sunt mai toate greșit date ca din Callatis), e dorică. Persistența aceasta a dorismului, care erà în special ținut viu la Callatis prin legăturile strânse cu patria mamă, Heraclea Pontica, a contribuit fără îndoeală în cea mai mare măsură la păstrarea caracterului primitiv al grecismului de aici — cu instituțiile sale religioase străvechi — și a fost una din cauzele importante ale înfloririi culturale a Callatidei, în continua ei rivalitate cu vecina ioniană, mai fericită, Tomi.

Inscripția lui Apollonios, întemeietorul gerusiei din Callatis, ne deschide o perspectivă excepțional de largă asupra acestei înfloriri sociale, religioase și artistice a Callatidei în secolul I p. Chr.

RÉSUMÉ

La Gérusie de Callatis.

Parmi les colonies grecques du Pontus Sinister, Callatis — fille d'Heraclea Pontica, et par celle-ci descendante de l'ancienne Mégare dorienne — paraît avoir joué, vers le IV-e et la première moitié du III-e siècle av. J.-Chr., le principal rôle parmi ses voisines, ioniennes: Histria au Nord et Odessus au Sud (Tomi n'étant encore, en ce temps, qu'une petite factorerie). Avant le IV-e siècle et, en partie, même pendant ce siècle, Histria avait été la plus florissante colonie, entre l'Istrus et le Haemus. Dès le milieu du III-e siècle, l'importance de Tomi prend un rapide essor. Au temps des Romains elle devient la métropole du Pontus Sinister.

L'extension de la puissance macédonienne jusqu'à la mer Noire, donne aux villes grecques d'ici l'occasion d'entrer, déjà sous Philippe et Alexandre, directement dans la mêlée des luttes qui caractérisent l'époque hellénistique. Spécialement le roi Lysimaque essaya de soumettre à sa volonté directe les villes du Pontus Sinister; mais celles-ci profitant de la rivalité entre Antigonos et Lysimachos cherchèrent à leur tour à se débarrasser de la désagréable tutelle. Diodore de Sicile nous parle de ce conflit dont les Callatiens sont les principaux et à vrai dire les uniques héros—d'une manière détaillée dans ses l. XIX 73, XX 25 et XX 112, 2.

Malgré leur héroïque résistance, le coup donné par Lysimaque aux Callatiens, en 313 et les années suivantes, quand une si grande partie de la population de cette ville avait émigré dans le Bospore Cimmérien, affaiblit de beaucoup la puissance de la florissante colonie dorienne. L'essai des Callatiens de prendre Tomi pour en faire une factorerie à eux, vers 260 av. J.-Chr., n'eut point de succès. Les Byzantins battirent les Callatiens alliés aux Histriens, et donnèrent aux Tomitains l'indépendance. A partir de cette défaite, nous dit l'historien Memnon, les Callatiens ne purent jamais plus s'élever à un état de prospérité remarquable.

Mais on ne doit pas prendre à la lettre l'affirmation de Memnon. En effet, nous avons la possibilité, de savoir, justement pour le IV-e et le III-e siècle av. J.-Chr., par une série de monuments authentiques, quelles étaient

les relations politiques et commerciales — continues — des Callatiens ; ces relations n'ont point l'air de s'être trop laissées influencer par les insuccès politiques et militaires entre 313 et 250.

Un décret honorifique du IV-ème siècle a. J.-Chr., par lequel les citoyens d'Olbia proclament Nautimos de Callatis «proxenos», indique les étroites relations commerciales qu'entretenaient ces deux villes (Minns, *Scythians and Greeks*, p. 459). Un autre décret honorifique est rendu par les Callatiens eux-mêmes, probablement vers le III-ème siècle a. J.-Chr., pour un citoyen de la Chersonèse Taurique, du nom de Pasiadas, fils de Herodotos, dont il est dit qu'il est bienveillant et serviable tant à l'égard de l'État des Callatiens que particulièrement pour les citoyens de Callatis obligés par leurs affaires d'aller dans la colonie dorienne soeur (AEM. XVII 99,41 ; Michel, *Recueil*, 333). C'est très probablement vers la même époque, à savoir. III-ème siècle a. J.-Chr., ou tout au plus commencement du II-ème, que se place un autre décret honorifique (Pârvan, *Archäologischer Anzeiger*, J. D. A. I., Berlin, 1915, p. 250 et suiv.) rendu par les Callatiens en faveur de deux citoyens de Mytilène, les frères Héronax et Bacchios, fils de Kalliphanès, qui, pareils en cela à Pasiadas de Chersonèse, secourent et assistent les citoyens de Callatis venus pour des affaires à Mytilène. Nous voyons donc ces Callatiens entretenir d'actives relations commerciales et politiques avec Olbia, la Chersonèse Taurique et Mytilène, précisément à l'époque où ils défendaient le plus obstinément leur liberté contre Lysimaque et où ils disputaient aux Byzantins la suprématie politique et économique sur le littoral occidental du Pont Euxin („Pontus Sinister").

Le déclin des Callatiens, aux III-ème et II-ème siècle a. J.-Chr., est dû sans doute non seulement à leurs défaites militaires mais aussi à des causes d'ordre plus général, qui ont sensiblement modifié l'équilibre des forces helléniques de ces contrées.

En effet, vers la fin du III-ème siècle a. J.-Chr., nous voyons la Chersonèse Taurique, la colonie sœur de Callatis, parvenir à une prospérité exceptionnelle, grâce surtout à son commerce de céréales (voir Minns, *o. c.*, p. 517). Or, c'est précisément le même commerce qui formait aussi la principale source de richesse des Callatiens. Une nouvelle preuve de ce fait en plus de celles que nous connaissions jusqu'à présent (voir plus haut p. 55) nous est fournie par l'inscription même dont nous nous occupons ici : parmi ses fêtes publiques, Callatis, comme État agricole, en compte une, Διόμβρια, qui est directement consacrée à la fécondante humidité des pluies d'automne. Nous insisterons plus bas sur le caractère de cette fête.

Outre la concurrence rencontrée dans le commerce des grains, la calamité de plus en plus grande qu'étaient les incursions des pirates dans les eaux

du Pont a contribué sans doute à l'apauvrissement des colonies grecques qui n'étaient pas directement défendues par de puissantes flottes de guerre: c'était le cas des villes du Bosphore Cimmérien. En effet, nous voyons par les inscriptions qu'après le déclin de la puissance de Lysimaque sur terre et de la force d'Eumélos et de ses descendants Spartocides sur mer (voir Minns, p. 579 et suiv.), les colonies grecques du littoral occidental restées libres sont en réalité bien plus malheureuses que du temps de leur soumission à Lysimaque, car les barbares arrivés par terre aussi bien que les pirates venus par mer les attaquent sans cesse et, lorsqu'ils ne les ravagent pas complètement, ils pillent et massacrent du moins leurs citoyens isolés. Une inscription qui date environ de l'an 100 a. J.-Chr., exprime les remerciments chaleureux des Callatiens aux Apolloniates et surtout à Stratonax, fils de Lygdamis, qui, pendant la récente guerre, portée sans doute contre les barbares, avaient «sauvé» les Callatiens de la défaite (Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, col. 83 et suiv.). D'autre part, nous possédons un décret, datant vraisemblablement de la première moitié du II-ème siècle a. J.-Chr., qui est consacré par les Olbiopolites aux citoyens grecs de l'île des Serpents et surtout à l'un d'entre eux dont le nom ne s'est pas conservé, et dont le principal mérite était d'avoir nettoyé le Pont Euxin des pirates qui l'infestaient (AEM. XI 37, 41). C'est toujours pour célébrer une victoire contre les pirates que le Rhodien Posideus dédie vers l'an 100 a. J.-Chr. également à Olbia, un ex-voto à Achilleus, le héros protecteur de l'île de Leuké au sujet de l'activité des Olbiopolites et des Rhodiens dans le Pont Minns, p. 463).

Un nouveau document de cette époque trouble (II-ème — I-ier siècle a. J.-Chr.; voir AEM. VI 10, 16 et Pick, *Münzen von Dacien u. Mösien*, I 1, p. 86, n. 1) nous est fourni à Callatis par une autre inscription, très importante pour les renseignements de nature économique — finances et banques — qu'elle nous donne. C'est le décret d'un „thiasos" en l'honneur d'un membre généreux qui avait mis des fonds à la disposition du collège dans des conditions très favorables (AEM. XI 34, 33 et XIV 32, 75; Dittenberger, *Syll.*[2] II 736; Michel, *Recueil*, 996; II-ème siècle a. J.-Chr.). Le décret parle des circonstances critiques que traversent les citoyens et souligne le fait que leur bienfaiteur Bicon, fils de Dioscouridas, ayant la garde du trésor du thiasos, en avait perdu les fonds, probablement pendant une guerre avec les barbares, et par conséquent pour des causes indépendantes de sa volonté. Cependant, il rendit tout l'argent à lui confié par les Callatiens ainsi que les intérêts, alors qu'il aurait pu ne pas s'acquitter de la dette qu'il avait, d'après la loi, envers le collège. De plus, il avait lui-même, auparavant, prêté au thiasos de l'argent à un taux minime, et supporté sur sa propre fortune une partie des dépenses de son collège.

Tous ces documents prouvent donc, en ce qui concerne les II-ème et I-ier siècle a. J.-Chr., d'une part les circonstances difficiles et souvent très malheureuses où vivaient les Callatiens, d'autre part la prospérité de leur vie économique, en dépit de ces circonstances. Le décret bien connu d'Olbia, rendu en l'honneur de Théoclès, fils de Satyros (CIG. (Boeckh), 2059; Latyschew, IPE. I 22; Minns, *o. c.*, p. 644, no. 10), nous montre les Callatines, vers les dernières années de l'ère païenne, ou les premières de l'ère chrétienne, consacrant, en compagnie des citoyens de presque toutes les villes grecques importantes du Pont et de la mer Egée en relations avec le Pont, une couronne d'or à Théoclès à l'occasion de sa mort, pour les services qu'il avait rendus, entre autres, aussi au club des Callatiens, négociants et armateurs, venus pour affaires à Olbia.

Les intérêts économiques, politiques et militaires des Callatiens les obligent à entretenir des relations très étroites non seulement avec leurs frères doriens du Byzance, de l'Héraclée Pontique, ou de la Chersonèse Taurique (voir pour les relations de l'Héraclée avec la Scythie Mineure, AEM. VIII 20, 60), mais aussi avec les centres ioniens. Une inscription qui semble provenir d'Odessus nous montre les Callatiens rendant des honneurs particuliers, vers le II-ème ou I-ier siècle a. J.-Chr. (CIG. Boeckh) *add.* 2056 *d)*, à un citoyen de cette ville voisine; une autre inscription, provenant de Carystos en Eubée et datant de la même époque, mentionne une Callatienne, Neikéso, enterrée là-bas par son fils, Comaros, marchand ou nautonier (IG. XII 9, 34). Vers le même siècle nous rencontrons des Callatiens à Athènes: ainsi par exemple un nommé Ménandros, fils de Doros (IG. II 3, 3045; voir III 2, 2501), et une femme Anthis (IG. II 3, 3044, qui y sont enterrés. Une autre Callatienne, Euporia, vit à Smyrne, un peu plus tard peut-être (CIG. Boeckh) 3317).

D'ailleurs, pour ce qui est des Callatiens comme infatigables navigateurs et connaisseurs des routes de la mer et des contrées lointaines (voir par exemple l'inscription funéraire en vers, AEM. VI 6,10: οὕνεκεν ἐν ξείνῃ Διονύσιος ἔφθιτο νούσωι, λείψανα δ'ἐξ σποδιῆς ἤλυθεν εἰν τοκέας), nous en avons le plus éclatant témoignage dans l'activité scientifique de Démétrios le Callatien, qui, à l'époque même dont nous nous occupons — III-ème — II-ème siècle a. J.-Chr., — entre 216-200, écrivait ses vingt livres «sur l'Asie et l'Europe» (voir F. Susemihl, *Gesch. d. griech. Litt. in der Alexandrinerzeit* I, p. 681).

A l'époque romaine, Callatis continue à être un important centre commercial. Cependant, à partir du II-ème siècle, sous Marc Aurèle et ses successeurs, la direction des affaires publiques est confiée aux représentants du pouvoir central, *curatores reipublicae*, étrangers d'origine, envoyés par

l'empire pour réorganiser l'administration désordonnée des Grecs habitant ces parages. Une inscription de Sidyma en Lycie, qui se place vers 180 après J.-Chr., nous fait connaître un λογιστὴς Καλλατιανῶν πόλεως Μυσίας, qui est romain par le nom, le droit de cité et la dignité sénatoriale: Tib. Claudius Telemachus, mais gréco-lycien d'origine, à savoir de Xanthos; il est vrai que vers la fin du II-ème siècle il réussit à devenir *consul* (Cagnat IGR. III 581; Pârvan, *Histria*, IV p. 629).

Bien plus, même à l'époque tardive romano-byzantine, Callatis conserve un bien-être relatif (voir les intéressantes découvertes de mon collaborateur D. M. Teodorescu, dans les *Annales* de l'Académie Roumaine) et ses relations traditionnelles avec l'étranger. Ainsi, nous trouvons vers le V-ème siècle un Syrien hellénisé, au nom romain de Synplikios, fils de Kassianos, de profession avocat-jurisconsulte (νομικὸς τὴν ἐπιστήμην) qui, ayant vécu ici jusque dans ses vieux jours avec sa femme, s'éteint «avec l'espoir de la résurrection» et de «la vie éternelle (AEM. XI-32, 31).

* * *

Le nouveau document, découvert parmi les matériaux extraits des ruines antiques pour servir au nouvel édifice de l'église grecque de Mangalia, est très mal conservé (pour la description et la restauration des deux fragments dont se compose le texte actuel, voir plus haut page 60—64 et le dessin de la page 61, ainsi que la planche hors texte de la fin). Le contenu du document, tel qu'il résulte des restitutions que nous proposons ci-dessus, est le suivant.

Un riche citoyen de Callatis, vu l'état précaire des finances de la ville, offre spontanément d'assumer la charge d'ἀγωνοθέτης. Sur sa fortune, il fait faire brillamment les sacrifices et les repas rituels. Les Callatiens le proclament gymnasiarque. En cette qualité, il réorganise le système d'utilisation du gymnase par les quatre collèges des citoyens, groupés par âges: enfants, éphèbes, jeunes hommes et vieillards; il apporte de riches sacrifices à l'occasion des fêtes et offre de brillantes cérémonies en l'honneur des dieux. C'est lui enfin qui, le premier, institue la fête néocorique des vieillards, et alloue à cet effet un fonds dont les intérêts doivent servir au collège des vieillards de Callatis (gérusie) pour célébrer chaque année cette fête particulière. Pour tous ces bienfaits, les Callatiens décident d'honorer publiquement Apollonios et de lui conférer les premières distinctions de la cité: «Le peuple couronne le gymnasiarque, l'agonothète, le premier fondateur de la gérusie et son premier gérusiarque, et il l'honore en lui érigeant des statues d'airain et en lui consacrant des images peintes...» La proclamation devait avoir lieu aux quatre grandes fêtes que le document

nous révèle maintenant pour la première fois à Callatis: Archairésies, Césarées, Panégyries, que nous trouvons aussi ailleurs, et Diombries, fête dont nous rencontrons la première mention, dans tout le monde grec, à Callatis; en dehors de ces fêtes, la proclamation aurait lieu d'une facon générale à toutes les Damothoïnies.

Le décret du peuple Callatien était suivi sur notre monument de la décision spéciale que les collèges réunis des νέοι et ἔφηβοι de Callatis avaient prise pour honorer eux aussi en particulier le bienfaiteur Apollonios. Malheureusement, rien ne subsiste de cette décision, car le fragment que nous possédons constitue une petite partie à peine du monument qui ornait le gymnase de Callatis.

Nous ne saurions, dans ce résumé succint, insister sur les faits nouveaux, concernant les institutions sociales et religieuses du I-er siècle après J.-Chr., dont notre document nous donne connaissance pour la première fois. Nous nous bornerons — pour le reste voir le texte roumain — aux deux faits nouveaux essentiels qu'apporte l'inscription: la fondation de la gérusie de Callatis et la fête, inconnue jusqu'à présent, des Diombries.

Le texte dit (9-ème ligne et suivantes): πρᾶτος εἰσηγήσατο [ν]εωκόρον γήρως ἑορτὰν ἀργ[υρίου ἐπιδό]σει ποτὶ διανεκῆ διὰ τόκων [ε]ὑπο[ρί]αν, κτλ., et plus bas. (16-ème ligne): πρᾶτον καταστ)άντα [γ]ε[ρ]ουσίαν γερουσιάρχαν ἀ[π' ἀρχᾶς...]. Il ressort de l'interprétation comparative des deux citations ci-dessus qu'Apollonios non seulement a fondé la gérusie en la séparant des autres collèges groupés par âges, mais aussi lui a donné la mission spéciale de célébrer une ἑορτή caractérisée comme νεωκόρος. Dès que la gérusie est créée, Apollonios est élu gérusiarque, c'est-à-dire président. Cette dignité n'est pas commune à tout le Pont occidental. A Histria les présidents de la gérusie s'appellaient συναγωγεῖς (Pàrvan, *Histria*, IV 606 et suiv.). Dans la plupart des centres du Sud fonctionnaient soit un γυμνασίαρχος τῆς γερουσίας (ou τῶν γεραιῶν, τῶν γερόντων, etc.) soit un προστάτης, dignitaires honorifiques qui dirigeaient le collège des vieillards (P.-W. VII, col. 1978 et suiv. et 1268). Qu'est cette νεωκόρος ἑορτή? Nous voyons dans ces contrées des villes telles que Périnthe ou Philippopolis s'enorgueillir du titre honorifique de νεωκόρος qui leur avait été conféré en récompense du culte qu'elles avaient voué à Rome et aux empereurs-dieux en leur dédiant des temples et des fêtes spéciales (Cagnat, IGR. I 1471, 1472, 786, 787 et en général I et II, et Dittenberger, *Syll.*[2] et OGI., pour Καισάρεια, Ῥωμαῖα, Σεβάστεια, etc.). La ville de l'Héraclée Pontique, métropole de Callatis, possédait elle aussi la distinction de la νεωκορία (Cagnat, IGR. I 890). Rien donc de plus naturel que l'institution par Apollonios, à Callatis, d'une fête spéciale en relation avec la νεωκορία et célébrée exclusivement par les vieillards de la ville Apollonios entend que

la gérusie de Callatis ait comme principale mission le culte des empereurs, sa fête anniversaire étant une νεωκόρος ἑορτή. Mais le culte des empereurs existait à Callatis déjà avant la gérusie, et la fête des Καισάρεια, qu'on célébrait depuis longtemps lorsque la gérusie fut instituée, n'a rien de commun avec cette νεωκόρος ἑορτή de la gérusie à caractère particulier collégial. L'existence ou la non-existence de la gérusie dans une ville grecque ne conditionne nullement le culte officiel des empereurs.

Examinons maintenant la quatrième fête dont nous parle le décret d'Apollonios: Διόμβρια. D'après les recherches que nous avons pu faire, cette fête était jusqu'à présent totalement inconnue dans le monde grec. Son nom vient évidemment de l'adjectif δίομβρος, «mouillé par la pluie». Il faut donc, dès le début, remarquer le sens passif et non pas actif de ce terme. Ce sens doit diriger notre pensée non pas vers le ciel qui donne la pluie, mais vers la terre qu'elle mouille et qu'elle féconde. Toujours comme question préalable, il convient de remarquer que le nom de la fête n'est pas une notion abstraite, «la fête de la pluie», mais dérive d'un attribut précis d'un dieu qui, à Callatis, portait l'épithète de δίομβρος, soit d'une façon générale, soit avec un caractère mystique, c'est-à-dire seulement dans certaines cérémonies et à un certain jour de fête, spécialement caractérisée par cette qualité du dieu.

Si l'épithète à sens actif de ὄμβριος se rencontre assez fréquemment, surtout lorsqu'il est question de Zeus (voir Bruchmann, *Epitheta Deorum Gr.* (Roscher, suppl.), p. 136; IG. IV 1598 (Corinthe), etc.; voir de même l'épithète analogue de ὑέτιος, tout aussi bien connue), l'épithète de δίομβρος est en échange, à notre connaissance, inconnue jusqu'à présent. Cependant, nous trouvons d'autres épithètes apparentées par le sens à δίομβρος. Tel est l'attribut ὀμβροχαρής que porte Γῆ (Bruchmann, *o. c.*, p. 72); telles sont aussi, mais à filiation plus lointaine, l'épithète de εὔχλοος («à la belle verdure»: (ce qui implique logiquement la qualité de δίομβρος) portée par Δημήτηρ *ibid.*, p. 74), ainsi que celle de χλόη et χλοόκαρπος étroitement apparentées à εὔχλοος (*ibid.*, p. 77).

Il est clair, sans que d'autres démonstrations soient nécessaires, que la divinité à qui revient tout naturellement le titre de δίομβρος est la terre: soit comme Δημήτηρ, soit, mieux encore, comme Γῆ μήτηρ. Nous avons vu que cette seule divinité possède en fait des épithètes analogues à celle que renferme notre nouvelle inscription. Le culte qui se révèle dans un attribut tel que δίομβρος est cependant par excellence rustique. C'est un culte d'agriculteurs. De même que nous voyons par exemple Ζεὺς Ὑέτιος (Iupiter Pluvius adoré par un collège de paysans de l'île de Cos: τὸ κοινὸν τῶν συμπορευομένων παρὰ Δία Ὑέτιον, collège composé de tous les citoyens à in-

térêts ruraux, qui s assemblaient avec les paysans pour faire des sacrifices à l'autel du dieu, de Zeus «le dispensateur de la pluie» (Dittenberger, *Syll.*[2] II 735), de même nous voyons célébrer à Eleusis, à Athènes, à Epidauros, etc., immédiatement avant le commencement des travaux agricoles, la déesse Δημήτηρ Προηροσία (voir Höfer dans Roscher, *Myth. Lex.*, III 2999) par une fête appelée Προηρόσια ou Προηρέσια (voir Dittenberger, *Syll.*[2] II 521, 28 et 628, 6, et Daremberg-Saglio, IV 1, 673), comme divinité qui prépare la terre pour bien recevoir la semence. La fête des Proérosies (ἡ ἑορτὴ τῶν Προηροσίων: Dittenberger, *Syll.*[2] II 628, 4 et suiv.) était célébrée, comme l'a prouvé Dittenberger (*l. c.*) en corrigeant A. Mommsen (qui la place au mois de Boédromion: Septembre-Octobre), au mois de Pyanepsion (Octobre-Novembre) «après les premières pluies d'automne»: on faisait les sacrifices immédiatement avant le commencement du labourage, comme pour une inauguration des travaux d'automne. Ainsi donc, la «terre mouillée» par les premières pluies d'automne est l'épiphanie par excellence favorable de la déesse qu'adorent les Grecs aux Proérosies. La meilleure preuve nous en est fournie par le fait que Déméter est adorée à cette fête, qui est sa fête, précisément en compagnie de Zeus Ombrios et de Poseidon Phytalmios (voir Höfer dans Roscher, *o. c.*, III 2999), c'est-à-dire avec les deux divinités suprêmes qui donnent à la terre desséchée l'humidité fécondante; (voir les textes chez Plutarque, *Sept. sap. conv.*, 15 (Mor. 158, *e*) et *Adv. Coloten*, 22, 3 (Mor. 1119, *f*).

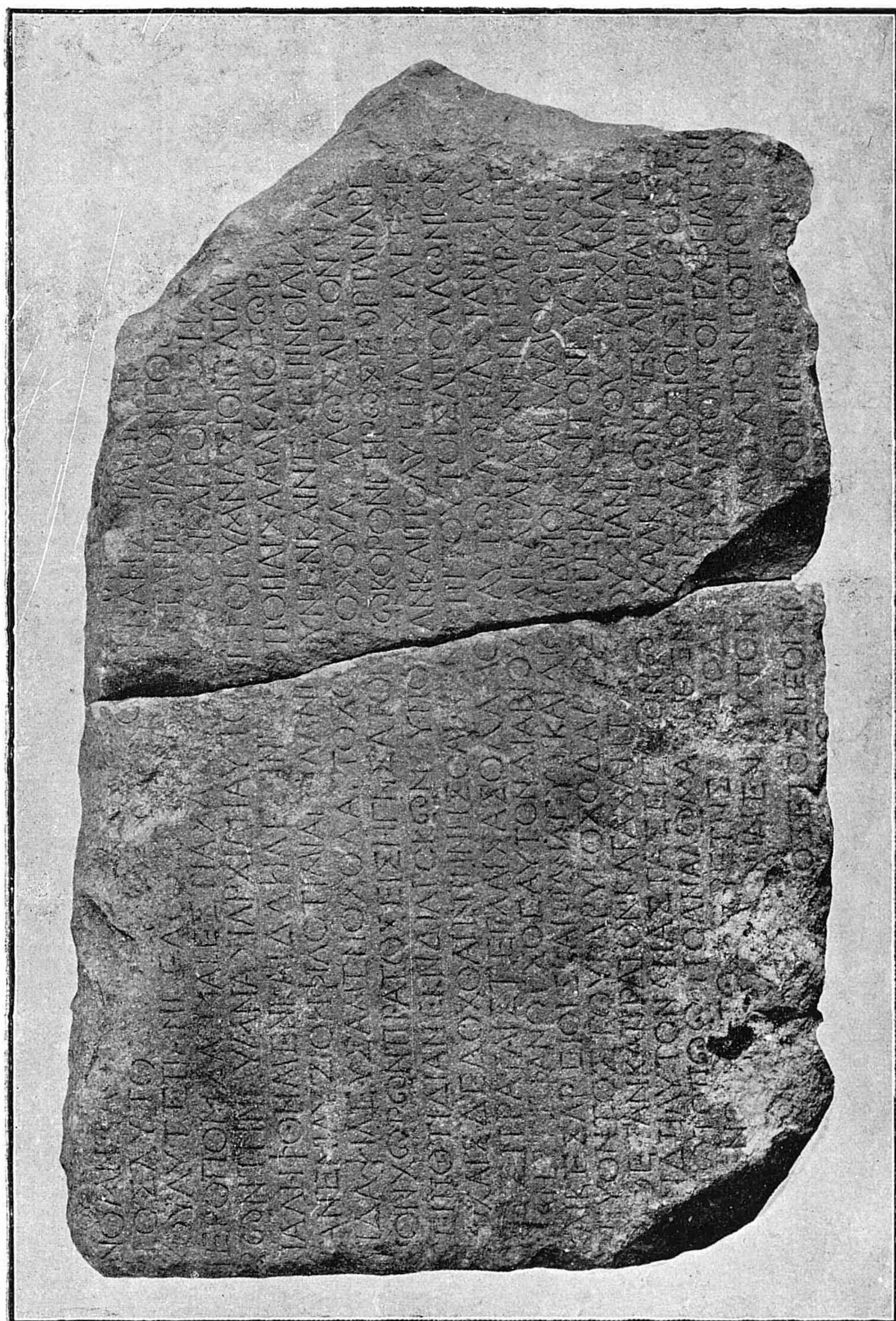
Par conséquent, la Γῆ Δίομβρος fêtée par les Callatiens aux Διόμβρια n'est autre que la Γῆ 'Ομβροχαρής, ou encore Δημήτηρ Προηροσία fêtée par les autres Hellènes au commencement des semailles d'automne, après les premières pluies. Les „Diombries" de Callatis doivent donc être considérées comme un autre nom des Proérosies et, comme telles, se placent dans le calendrier callatien vers la même époque que les Proérosies du Sud, à savoir Octobre-Novembre.

Le fait d'avoir pu identifier les Diombries présente une grande importance pour l'histoire de Callatis. En effet, nous apprenons d'une part la place exceptionnelle que tenait l'agriculture dans la vie des colons doriens de l'endroit et, d'autre part, par l'appellation originale donnée à cette fête, l'indépendence spirituelle de ces colons.

Il nous reste à signaler une question encore, avant de finir. Le décret concernant Apollonios est rédigé en dialecte dorien. Nous possédons des documents certains, provenant toujours de Callatis et rédigés en κοινή (AEM. VIII 3, 6; XIX 108, 63; XIX 109, 64, etc.); mais la grande majorité des inscriptions de Callatis est en dialecte dorien, à l'exception, naturellement, des inscriptions AEM. VI qui sont toutes faussement indiquées

comme originaires de Callatis. Cette persistance du dorisme, que maintenaient particulièrement vivant à Callatis les étroites relations entretenues par la cité avec sa métropole l'Heraclée Pontique, a sans doute contribué dans la plus large mesure à la conservation du caractère primitif de l'hellénisme local, avec ses antiques institutions religieuses, et a été une des causes importantes de la florissante civilisation de Callatis, dans sa permanente rivalité avec sa voisine ionienne plus heureuse, Tomi.

DIN RELAŢIILE FRANCO-ROMÂNE.

UN SCRIITOR FRANCEZ DESPRE ROMÂNI ŞI UN SCRIITOR ROMÂN IN FRANŢA: ELIAS RÉGNAULT şi GRIGORE GĂNESCU

DE

N. IORGA.
Membru al Academiei Române.

Şedinţa din 4/17 Noemvrie 1916.

In momentele când numele culturii se iea în deşert de oamenii cari distrug la noi mânăstiri străvechi, cuprinzând comorile unei arte unice, şi urmăresc cu bombe ucigaşe pe o Regină care-şi plânge copilul, în momente când aceleaşi bombe cad la doi paşi de mormintele venerate ale Regelui Carol şi Reginei Elisaveta, cred că trebue să dăm tuturora priveliştea unei munci în adevăr culturale, care înseamnă şi iubire pentru prietenii neamului nostru şi lipsă de ură faţă de acei oameni de ştiinţă cari, aparţinând poporului care încearcă a distruge un Stat naţional şi viitorul unui popor întreg, rămân membri de onoare ai instituţiei noastre. De aceea Academia îşi reîncepe comunicaţiile ca în vremile când primejdia nu stăteà deasupra capetelor noastre şi, ca şi poporul pe care-l reprezintă cultural, ea priveşte cu încredere rezultatul final al sforţărilor sublime pe cari le face soldatul român.

Élias Régnault.

I.

La 1855, când, de pe urma răsboiului Crimeei, se aşteptà o nouă organizaţie, pe baze de libertate şi naţionalitate, a «provinciilor dunărene», a «Principatelor», o carte apărù pe care o întrebuinţăm şi astăzi pentru a fi lămuriţi mai repede asupra împrejurărilor re-

voluționare dela 1848, «Istoria politică și socială a Principatelor Dunărene» *(Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes)*. Indată opera a fost tradusă și în românește, la Iași, de Dr. A. Fătu.

Despre Élias Régnault el însuș care nu erà nici un Michelet, nici un Quinet, prietenii cei mari ai Românilor în sfânta epocă romantică — nu s'a spus nimic. Totuș istoricul lui Napoleon I, al guvernului provizoriu din 1848, al Angliei, al Irlandei, biograful lui O'Connell, ***traducătorul cel dintâiu al lui Carlyle***, nu este un necunoscut. Fiu al unui Francez și al unei Engleze, născut și crescut în Anglia, el se bucurà de stima generală pentru rectitudinea unui caracter pe care vremile, dușmane regimului liberal dorit de dânsul, nu-l putuse încovoià. Când redactorul dela «Avenir national» murì, de o congestie cerebrală, la 1868, în vârstă de 67 de ani, prietenii plânseră pentru omul bun și amabil, «calm, blând, cam trist», «una din acele figuri *paterne*, cari îndată fac să se nască simpatia», tovarășii de idei putură prețuì pe «unul din decanii presei democratice», pe soldatul «care toată vieața lui luptase pentru aceleași ideĭ, cari erau idei de libertate», dar oricine a trebuit să și-l păstreze în minte, respectuos, ca pe «unul dintre acei oameni cinstiți a căror vieață, aproape obscură, e totodată un exemplu și o mângâiere.» (1

Incă din 1843 el se ocupase de țerile noastre. Intr'un articol din «Revue Indépendante» 25 Iunie, iscălit «Regnauld», — nu pare a fi călătorul în Orient M. Regnauld, după 1850 bibliotecar la Consiliul de Stat, (2) — el se ocupă de «Principatele Dunărene», de «Romanie» sau «Moldo-Valachie». Sunt aici aceleași idei despre fatala descompunere a Imperiului Otoman, despre nevoia de a nu-l lăsà înlocuit cu altă Putere, despre drepturile naționalităților creștine supuse și datoria Puterilor apusene de a le da sprijinul lor mântuitor. Așteptând un congres la Constantinopole pentru regularea întregii chestiuni a Orientului, el caută deocamdată să explice căderea, în 1842, a lui Alexandru Ghica, discutată, dar, după el, fără înțelegere, și în Camera franceză.

Fără a face citații, dar întrebuințând, ca pentru discursul bătrânului Hăjdău, publicațiile în două limbi ale lui Asachi, scriitorul francez face istoria celor două țeri încă dela începuturile lor pre-

1 *L'Illustration* pe 1868, I, p. 19. Cf. aceeaș publicație pe 1849, II, pp. 238—9 și pe 1851, II p. 159.

2 Pentru cartea lui Voyage en Orient», v. *Revue d'Orient*, seria nouă, II, pp. 191—2.

romane pentru a ajunge apoi la subiectul său. In partea a doua se caută mai ales să se facă dovada că Rusia n'a isprăvit, în realitate, nimic pentru Principate, unde «vrea să închidă intrarea Francezilor şi Englezilor» (p. 544), ba chiar cu inconştientul ajutor al acestora. Protecţia acestei Puteri, nefiind acceptată formal de protejaţi, îi pare ilegală. Unele ştiri, ca refuzul Agenţiilor austriace de a primi pasapoartele româneşti pentru Monarhie (p. 548, nota 1, par să arăte o prezenţă, fie şi trecătoare, a scriitorului la Bucureşti sau la Iaşi. El declară apoi că primià scrisori din cea dintâi capitală (p. 548, nota 1).

Soluţia la care se oprià el încă de atunci (p. 551) erà independenţa acestor teritorii de mare importanţă pentru Apuseni, putând fi «aliaţi sinceri şi puternici pentru a apără ideile democratice contra Monarhiilor Nordului . O naţie latină, care şi-a păstrat aşà de îndărătnic lege, limbă, datini, autonomie, o naţie «subt două raporturi *(à double titre)*» el se gândeşte la amestecul sângelui celtic cu cel trac, «soră a naţiei franceze», o naţie cu merite istorice mari, o aliată încă din 1396 a «Franţei în Orient», o ucenică devotată a nouăi Franţe, nu merită oare măcar atenţia de care s'a bucurat de curând Egiptul lui Mehemed-Ali?

II.

Revenim la lucrarea din 1855. Prefaţa, de mare avant al cugetării, e şi de o libertate a gândirii absolută. Inlăturând calculele diplomaţilor şi grija lor de a ocroti o Turcie, căreia cred că garanţia lor îi poate infuză sânge viu, Régnault vede în rasboiul ce se urmează un sfârşit mai «onorabil», dar şi mai «prompt», al Turciei, condamnată încă din clipa când titlul său de stăpânire faţă de naţiile creştine, puterea, a dispărut. Aceste naţii, deci, trebue să reintre în dreptul lor, înlăturându-se, cum se face, altă forţă, altă silă, care încearcă, în numele Crucii chiar, a i se substitui. Astfel, şi numai astfel, Franţa ar găsì un sprijin acolo chiar unde aduce o aşà de mare jertfă.

Intre creştinii slavi, Régnault descopere o insulă latină, «poporul moldo-valah», «între Tisa, Nistru şi Dunăre , în număr, exact, de 7.767.000 de oameni, pe lângă cari s'ar adaoge «aproape 2.000.000 de Români împrăştiaţi în grupuri de 50 la 60.000 în Bulgaria, în Serbia, în Podolia, în Ungaria şi în Macedonia». Ei sunt, în energia păstrării lor, pentru latinitate «un noroc», *une bonne fortune.*

Deci «momentul a venit să se întărească această naționalitate și să i se asigure viitorul prin concursul hotărît al Puterilor apusene». Altfel se vor găsì alții, mânați de alt interes, cari o vor face.

O parte dintâi e geografică și istorică. Régnault a cetit pe Cantemir, Carra, Thornton, Zallony, Desprez, Saint-Marc Girardin, Billecocq, Colson, Ubicini, Aurelia Ghica-Soubiran și Bellanger, dar mai ales pe Vaillant, de unde a luat multe lucruri minunate: nu crede oare că Focșanii înseamnă «hotar» și că a fost fundat, în tovărășie, de Mateiu Basarab și Vasile Lupu? Eliad i-a furnizat date despre instituții. Observații juste sunt amestecate cu amănunte comune: astfel constatarea că răspândirea limbii franceze s'a făcut prin mijlocul ofițerilor ruși, că Bucureștii sunt «o adunătură de sate, fiecare cu biserica lui» (p. 10). Să semnalăm amintirea — după ce izvor? — a petiției îndreptate către Bonaparte ca prim-consul de Banul Ghica, de Brâncoveanu, de Scarlat Câmpineanu, de Moldovenii Catargiu, Sturdza și Beldiman, cerându-i ajutorul Franciei și «autorizația pentru cele două provincii de a se constituì ca Republice» (p. 102). Când e vorba de Mihaiu «Suțu, Domnul dela 1821 al Moldovei, autorul adaoge p. 117, nota 1) că tot el erà în 1854 «șeful eteriștilor din Atena», agitând pentru realizarea noului Imperiu bizantin.

Pentru vremea, mai nouă, a Regulamentului Organic, se pare ca Billecocq, fost consul la București, autor al scrierii: *La principauté de Valachie sous le Hospodar Bibesco* 1847), îi comunicase notele sale. Cartea ajunge deci un izvor de mâna întâia. Povestirea e amănunțită, dramatică, plină de epizoade. Avem astfel expunerea întrevederii consulului cu cneazul Miloș — coloarea antirusească e însă din operele lui Eliad și din cartea lui Ion Ghica (G. Chainoi despre «ultima ocupație» Se vede că s'a ajuns la partea vie, și pentru autor, specialist în istoria agitațiilor, conjurațiilor și revoluțiilor, și pentru aceia cari-l rugaseră să scrie cartea, refugiații din Paris ai revoluției dela 1848.

Că e vorba de apărarea lui Billecocq, care publicase, de altminterea, însuș broșura anonimă: *La Valachie sous le Hospodar Bibesco*, se vede din fiecare pagină, plină de anecdote pipărate despre persoane încă în vieață și de revelații inedite, publice și casnice. Aflăm astfel că, în momentul când intrigi femeesti lucrau pentru ca Guizot să înlăture pe supărătorul consul, a fost vorba de numirea în locul lui a lui Ferdinand de Lesseps, el însuș — marele inginer al canalului de Suez și a lui Adolphe Barrot. Se dă, de

altfel, și comunicarea oficială a înlocuirii pp. 250—1. Cu indignare Régnault denunță slăbiciunea Ministerului francez, influențat de legăturile princesei ruse de Lieven cu Guizot: se urmează deci cu apărarea cauzei lui Billecocq. Nu se uită nici cuvintele spuse de Guizot la plecarea noului consul, de Nyon: că a cedat stăruințelor Ducelui de Broglie, prietenul lui Bibescu (p. 252), precum nici mustrările ce așteptau pe acesta la Paris, pentrucă, rupând la urmă cu «Hospodarul», urmase «linia dreaptă». Se arată apoi cu ce măguliri a primit Domnul pe noul consul, făcând a i se găti casa și grădina.

Compilând, Régnault analizează apoi, pentru a face să se înțeleagă rostul mișcării dela 1848 în Principate, starea deosebitelor categorii sociale, mai ales, firește, dupa Eliad, sau și după «Question économique» a lui Bălcescu. (1) O grămadă de anecdote, mai mult sau mai puțin autentice — ca aceea a pieptenului de bagă al soției generalului Sebastiani, care ar fi prostit pe boieroaicele din București, — înfloresc vioaia povestire. Intre altele se pretinde că Bouquet n'a putut desemnà țărani, decât dacă-l păziau jandarmii și că un Țigan erà să omoare pe cunoscutul desemnator, fiindcă săvârșise cine știe ce necunoscut păcat față de dansul (pp. 280—1). Pentru Țigani, Vaillant «comunică documente inedite» (p. 346, nota 1). Tratând despre clasa mijlocie, autorul arată cari sunt, relele ce rezultă din caracterul ei străin. «Grecii în Muntenia», spune el, «și Evreii în Moldova nu aparțin nației. Foarte departe de a forma o legătură între popor și boierie, ei sunt o piedecă la orice apropiere și despart, în edificiul social, vârful de baza. Ocupând locul care aparține indigenilor, ei împiedecă poporul de a se ridicà, boierimea de a se întărì și se lasă asupra amândurora ca păsările de pradă, îngreuind proprietatea și despoind pe cultivator. Câștigurile ilicite concentrate în mânile lor nu sunt decât izvoarele altor jafuri și, în loc să se îmbogățească prin activitatea regulată a unui comerț legiuit, țara sărăcește prin meșteșugul de reputație rea al unor agenți vicleni.

«O bună parte din mustrări trebue să revie boierilor. Trândavi și stricați, nedestoinici a-și supraveghià măcar interesele lor, ei arendează moșiile lor la Greci și la Evrei. Aceștia ieau adesea subarendatori de neamul lor, și câștigurile speculatorilor și subspeculatorilor se ridică asupra plugarului. Plaga așà-numiților *middle-men*

(1) Sunt însă și știri căpatate direct. Un mare boier din Moldova îi spune astfel că cele douăsprezece zile de lucru legal țărănesc înseamnă de fapt 365 (p. 311.

din Irlanda se găseste şi în toata intinderea Principatelor. Şi încă inchirierile nu se bazează nici pe valoarea pământurilor, nici pe intinderea lor, ci pe numarul ţăranilor legaţi de ele; cu alte cuvinte nu arendezi pământul, ci pe ţăran. Iată ce se cheamă în aceste teri marea cultură: e exploatarea în mare a populaţiei agricole.» (1)

Şi el cere, hotărît, «excluderea Grecilor şi Evreilor dela toate caile comerciale», fie şi numai ca o «măsură trecătoare, dar ajunsa neaparata». Căci comertul, ca să se stabilească cu folos şi loialitate, nu lasa sa fie necinstit prin odioase exemple. Când nu vor mai fi nici Evrei, nici Greci, localnicii vor îndrăzni a se face şi a se zice negustori. 2) Încheierea lui e,. în scurt, aceasta: «fără clasa mijlocie, Moldo-Valahia va rămanea ce a fost până aici, o tară cu sclavi, fără putere, fără vieaţă şi fără viitor.» (3

Revoluţia dela 1848 e descrisă întâiu în Ardeal, unde «Maghiarul nu vrea să devie Austriac», dar vrea ca naţionalităţile să înceteze de a fi ce sunt, pentru a se face maghiare. Gérando, prin scrisoarea lui despre Ardeal, şi Dimitrie Brătianu, în «Scrisori ungro-române» din 1841, 3) îi sunt călăuze, iar faptele mişcării ungureşti sunt date după Desprez, «Les peuples de l'Autriche et de la Turquie». Pentru momentele de căpetenie din manifestaţia Romanilor de peste munti în 1848 i s'au tradus părţile respective din «Istoria Românilor din Dacia Superioară» a lui Papiu Ilarian.

1 Les Grecs en Valaquie, les Juifs en Moldavie n'appartiennent pas à la nation. Bien loin de former un lien entre le peuple et la boyarie, ils sont obstacle à tout rapprochement et séparent, dans l'edifice social, le sommet de la base. Occupant la place qui appartient aux indigenes, ils empêchent le peuple de s'elever, la boyarie de se fortifier et fondent sur tous deux comme des oiseaux de proie, grevant la propriete et dépouillant le cultivateur. Leurs gains illicites concentres en leurs mains ne sont que les sources de nouvelles rapines, et, au lieu de s'enrichir par l'activite reguliere d'un commerce légitime, le pays s'appauvrit par l'industrie mal famée d'astucieux agents.

Une bonne part des reproches doit revenir aux boyars. Oisifs et dissolus, incapables de surveiller même leurs propres intérêts, ils afferment leurs proprietes aux Grecs et aux Juifs. Ceux-ci prennent souvent des sous-fermiers de leur race, et les benefices des traitants et sous-traitants se prélèvent sur le cultivateur. La plaie des *middle men* de l'Irlande se retrouve dans toute l'étendue des Principautes. Et, encore, ce n'est ni sur la valeur des terres, ni sur leur etendue, ni sur les frais d'exploitation que se fondent les baux: c'est sur le nombre des paysans qui y sont attachés; en d'autres termes, on n'afferme pas la terre, mais le paysan. Voici ce qu'en ces pays on appelle la grande culture: c'est l'exploitation en grand de la population agricole.

(2) «Car le commerce, pour s'etablir avec profit et loyauté, ne veut pas être deshonore par d'odieux exemples. Quand il n'y aura plus ni Juifs, ni Grecs, les indigenes oseront se faire et se dire commerçants — Pp. 349-50.

3 «Sans classe moyenne la Moldo-Valaquie restera ce qu'elle a été jusqu'ici: un pays d'esclaves, sans force, sans morale et sans avenir.» P. 350

Asupra lucrurilor din Moldova se trece uşor; cele din Ţara-Românească sunt înfăţişate, în acelaş timp, după Ion Ghica şi după Eliad. Ca întâi printre fruntaşi se înseamnă fraţii Goleşti, Tell, Magheru, asămănat cu Teseu ori cu Pirithous, apoi cu «cavalerii din evul mediu» (pp. 391, 393. Omul «cu faţa ciudată», «Tătarul» Eliad, «personaj aparte în lumea munţeană», vine numai pe urmă, şi, ca «istoric nepărtenitor», Régnault nu îndrăzneşte a se rosti între lăudătorii şi criticii lui Ion Ghica, în primul rând, cari, spune el, au avut totuş motivele lor în «defectele de caracter» şi «nedibăciile personale» cari-l deosebesc. Cu dreptate recunoaşte ca defect de căpetenie bolnava bănueală a acestuia faţă de toţi, în toate împrejurările, aplecarea lui de a înjosì pe oricine pentru cuvinte egoiste. «Cu Eliad, toţi cei ce nu cugetă ca el, ori nu lucrează cu el sunt învinuiţi de trădare; când nu urmezi calea lui, eşti complicele Rusiei; pare că nu este nimic la mijloc între Eliad şi Ţar.» (1) «Ar fi fost de dorit să aibă, pe lângă atâtea însuşiri, rezervă şi bun gust.»

Portretul e foarte exact, pentru un străin mai ales, de o exactitate cu adevărat uimitoare. Foarte bune sunt şi medalioanele în cari ni se arată popa Şapcă, Ion Ghica, Brătienii, despre cari e permis a crede că aveau păcatul de a fi prea de tot Parizieni», (p. 403), Rosetti, asemenea cu ei.

Revoluţia dela Bucureşti e prezentată foarte pe larg şi cu mult adevăr, urmându-se ca izvor de căpetenie memoriile franceze ale lui Eliad. Povestirea e însă critică dela un capăt la altul, preocupată de cauze, şi de o frumoasă nepărtinire. El regretă că nu s'a cutezat să se trateze «chestia vitală, singura din care puteà ieşì regeneraţia ţerii: chestia proprietăţii.» (2) Bălcescu i-a fost aici, cu broşura lui franceză, un bun sfetnic.

Din Desprez şi din lucrarea lui Félix Martin, *Guerre de Hongrie en 1848 et 1849*, Régnault va luà apoi ceeace priveşte urmarea împrejurărilor din Ardeal.

In sfârşit pentru «Domniile dela Balta-Liman, el se va adresà la broşura anonimă, nedreaptă şi violentă faţă de administraţia lui Ştirbei, «Coup d'œil sur l'administration de la Principauté de

1 Avec Héliade, tous ceux qui pensent pas comme lui ou n agissent pas avec lui sont accusés de trahison; quand on ne suit pas sa voie, on est complice de la Russie; il semble qu'il n'y ait pas de milieu entre Heliade et le Czar.» P. 398.

2 La question vitale la seule d'où pût sortir la régénération du pays la question de la propriéte P. 439.

Valachie de 1840 à 1853, par un Valaque» (Paris 1854). După informații orale, pretinde în plus că, după izbucnirea, în 1855, a rasboiului, Bibescu, Știrbei, Mihaiu Sturza și Grigore Ghica s'ar fi unit pentru a oferì, în scris, Principatele Austriei, și că aceasta ar fi trimis la București și la Iași pe «un oarecare maior «Th» [ornton], spre a recruta aderenți (pp. 512-3). Și el știe ceva despre negocierile Românilor revoluționari cu Turcia, când spune că în primăvara anului 1854 ‹era gata› un firman de autonomie, «autorizând o insurecțiune națională» (v. și pp. 516-7). De altminterea asupra stăruințelor făcute de emigrați la Șumla ca și la Vidin se vorbește pe larg, și dupa o foarte bună informație, pe care o putem controlà astăzi, mai ales prin corespondența lui C. A. Rosetti. «Banditismul» armatei de ocupație austriacă, ce nu luptase, e exemplificat prin uciderea celor cari nu se dau în lături cu carul, prin spintecarea negustorilor cari nu dau oaspetelui o «șifonieră», pentrucă nu știu ce e aceea, prin baterea în stradă a lui Leoni Cerlenti, care opriso două odăi din casă pentru familia lui (p. 152).

Incheierea e foarte interesantă : independența celor două Principate, unite subt un singur șef ereditar, duce, prinț ori rege, ales în sânul unei dinastii europene și subt protecția colectivă a Puterilor, nu i se pare o bună soluție, căci această protecție nu s'ar puteà manifestà la momentul singur, când ar fi efectivă. Trebue altceva, mai solid și mai de folos prin sine însuș «reunirea într'un singur Imperiu a tuturor Românilor» (*réunion en un seul empire de tous les Roumains)*, din toate provinciile, pe cari le și enumără: zece milioane de odată într'o țară ce poate hrănì de patru ori atâția, «O mare Românie, soră a Apusului și paznică neadormită a hotarelor sale» *(une grande Roumanie, sœur de l'Occident et gardienne vigilante de ses frontières*. Pp. 538-9. Ea să *apere*, nu *sa fie ocrotită!*

Dar el știà bine—și o și spune—că atâta dreptate nu încape in inima diplomaților și că mintea lor nu e în stare a găsì mijloacele pentru a o îndeplinì.

III.

Dar Regnault urmează propaganda sa. In «Mystères diplomatiques aux bords du Danube» (Paris 1858), el pledează pentru întemeierea cât mai puternică a unei Belgii orientale» la Dunăre (p. 2). Chestia a fost tratată la încheierea păcii, dar atitudinea unor anu-

mite Puteri a rămas neînțeleasă. Spre a o lămurì iea el din nou condeiul, cu câteva luni de zile înaintea Unirii.

Analizând tendințele Rusiei și ale Austriei, el socoate că planurile celei dintâi sunt măcar prea mari pentru a puteà fi desprețuite, pe când ale celeilalte n'au alt motiv decât să întărească rezistența contra liberalismului năvălitor cu un alt «nou contingent de barbari», asemenea cu acela care, la 1848, a salvat absolutismul prin ridicarea masselor credincioase, pentrucă erau necivilizate. In această tendință nimic nu poate oprì oarba rostogolire a Monarhiei dunărene. Ea se va ținea de Rusia după fiecare lovitură a acesteia pentru a trage folosul ei.

Venind la Unire, el osebește partea pe care o are Rusia in enunțarea și pornirea acestei idei, pe care, la 1848, și Turcia era dispusă a o primì. In interpretarea evenimentelor dela 1848 se simte o influență a polemicelor pornite din tabăra de partid a lui Eliad.

După tratatul dela Paris, piedeca fățișă a Unirii e Austria. «Cu independența, ea se temeà pe viitor de acțiunea Rusiei; cu suveranitatea, se temeà de spectacolul și exemplul unui popor liber, așezat la hotarele Ardealului și ale Bucovinei, născut din aceiași părinți, vorbind aceeaș limbă, trăind cu aceleași moravuri și cu aceleași idei ca Românii supuși Austriei și putând foarte ușor să le intindă mâna.» (1) Până aici e absolut adevărat. Dar de aici înainte, Régnault calcă pe urmele lui Eliad și vede în tot ce se face de partidul înaintat, revoluționar, numai o intrigă străina, menită a îndepărtà concursul, așa de folositor, al Turciei.

Lucruri nouă sunt destule. Se arată, dupa un articol al lui R[ousso] in «Gazeta din Augsburg» (13 Martie 1856), cum ministrul de Culte din Moldova a propus lui Grigore Ghica să supue Divanului un proces cu călugării greci, asigurându-l că Poarta va prinde acest prilej pentru a lovì în acești agenți «greco-slavi», uneltitori de eterii revoluționare Merg la Constantinopole, deci, acest ministru, un coleg al lui și un al treilea boier, «de familie obscură», ca sfetnic. Apoi pretențiunile acestor delegați se întrebuințează de Internunțiul austriac pentru a le cere părerea în numele conferinței, care tocmai își țineà șe dințele în capitala Imperiului. In tovărășia lui Ion Ghica, adus de

1) «Avec l'independance, elle redoutait l'action de la Russie; avec la suzeraineté, elle redoutait le spectacle et l'exemple d'un peuple libre, placé aux frontieres de la Transylvanie et de la Bucovine, né des mêmes peres, parlant la même laugue, vivant des mêmes mœurs et des mêmes idées que les Roumains sujet de l'Autriche et pouvant trop facilement leur tendre la main » P 13.

ambasadorul englez Ghica e pentru Régnault o speță de pseudopatriot, care-și dădeà aere de persecutat pentru a face să se creadă devotamentul său față de țară,» (p. 19) — ei redactează «un memoriu asupra organizației viitoare a Moldo-Valahiei . Inăuntru s'ar fi cuprins declarații contra Unirii, păreri de rău pentru distrugerea cetaților turcești de pe malul stâng și cererea ca Sultanul să numeasca doi Domni osebiți. Și acel boier de treapta a doua ar fi alergat acasă pentru a denunță ce pregătește contra Românilor.... Turcia, adăogând că are concursul a «doi oameni eminenți printre emigrații dela 1848» probabil Eliad și Tell.

Autorul arată apoi ce repede s'a trecut asupra Unirii în conferințele dela Paris, grăbite de financiari nerăbdători de a-și reîncepe afacerile. Instanțele fixate acolo nu au făcut decât să zăbovească și să primejduească și mai mult un rezultat care, după autor, s'ar fi putut căpătà printr'o hotărîre francă.

Acum rolul cel mare, față de Divanurile adhoc, e rezervat de Regnault acelui O'Connell dunărean, care e Eliad, omul «legalității» și al cumpătării. Extrase din foaia lui, *Conservatorul*, sunt reproduse în lucrare. In schimb, «ultra-liberalii», cerând prea mult, în Divanuri pe cari le prefac în Adunări constituante, ar fi stricat cauzei. Și, cu acest prilej, scriitorul uită propriile sale convingeri, spuind cà acel crez revoluționar pe care unioniștii moldoveni, «boieri novici», l-ar fi luat din Franța dela 1789, nu fusese «în de ajuns elaborat», nici în patria sa (p. 45).

Concluzia e: Unirea, dar subt suzeranitatea turcească și cu garanția colectivă a Puterilor. Totul pe baza acelor «vechi tratate dintre Principate și Poartă, la cari se adaoge acuma acel care a încheiat răsboiul Crimeei: Turcia are tot interesul de a se oprì la această soluție.»

Scăzuse mult doritorul de «Imperiu românesc» dela 1855 până la 1858, prin singura apropiere de «conservatismul» lui Eliad.

De alminterea, e ultima oară când se ocupă de noi; de aici inainte atenția prietenului naționalităților apăsate se va îndreptà asupra Poloniei. (1

1 V. *La Pologne devant le Parlement anglais.* Paris, 1862; *L'Odyssée polonaise, précédée d'une lettre à M. Proudhon.* Paris 1862· *Mouravieff et les archives du tzarisme.* Paris 1863

Grigore Gănescu.

I.

Langă acest Francez pe care sincera lui iubire de libertate— și nu curiozitatea de a cunoaște țeri, popoare și civilizații nouă—l-a facut să se ocupe de noi, cum s'a ocupat și de Anglia, de Irlanda, și, la sfârșit, de Polonia, să așezăm pe unul dintre ai noștri, care pornind dela modesta noastră învățătură, dela strigătoarele noastre nevoi, s'a ridicat la cercetarea problemelor generale de istorie, de vieață socială, de cultură, pentru ca, apoi, cucerit cu totul de mediul parizian în care făcuse cercetările sale, să-și aplice spiritul critic asupra vietii acelui popor care rezumà atunci mai mult din rostul omenirii întregi și, cu o siguranță absolută în credințele sale, cu o vitează îndrăzneală, capabilă de a sfidà și de a lovì fățiș totul, să intreprindă în tot restul zilelor sale o campanie de presă, care a dat semnalul unei nouă vieți morale în Franța și a ajutat-o esențial să câștige teren și să biruească.

E vorba de acel uitat gazetar literar și politic, care a fost Grigore Barbu Gănescu.

D-l Iuliu Tuducescu îmi comunica o schiță genealogică, din care se vede că Grigore, născut —spun dicționarele de biografie—în 1833, este odrasla lui Barbu Gănescu Slugerul, Gorjean. Un altul, Ioniță, din generația ce a precedat pe a lui Barbu, e însemnat ca fiind cumnatul Stolnicului Dimitrie Bibescu, care, se știe, nu e decat tatăl Domnilor Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei.

La școalele reformate de acesta și-a făcut studiile tanarul Grigore. Cea dintâi manifestație publică a sà — când erà, probabil, încă numai un școlar e traducerea vestitei povestiri a lui Chateaubriand, *Le dernier des Abencerrages*. «Aventurile celui din urmă Abenseragiu», traduse de Grigore B. Gănescu, apărură la București în 1852, cu o dedicație catre «onorabilul domn Radu de Roset, Marele Serdar și cavaler», al cărui «recunoscător serv» se recunoaște traducătorul.

Alegerea operei tragice a marelui romantic nu e indiferentă. Intr'o lucrare următoare, (1) Gănescu va arătà în raspândirea romanelor, a căror traducere se făceà cu duiumul, subt patronajul editorului Ioanid, una din cauzele decăderii moravurilor în țara sa. Inspirația istorică a lucrării se potrivià, de altfel, cu acea aplecare

1 *La Valachie depuis 1830 jusqu'à ce jour, son avenir*. Bruxelle 1855 p. 92

de spirit care-l facu sa se inițieze repede în cunoștința evenimentelor mari și caracteristice din desvoltarea omenirii.

El însuș ne va spune, că a petrecut câtva timp în biurourile Ministerului de Culte. (1 Pe la 1853, trebui să meargă la Berlin, unde avu convorbiri cu persoane aparținând lumii diplomatice, după mărturisirea sa, care nu e lipsită de oarecare mândrie tinerească.

La întors dă, cu fratele său Barbu și cu un Vasile Petroni, două fascicole dintr'o Istorie generală, de care ne vom ocupà cu alt prilej.(2) Indata dupa aceasta, în vremea când oștile biruitoare ale Puterilor apusene pregatiau o altă formațiune a Orientului, Gănescu erà la Paris și de aici publică el, la o firmă din Bruxelles, unde apăreau cărțile de politică în plină libertate, o scriere franceză destul de întinsă asupra «Țerii-Românești dela 1830 până astazi, viitorul său .(3)

Este o parte descriptivă, bună, mai ales pentru un autor așà de tânar Câteva note de istorie mai veche, dar, potrivit și cu titlul, ceeace se schițează e epoca Regulamentului Organic. Nu lipsesc statistici (p. 129 și urm. asupra deosebitelor producții și schimburi. Dar ce e mai interesant sunt notele, foarte bogate și de o preciziune remarcabilă, asupra activității literare desfășurate în Principatul muntean dela 1830 înainte: e vorba de Văcărești, de Mumuleanu, de Cârlova, de Eliad, «patriarhul poeziei românești», de Alexandrescu și de Boliac, de Rosetti, de Bolintineanu și de... Aricescu, de Bălcescu, în care recunoaște, cu emoție, pe creatorul prozei românești, de profesorii și oamenii de știință Eufrosin Poteca, Moroiu, «rigidul istoric», Florian Aaron, de Simion Marcovici, de Laurian și Maxim, de Poienaru și Aristia, de Alexe Marin și Baraș, (4 de Ioan Maiorescu, iar foarte pe larg de Francezul Vaillant, ale carui merite le înseamnă cu pietate, deși declară că vârsta l-a împiedicat de a-l cunoaște personal. (5) A cetit și cronicele din *Magazinul istoric,* și din Istoria Generală citează un pasaj plin de gloruficarea trecutului și de speranțele unui viitor asemenea. (6)

---

(1) *Ibid*, p. 53, nota 1; p. 234, nota 1.

(2) Vezi *Revista Istorica* pe 1920

(3) Titlul francez în nota.

(4) P. 108 și urm.

(5) P. 103 și urm. V. p. 107, nota: Trop jeune pour avoir connu personnellement M Vaillant.

(6) P. 154 O temps passés de ma patrie, o temps de gloire et de patriotisme ! Puissé-je trouver dans l'avenir une espérance égale aux chers souvenirs que vous rappelez à nos générations l'auteur, Introduction de l'Histoire générale écrite en langue valaque).

Tânărul e încălzit de cele mai frumoase sentimente patriotice. El constată, mişcat, că la fiecare pas din istoria ţerii sale sunt nenorociri, e sânge, sunt plânsete, uri, invidii, dar, ca şi Bălcescu, pe care-l admiră aşà de mult, e încredinţat că poporul românesc are o misiune divină care-l va împiedică de a peri, şi această misiune e acum culturală: «Nimeni nu poate atinge existenţa acestui neam fără a săvârşi un atentat, fără a se face vinovat de crima unei laşe civilizaţii.» (1) Doar Chiselev însuş a spus că «de multe lucruri frumoase e în stare această naţie.» (2)

Preocupaţiuni morale, cari s'ar puteà aşteptà mai puţin, pe această vreme de uşurătate, la unul care va fi avut doar vreo douăzeci de ani, se amestecă adesea. «Regula nouă», adică noul regim, pe care o primeşte toată lumea, jertfind bucuros o parte poate prea mare din tradiţie, îi vădeşte lipsurile ei, cari sunt: «libertinajul şi puţinul respect pentru onoarea familiei,» şi el crede că a găsit şi motivele: instrucţia superficială a boierimii, pe care o imită şi restul populaţiei orăşeneşti, luxul exorbitant, şi sârguincioasa cetire a romanelor uşoare; se neglijează creşterea femeii (3 şi se reduce prea mult civilizaţia serioasă a Apusului la «maniere» *(belles manières)*

Cartea îşi vădeşte însă adevăratul scop, care nu e nici expunerea şi nici morala. Se prevedea sfârşitul marelui rasboiu, şi el erà să hotărască şi asupra soartei ţerilor dela Dunăre. Tanărul Roman nu vrea să facă romantism; el caută să dovedească necesitatea pentru civilizaţia europeană şi interesele ei a existenţei noastre politice. Un înfloritor comerţ poate răsplăti pe negustorii din Apus.

Dar, dacă atâta nu ajunge căci acest comerţ se poate face, ori care ar fi forma politică, — autorul atrage atentia prietenilor Turciei că această ţară nu se poate regenerà prin ea însaş, că popoare — va zice el aiurea, — ca Bulgarii, Bosniecii şi Albanezii sunt prea înapoiate, prea puţin definite şi prea defectuoase în credinţă pentru a îndeplini această operă de refacere a Imperiului. (4 Din potrivă, Romanii, cari au interes să meargă alături cu Puterea suzerană, sunt mai înaintaţi în cultură nu numai decât supusii Sultanului, dar şi decât vecinii lor din Rusia. A recunoaşte şi a

(1) Pp. 8, 10.
(2) Elle est apte à bien de belles choses cette nation. P. 19.
(3) Le peu de soins donné généralement à la culture du cœur de la jeunesse P. 93
(4) V. *Diplomatie et nationalité* p 66.

întărì deci aceste «Principautés Roumaines» înseamnă a da Turciei însest, pe singura cale posibilă, puteri nouă. (1)

Ce formă trebue să li se dea însă? Aici apare tendința. Ii trebue, pe lângă Unire și recunoașterea vechilor tratate, pe lângă protecțiunea colectivă a Puterilor, pe lângă legi nouă, mai potrivite, — iar, în amănunte, reforma agrară, desființarea sclăviei, secularizarea averilor mânăstirești — un Guvern constituțional, reprezentativ, având în frunte o dinastie *indigenă*. (2)

Orice străin ar chemà în minte, spune el, pe Fanarioții așà de urîți. Vechiul τί θέλεις, Βλάχε al Grecilor li se va păreà că reapare în vreun germanic «Was willst du, Walache?». Dacă Domnii de țară, dobândiți prin neuitata mișcare a lui Tudor, n'au avut o stăpânire liniștită, aceasta se datorește numai intrigilor străine, cari, acuma, ar fi să înceteze. S'ar găsì, apoi, oameni cari să stea în cale oricărei tentative de a le reluà.

Expunerea istorică are scopul să arăte cine ar puteà ocupà cu demnitate acest loc de stăpânitor român. Subt Regulamentul Organic, care i se pare o operă legislativă foarte remarcabilă pe vremea ei, o Domnie vrednică de laude, pentrucă aveà singura grijă a «binelui patriei», a fost a lui Alexandru Ghica, dar ea a căzut prin abuzuri și uneltiri (și aici se vorbește cu simpatie de Billecocq). (3) Speranțele trezite de Bibescu ar fi fost repede înșelate din cauza caracterului acestui prinț, care a lovit în drepturile țăranilor și în limba națională ca bază a învățământului. Revoluția nu pasionează pe scriitor: neavând în fruntea ei un om de autoritate, nesatisfăcând un interes general, nestăpânind de fapt nici o singură clasă, ea s'a stins în «indiferența publică», deși printre tineri erau oameni curați și fără interese personale (rolul lui Eliad e trecut cu vederea; broșura lui Ion Ghica se citează).

Atunci vine administrația, excelentă, a Caimacamului Constantin Cantacuzino, «prinț» după lăudătorul lui, care e și singurul. Se pune în relief afabilitatea și înțelepciunea lui, grija de Finanțe și de Culte — cu semnalarea ajutătorilor, un Belu, un Costescu, — de căile de comunicație, de țărani. Domnia lui Știrbei servește numai pentru a fixà contrastul. (4)

1) P. 60 și urm. Gănescu pare a cità și altă lucrare a lui, «Mémoires sur les conditions d'existence des Principautés Danubiennes» (p. 266, nota 1).

(2) Pp. 176—7.

(3) P. 28.

(4) P. 44 și urm.

Iată deci în ce parte trebue să se uite Puterile, dacă nu vor să atingă în «Domnia indigenă» «una din cele mai scumpe prerogative ale nației» (1). Ar puteà fi vorba de bătrânul Alexandru Ghica, de Logofătul Alexandru Grigore Ghica, (2) dar dinastia este, de fapt, aiurea: într'o familie care, la epoci deosebite, a păstrat numele ei pe cele mai frumoase pagine ale analelor muntene și care astăzi, prin înalta-i poziție socială, prin averea-i considerabilă, prin serviciile aduse Statului, prin purtarea-i totdeauna plină de moderație, și-a câștigat iubirea și stima tuturora. E familia prințului Constantin Cantacuzino», (3) Nu e vorba însă de bătrân, ci de fiul său Ioan, crescut în Franța, care, director la Justiție, ministru la acest departament subt ocupația otomană, a ajuns, la 29 de ani, să poată fi calificat de însuș consulul rusesc Halcinschi drept «omul cel mai eminent» din țară.

II.

Planul «cantacuzinesc» al lui Gănescu rămase la un loc cu alte planuri, cari erau mult mai serioase. De altminterea nici scriitorul din 1855 n'aveà de gând să stărue asupra lui. El nu mai tratează măcar chestia românească, a cărei discuție erà să mai dureze patru ani de zile. Gândul lui erà acum la *întreaga* problemă a naționalităților, din care chestiunea românească fórmà numai un capitol.
Erà îndemnat să-și încerce logica și verva în acest domeniu printr'o îndoită opoziție făcută acestui principiu de naționalitate în care credeà. Intâiu printr'o formă degenerată a naționalismului, care e egoismul național excluziv, gata, în graba de a-și atinge ținta, cu sau fără sofisme, să denege în acelaș moment acelaș drept altor națiuni. Așà făceau Polonii, pe cari chestia pe care o numiau «basarabeană» îi încurcà în socotelile lor de oportunism și cari, ca Reczyński, oferiau bucuros, ca din avere străină, Principatele Austriei, în schimb și pentru Italia. Și, în al doilea

(1) «Le gouvernement indigène est devenu pour les Valaques une des plus chères prérogatives qu'ils se soient réservées.» P. 213.

(2) P. 225.

(3) «Une famille qui, à des époques diverses, a conservé son nom sur les plus belles pages des annales valaques et qui aujourd'hui, par sa haute position sociale, par sa fortune considérable, par ses services rendus à l'État, par sa conduite toujours pleine de modération, s'est acquis l'amour et l'estime de tous. C'est la famille du prince Constantin Cantacuzène.» P. 231.

rand, principiul național era combătut de puternica asociație, care, și după splendorile triumfătoare ale Expoziției universale din 1855, se făcuse între industrialismul, străin, în avântul său, de hotare naționale, între cosmopolitismul comod al claselor îmbogățite și petrecătoare și între calculul rece, de realități, al pozitivismului filozofic la modă. Apărătorii dreptului naționalităților erau priviți mai mult ca niște romantici întârziați, aproape ca niște tăgăduitori ai lucrurilor cari sunt și ca niște dușmani ai civilizației care, ca să înainteze, trebue să respingă, să calce în picioare și să strivească.

Neexperientul tânăr culese în cartoanele sale, pline de «studii filozofice» pe cari-și propuneà să le publice, (1) pentru a da o nouă lucrare, de un caracter superior celei dintâi, mai ales prin aceea că n'aveà nici o preocupație practică: «Diplomatie et nationalité» (Bruxelles 1858).

Contra celor ce invocau echilibrul tratatelor din Vestfalia, contra altora cari înțelegeau a lăsà viitorului partea mai grea a tuturor problemelor, el cere dela «marea pace», care este să se încheie, o soluție imediată și deplină.

Această solutie, într'o vreme când răsboaele nu pleacă numai din capriciile suveranilor, trebue să fie inspirată de considerații morale superioare și permanente. «Nu sunt», scrie el, «condiții de o necesitate eternă pentru construirea și ființa oricărui corp politic? Aceste condiții nu trebue să mergem să le căutăm și să le luăm în lumea morală? Și aceasta din urmă nu închide ea porțile acelui care ar clădi și ar voi să se mäntie fără să fi împrumutat bazele clădirii sale acelor principii și acelor legi naturale, imutabile și absolute, de dreptate și de rațiune, cari cârmuesc lumea?» (2)

Aceste legi însă impun criteriul național. Autorul nu-l va luà din interesul națiunii sale, din sentimentul timpului ori din metafizica politică. El se desface pentru dânsul din mersul firesc al desvoltării societăților omenești și produce forme cari le sunt acestora din urmă indispensabile Munca omenească, impusă de greutățile vieții,

1 Mes humbles et modestes études philosophiques que nous espérons publier.» P. 89. Cf. p. 139, nota.

2 «N'y a-t-il pas des conditions d'une éternelle nécessité pour la construction et l'existence de tout corps politique? Ces conditions ne faut-il pas aller les chercher et les prendre dans le monde moral? Et ce dernier ne ferme-t il pas ses pórtes à celui qui bâtirait et voudrait se maintenir sans avoir emprunté les bases de son édifice à ces principes et à ces lois naturelles, immuables et absolues, de justice et de raison, qui régissent l'univers?. P. 15.

n'a permis unitatea vieţii rassei noastre; ea a împărţit pe oameni în locuri deosebite, cari le-au dat ocupaţii deosebite. Şi, apoi, aceste ocupaţii, aducând o specializare utilă, fac că orice grup omenesc să fie respectabil, îndată ce îndeplineşte munca atribuită lui, ca «instrument al civilizaţiei», ca laboratoriu între alte laboratorii.

Aceasta impune însă oricărei naţii o condiţie, una singură, dar covârşitoare, pentru a puteà pretinde dela alţii respectul drepturilor ei: acea muncă însăş. «Considerată ca lucrătoare ori ca instrument de civilizaţie, o naţionalitate n'are raţiunea ei de a fi decât atâta timp cât e în stare să lucreze... De aceea, îndată ce o naţie, din lipsă de puteri fizice şi morale şi de multă bătrâneţe, stoarcere şi oboseală, se găseşte în neputinţă de a urmà opera începută sau de a intreprinde opera ce trebue începută, e raţional, e drept, e necesar ca această naţie să fie înlăturată din cadrul acelor popoare pline de vieaţă, muncitori harnici şi stăruitori, şi să fie părăsită pe sama ei înseş, ca să aleagă între odihna adâncă şi veşnică pe care i-o dă mormântul şi supunerea faţă de un alt popor, la suflarea căruia ea va puteà să recâştige o forţă oarecare sau, mai curând, cu care confundându-se, ea va ajutà la alcătuirea unei masse compacte şi puternice în stare a desvoltà toţi germenii progresului.» (1)

Fără «aglomeraţie silită» şi fără «monotonie asfixiantă», popoarele pot lucrà astfel deosebit la ce se pricep mai bine şi după metoda cea mai potrivită cu temperamentul lor, păstrând totuş în ultima instanţă «solidaritatea întregii familii omeneşti, marea ei asociaţie.» (2)

Dar *aceasta muncă nu e pentru sine, nu poate fi pentru sine.* E o condiţie, şi nu un principiu, un produs, şi nu o cauză. «Laurii cu cari industria e impodobită n'o fac să scape de nevoia de a se

(1) «Considerée comme ouvrier ou comme instrument de civilisation, une nationalité n'a sa raison d'être que tant qu'elle est en état de travailler... Aussi, dès qu'une nation faute de forces physiques et morales, et à force de vieillesse, d'epuisement et de fatigue, se trouve impuissante à continuer l'œuvre commencee ou à entreprendre l'œuvre à commencer, il est rationnel, il est juste, il est nécessaire que cette nation soit écartee du cadre de ces peuples remplis de vie, ouvriers actifs et assidus, et qu'elle soit abandonnée à elle-même afin qu'elle opte entre le repos profond et éternel que lui offre la tombe et la soumission à un autre peuple, au souffle duquel elle pourra rattraper une force quelconque, ou plutòt avec lequel, en s'y confondant, elle aidera à la formation d'une masse compacte et vigoureuse, en etat de developper tous les germes de progrès». Pp. 62—5

2 P. 79.

recunoaște nedestoinică de a oferì ea singură omenirii pacea, libertatea și bunăstarea.

«...A luà industria, una din manifestațiile, una din icoanele, unul din produsele spiritului și inteligenței, drept spiritul, inteligența însăș nu e oare o greșeală pe care rectitudinea raționamentului filozofic nu o tolerează? (1)... Nici într'o epocă din vieața popoarelor, industria, comerțul, bunăstarea materială n'au salvat ele singure demnitatea omului; ele n'au făcut decât să-i ofere un viitor problematic, plin de spini, chinuit de neîncetate dureri» și să provoace mai târziu o «abrutizare intelectuală ce se traduce în excepțională ferocitate.»

«Civilizația care s'ar sprijinì pe industria singură ar fi nesănătoasă, bolnăvicioasă, cu glasul răgușit, cu ochiul sălbatec, cu capul tare, cu sufletul amorțit.»

Dacă idealul care constă în «a obține cea mai mare sumă de satisfacție morală», în produsele industriei cultivate cu pasiune exclusivă, e un păcat pentru unii din aceia cari formează o societate, mai vrednic de osândă îi pare industrialismul, care — adaogem noi — face din munca industrială singura chemare a întregii societăți. E, după sociologul român, o lăcomie care încearcă «a înghițì tezaurele popoarelor», al său neputând trăì decât prin stoarcerea celor străine. (2) E o împuținare și o înjosire a omenirii.

Și, ca dovadă despre urmările pe cari le poate aveà asupra națiilor cari i se lasă robite, el citează mai aleș acea Americă, pentru care toate luptele de drept ale vechiului continent nu sunt decât un prilej de a înlăturà unele restricțiuni aduse comerțului ei. In foarte frumoase cuvinte se îndreaptă el către cetățenii Statelor Unite pentru a-i mustrà astfel: «Intrebați mormintele lui Washington și Franklin, dacă lumea veche, ca să alerge în ajutorul

(1) «Les lauriers dont l'industrie est parée ne la font point échapper à la nécessité de e reconnaître incapable d'offrir elle seule à l'humanité la paix, la liberté et le bien-être... Prendre l'industrie, une des manifestations, une des images, un des produits de l'esprit et de l'intelligence, pour l'esprit, l'intelligence elle-même n'est-ce pas une faute que la rectitude du raisonnement philosophique ne tolère pas?... A aucune époque de la vie des peuples l'industrie, le commerce, le bien-être matériel n'ont sauvé à eux seuls la dignité de l'homme; ils n'ont fait que leur offrir un avenir problématique, tout hérissé d'épines, torturé d'incessantes douleurs... La civilisation qui reposerait sur l'industrie seule serait malsaine, maladive, à la voix rauque, à l'œil farouche, à la tête dure, à l'âme engourdie.»

(2) «S'etend au-delà de son lit pour dévorer les trésors des peuples, le sien ne pouvant vivre que sur l'épuisement de ceux des autres.» P. 95.

vostru și să vă dea libertatea, a întrebat istoria și geografia asupra datei existenței Americei, asupra plantelor pe cari ea le posedă, asupra colorii locuitorilor cari o împoporează. I-a fost de ajuns Europei să știe că erau în această parte a lumii oameni, oameni apăsați, oameni demni de a trăi în neatârnare și libertate.» (1)

Insistând și asupra nevoii pe care societățile materialiste o simt de o tiranie în stare să le garanteze mistuirea, Gănescu, care-și mai rezervă la sfârșit un proces cu diplomația de modă veche, vede în *Statele mici naționale o nevoie neapărată a lumii*. Numai ele pot fi prin munca lor un exemplu, prin proporțiile lor o garanție pentru vecini, prin numărul lor și locul unde se află un element de echilibru politic.

III.

Pe atunci pribeagul nostru erà numai «un tânăr închis în umilul său cabinet de studiu», venit pentru a-și aflà și el locul «lângă un colegiu, o bibliotecă, lângă câțiva oameni adevărați din Paris.» Aiurea (2) ne spune că a fost și preparator de elevi și într'un târziu va cere ministrului Duruy să-i dea voie a ținea cursuri libere de istorie.

Doi ani după aceasta ieșià la Paris o foaie, a cărei colecție n'o avem din nenorocire, aici, la București, *Le Courier de Dimanche*, subt conducerea aceluiaș tânăr, care iscălià acum, cu o notă exotică, «Grégory Ganesco».

Nu erà o publicație oarecare, nici un mijloc de a-și face, prin contribuția banilor părintești, faimă repede, de a se «lansà», cum se zice cu un barbarism, nici unul de a-și creà o situațiune materială. Omul acesta erà o conștiință și una activă, care hrănește spiritul critic din tot ce vede în jurul său și, cu vitejie, preface acest spirit critic în manifestație publică și creează, astfel, un curent moral. Și Dumnezeu știe dacă au fost vreodată societăți, strălucite de

(1) «Un jeune homme renfermé dans son humble cabinet d'étude... Ce n'est point un déal chimérique ou bien une illusion éclose sous le beau ciel d'Orient qui nous fait quitter nos pays lointains pour venir nous grouper autour d'un collège, d'une bibliothèque, autour de quelques *hommes* de Paris. On s'y trouve avoir un passé et un avenir; on aime à se rappeler et à espérer.» P. 164.

2 «On y trouve moins d'érudition que dans les compositions des élèves que je préparais naguère pour la troisième», va spune el mai târziu; *Nain Jaune*, seria a 2-a, 1865. Cf. n-l 225: «En sollicitant de M. Duruy, l'an dernier, l'autorisation de faire un cours public d'histoire.»

altfel ca exterior, în cari să se lăfăească mai scandalos păcatul, de toată speța, ca în această lume a Imperiului al doilea, care nu numai că făceà de mai multe ori milionară pe o Marie Colombier, dar îi dădeà și curajul de a-și scrie memoriile, și care, provocând și hrănind o literatură ca a lui Zola, primià în fruntea ei oameni ca aceia pe carĭ condeiul cuiva așà de bine informat ca Alphonse Daudet îi schițează în «Le Nabab»!

«Trebue» spune el mai târziu, «mai presus de orice ziaristului o știință variată ca și climatele și popoarele și o largă concepție, nesecată, exercitându-se asupra tuturor subiectelor cu aceą repeziciune și acea siguranță care constitue oportunitatea.»

Aceste însușiri le aveà și mai aveà una, pe care n'o pomenește: acea credință vitează, dispunând de un fel de expresie franc și limpede, pe care stăruința lui știuse să-l elaboreze din elementul foarte adeseori stângaciu și fără coloare, lipsit de formule și de variație, al începuturilor sale.

Ce a făcut *Le Courrier du Dimanche*, în care au debutat cugetători ca Prévost-Paradol, (1) ni-o spune Gănescu însuș în cel de al doilea jurnal pe care l-a publicat. (2) Venit din Londra la 1854, «necunoscut, tânăr și străin, fundez odinioară *Le Courrier du Dimanche* și în mijlocul glumelor răutăcioase ale unora, a prevențiilor injurioase ale altora, fac din el un organ de publicitate important, prin mijlocul căruia spiritul adormit de mulți ani se trezește cu astfel de aspirațiuni către viitor, încât d-l Emile Ollivier, la Cameră, poate vorbì serios de un nou *program de conduită* și oameni, cum sunt Clément Duvernois, Édouard Hervé și Vermorel,

1) «Il faut par dessus tout au journaliste... un savoir, varié comme les climats et les peuples et une conception large, intarissable, s'exerçant sur tous les sujets avec cette promptitude et cette sûreté qui constituent l'apropos.» *Nain Jaune*, pe 1865, n-l. 226.

2) *Quelques pages d'histoire contemporaine*. Paris 1862, Prefața: «Inconnu, jeune et étranger, je fonde naguère le *Courrier du Dimanche* et, au milieu des railleries, des uns des préventions injurieuses des autres, j'en fais un organe de publicité important, au moyen duquel l'esprit endormi depuis plusieurs années se réveille. Il se réveille avec de telles aspirations vers l'avenir qu' Emile Ollivier, à la Chambre, peut sérieusement parler *d'un nouveau programme de conduite* et que les Clément Duvernois, les Édouard Hervé et les Vermorel peuvent sans trop faire rire intituler leurs articles : le parti, des jeunes. N'ayant pas encore atteint l'âge de trente ans, éprouvé et calomnié, je quitte Paris pour Mazas pour fonder à Francfort *l'Europe*, et, bien que pendant huit mois je sois l'unique rédacteur du journal, aidé de la précieuse collaboration hebdomadaire d'un illustre proscrit, *l'Europe* conquiert la place que vous savez et Victor Hugo qui rendit un jour le témosgnaga que vous n'avez pas oublié.» *Ibid.*

pot, fără să prea râdă lumea, să intituleze articolele lor: partidul tinerilor.»

Gănescu aveà pe atunci încă atingeri cu ţara, şi o criză la această foaie se produse tocmai când el plecă la Bucureşti pentru alegerea domnească din 1859. Articolele lui iscălite cu iniţiale îi atraseră răspunsuri, în 1858 şi 1859, din partea consulului Franţei la Bucureşti, Béclard, ca şi din partea ziarului «Naţionalul», care-i preziceà că «va însemnà odată.» (1)

«Curierul cuprindeà, se pare, ca şi alte publicaţii ale lui, nu ziaristică de duzină, ci articole adevărate, mai lungi, în formă de cronică sau de «scrisori». Politica erà fireşte necontenit atinsă şi răbdarea guvernului napoleonian absolutist fu întrecută la un moment. Gănescu merse în temniţă dela Mazas. Ne mai putând lucrà, cum făcuse până acum, el trecù la ispăşirea osândei sale în Germania, la Frankfurt, unde, având şi concursul lui Victor Hugo, el scoate o foaie personală, de mare succes, *l'Europe*, pe care n'am putut-o vedeà.

Pe atunci începe să apară în Franţa, după acelaş model, *Le Nain Jaune*, foaie de «moravuri şi de literatură», ascunzând cele mai aspre critici subt veşmântul unei uşoare ironii. La 1865 cu n-l 125, direcţia trece asupra lui Gănescu, care e ajutat de un Francez, Castagnary, (2) şi de un conaţional, J. Floresco, care face cronică «mondenă» *(les petits côtés de la vie)*. El se «făgădueşte şi ca sfetnic şi ca soldat» şi de acum înainte adesea «Buletinul» e de dânsul.

Această cronică e de o neobişnuită energie, servită de un talent amar şi care nu cruţă pe nimeni. In literatură i-e scârbă de «elecubraţiile libidinoase» ale lui Zola începător, de eleganţa cu care Feydeau redă o lume pe care nu se gândeşte a o condamnà, de limfatismul virtuos al celorlalţi. In teatru combate nimicnicia frivolă a vodevilului, dar şi «lipsa de orice originalitate, de orice sforţare de imaginaţie» a autorului la modă Victorien Sardou. In poezie i se pare — şi nu greşeşte — că «singurul adevărat poet francez e Alfred de Musset.» Când mulţimea desperată, doritoare de spectacole la modă se grămădeşte la Notre Dame ca să asculte pe vestitul predicator Hyacinthe Loyson, el semnalează pedepsitor în asistenţă» lumea cotilionului, a turfului, a scepticismului şi

(1) Sturdza, *Acte şi Documente*, VIII, p. 999; IX, p. 160. Pasagiile mi-au fost semnalate de d-l Iuliu Tuducescu. — Cf. o notiţă din *Le Monde Illustré*, în foiletonul *Neamului Românesc* pe Octomvrie 1916.

(2) V. cartea sa citată mai sus, p. 103 şi urm.

a tabagiei voltairiene», pe «doctorii tuturor sectelor și tuturor devotamentelor, amestecați cu femeile de tot felul de purtare» și asigură că această «galanterie mistică» nu e «puternica izbucnire a unei credințe nouă, nici a unei credințe întinerite, ci manifestațiile unei credințe intermediare.»

Intre colaboratorii lui erà un Philarète Chasles, care a fost membru al Academiei, un Barbey d'Aurevilly, mărime literară de întâia mână, un Aurélien Scholl, cronicar favorit al Parizienilor, un Georges Avenel, istoric de bună reputație, și acel Prévost-Paradol — un adversar al principiului național, (1)—care erà să moară ca ambasador al Imperiului la Washington. Gănescu singur n'ajunse la nimic. Un singur lucru, de altfel, îl cereà și el: putința de a lucrà. «Am spus», scrie el, «altă dată, care a fost, străbătând trei continente, primblarea cea mai plăcută pe care am făcut-o. Erà într'un cimitir, la Roma. Intrând înăuntru, descoperii în aleea cea mai melancolic pitorescă a acestui lăcaș al morților un mormânt pe care cetii, cu o emoție care nu se va sfârși decât odată cu vieața mea, acest simplu epitaf: «Plângeți-l; se odihnește.» (2)

Nu știm cât i-a fost îngăduită această dorință. Se stingeà încă tânăr la Montmorency, în ziua de 7 Aprilie 1877, tocmai când poporul moștenirii sale, pe care-l uitase, se ridicà în arme, pentru lupta care erà să-l înalțe în stima lumii.

Fusese cândva membru al Consiliului departamental și candidat la deputăție în cercul Seine-et-Oise.

Una din foile franceze, cari anunțau moartea lui «Ganesco», cu anecdotele — mai mult crude — cari sunt obligatorii, le precedà cu aceste cuvinte, adevărate: «această stranie personalitate merità, de sigur, câteva paragrafe de studiu psicologic.» (3)

Erà, adaoge acelaș cronicar, «un aventurier politic, care, prin voința, stăruința și activitatea sa» — dar nu numai prin aceste calități, — «ajunsese a-și cucerì un loc la soare.»

(1) «Je vous ai dit autrefois, quelle a été, en parcourant trois continents, la promenade la plus délicieuse que j'eusse faite. C'était dans un cimetière, à Rome. En m'y engageant, je découvris dans l'allée la plus mélancoliquement pittoresque de cette demeure des morts une tombe sur laquelle je lus, avec une émotion qui ne finira qu'avec ma vie, cette simple épitaphe : „Plaignez-le ; il se repose.“ *Ibid.* No. 225.

(2) *Le Monde Illustré,* 1877, I, p. 227. *Ibid.*, p. 242.

(3) V. un chip al acestuia în *Le Monde Illustré*, 1877, I, p. 342.

Două inscripţii nouă găsite la Mânăstirea Bistriţa (Neamţ), de *N. Iorga* . . . —,20
Muntele Athos în legătură cu ţerile noastre, de *N. Iorga* . . . . 1.—
Din influenţele politicei europene asupra Istoriei noastre (Moise Vodă, 1529 Martie—1530 August), de *I. Ursu* . . . —,20
Steagul lui Mihnea Vodă Radul în muzeul istoric din Belgrad, de *N. Iorga* . . . —,50
Exploraţiuni austriace pe Dunăre la sfârşitul veacului al XVIII-lea, de *N. Docan* . . . —,50
Contribuţii documentare la Istoria Olteniei în veacul al XIX-lea, de *N. Iorga* . . . —,20
Nifon II, Patriarhul Constantinopolului, de *Diaconul Dr. Nic. M. Popescu* . . . —,80
Renegaţi în trecutul ţerilor noastre şi al neamului românesc, de *N. Iorga* . . . —,20
Şedinţa Academiei Române dela 1 Maiu 1914, de *D. A. Sturdza*. —,60
Fundaţiuni religioase ale Domnilor Români în Orient, de *N. Iorga*. —,20
Fundaţiunile Domnilor Români în Epir, de *N. Iorga* . . . —,30
Un act românesc privitor la începătorul culturii bulgare Dr. Veron, de *N. Iorga* . . . —,20
O hartă a Ţerii-Româneşti din c. 1780 şi un geograf dobrogean, de *N. Iorga* . . . —,50
Nouă documente basarabene, de *N. Iorga* . . . —,20
Situaţiunea internaţională a Principatului Ţerii-Româneşti în vremea lui Şerban Cantacuzino (1678—1688), de *Ioan Radonić*. —,30
Corespondenţa Domnilor şi Boierilor români cu Metternich şi cu Gentz între anii 1812—1828, de *Ioan C. Filitti* . . . —,50
Stâlpul lui Mihaiu Racoviţă Vv. în Bucovina, de *Teodor V. Stefanelli* . . . —,50
Veneţia în Marea Neagră, I: Dobrotici, de *N. Iorga* . . . —,40
Veneţia în Marea Neagră, II: Legături cu Turcii şi cu creştinii din Balcani dela lupta dela Cosovo până la cea dela Nicopole (1389—96), de *N. Iorga* . . . —,50
Tom. XXXVII. — Desbaterile Academiei în 1914—1915 . . . 5.—
» *XXXVII.* — *Memoriile Secţiunii Istorice.* . . . 15.—
Veneţia în Marea Neagră. III: Originea legăturilor cu Ştefan cel Mare şi mediul politic al desvoltării lor, de *N. Iorga* . . . —,80
Pilda bunilor Domni din trecut faţă de şcoala românească, de *N. Iorga* . . . 1,50
Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu, de *N. Iorga* . . . 1,50
Activitatea culturală a lui Constantin Vodă Brâncoveanu şi scopurile Academiei Române, de *N. Iorga* . . . —,20
Opera de istoric a Regelui Carol, de *N. Iorga* . . . —,20
Neamul Agarici. — Răzeşi fălciieni şi vaslueni, de *N. Iorga* . . . —,20
Imperialismul austriac şi cel rus în desvoltare paralelă, de *N. Iorga* . . . —,30
Din legăturile noastre cu Sârbii, de *N. Iorga* . . . —,20
Privilegiile şangăilor dela Târgu-Ocna, de *N. Iorga* . . . —,20
Cetatea Ulmetum. III. Descoperirile ultimei campanii de săpături din vara anului 1914, de *Vasile Pârvan* . . . 2.—
Câteva ştiri despre comerţul nostru în veacurile al XVII-lea şi XVIII-lea, de *N. Iorga* . . . —,20
Dreptul la vieaţă al statelor mici, de *N. Iorga* . . . —,20
Un dascăl uitat: Grigore Pleşoianu, de *N. Bănescu* . . . 1.—
Dardanelele (Amintiri istorice), de *N. Iorga* . . . —,30
Zidul cetăţii Tomi, de *Vasile Pârvan* . . . 1.—
Câteva lămuriri nouă cu privire la istoria Românilor, de *N. Iorga*. —,30
Vechimea rumâniei în Ţara-Românească şi legătura lui Mihai Viteazul, de *C. Giurescu* . . . —,70
Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative la Români cu specială privire la legăturile «Alexandriei» cu Mihaiu Viteazul, de *N. Iorga*. 2.—
Contribuţiuni la Istoria Românilor ardeleni, 1780—1792, cu 84 acte şi documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibiiu şi Braşov, de *Dr. Ioan Lupaş* . . . 2.—
Emigrările de peste munţi, de *I. Nistor* . . . —,50
Episcopul Vasile Moga şi profesorul Gheorghe Lazăr, de *Dr. Ioan Lupaş* . . . —,60

Analele Academiei Române. L. B.

Tom. *XXXVIII.*—Desbaterile Academiei în 1915—1916		6.—
» *XXXVIII.—Memoriile Secțiunii Istorice*		12.—
	Câteva ştiri nouă relative la legăturile noastre cu biserica constantinopolitană în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, de *N. Iorga*	—,20
	Impozitele în funcțiune economică şi politicăsocială, de *G. N. Leon.*	—,20
	In legătură cu Biblia dela 1688 şi Biblia dela 1667 a lui Nicolae Milescu, de *N. Iorga*	—,20
	Monete vechi româneşti inedite sau puțin cunoscute, de *Const. Moisil.*	—,50
	Carpații în luptele dintre Români şi Unguri, de *N. Iorga*	—,30
	Sârbi, Bulgari şi Români în Peninsula Balcanică în evul mediu, de *N. Iorga*	—,30
	România față de capitulațiile Turciei, de *Ioan C. Filitti*	—,60
	Despre rumâni, de *C. Giurescu*	—,60
	Documente privitoare la Episcopia din Maramurăş, de *Preotul Dr. Alexandru Cziple*	1,20
	Amănunte din istoria noastră în veacul al XIX-lea, de *N. Iorga.*	—,70
	Iordache Olimpiotul, vânzătorul lui Tudor Vladimirescu, de *N. Iorga*	—,50
	Două contribuții la istoria bisericească a Românilor, de *N. Iorga.*	—,30
	Cetatea Giurgiu. Originile şi trecutul ei, de *N. A. Constantinescu.*	1.—
	Contribuțiunea numismaticei la istoria antică a României transdunărene, de *M. C. Stuzu*	—,50
	Histria. IV. Inscripții găsite în 1814—1915, de *Vasile Pârvan*	3.—
	Legăturile românilor cu Ruşii apuseni şi cu teritoriul zis «ucrainian», de *N. Iorga*	—,60
	Ceva mai mult despre vieața noastră culturală şi literară în secolul al XVIII-lea, de *N. Iorga*	—,40
	Corespondența consulilor englezi din Principate. 1828—1836, de *Ioan C. Filitti*	—,80
	Originea şi sensul direcțiilor politice în trecutul țerilor noastre, de *N. Iorga*	—,20
» *XXXIX.*—Desbaterile Academiei în 1916—1919		40,—
» *XXXIX.—Memoriile Secțiunii Istorice*		5.—
	Alte note despre cultura şi vieața socială românească subt vechiul regim, de *N. Iorga*	—,30
	Un reprezentant al Elenismului în Moldova sub vechiul regim: Constantin Evnomie, cu note asupra familiei Hurmuzaki, de *N. Iorga*	— 20
	Gerusia din Callatis, de *V. Pârvan* — cu o stampă —	3.—
	Din relațiile Franco-Române. Un scriitor francez despre Români şi un scriitor Român în Franța: Elias Régnault şi Grigore Gănescu, de *N. Iorga*	2.—
» *XL.* — Desbaterile Academiei în 1919—1920		20.—
» *XLI.* — Desbaterile Academiei în 1920—1921		40.—

Cartea Românească. — Inst. de Arte Grafice «CAROL GOBL» S-sor I. St. Rasidescu.